

Теорія

ISSN 2078-7782

і практика

**У ПРАВЛІННЯ
СОЦІАЛЬНИМИ
СИСТЕМАМИ**

ФІЛОСОФІЯ
ПСИХОЛОГІЯ
ПЕДАГОГІКА
СОЦІОЛОГІЯ

2'2022

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ:
філософія, психологія, педагогіка, соціологія**
Щоквартальний науково-практичний журнал 2'2022
Видання засновано 2000 р.

Головний редактор:
Романовський О.Г., член-кор. НАПН, д-р пед. наук

Координаційна рада:
Сокол Є. І., член-кор. НАН України, д-р техн. наук (заст.гол.ред.)

Товажнянський Л.Л., член-кор. НАН України, д-р техн. наук (заст.голови)

Андрущенко В.П., акад. НАПН України, д-р філос. Наук

Бабаєв В.М., акад. НАПН України, д-р наук з держ. управління

Бойчук Ю. Д., член-кор. НАПН, д-р пед. наук

Биков В.Ю., акад. НАПН України, д-р техн. наук

Гардоцька Т., хабілітований д-р наук (Польща)

Іліаш Н., д-р техн. наук, (Румунія)

Коваленко О.Е., д-р пед. наук

Копитов Р.А., д-р інж. наук (Латвія)

Кучабський О. Г., д-р наук з держ. управ. (Польща)

Луговий В.І., акад. НАПН України, д-р пед. наук

Масирова Р.Р., акад. МАНПО, д-р пед. наук (Казахстан)

Олав Аарна, д-р екон. наук (Естонія)

Сеппо Холтта, д-р наук (Фінляндія)

Фетинюк В. д-р економ. наук (Молдова)

Держвидання
Свідоцтво: КВ №5212
від 18.06.2001 р.

Засновники видання:
Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”,
Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди,
Українська інженерно-педагогічна академія

Видається за рішеннями
Вчених рад, протоколи:
НТУ “ХПІ” №4 від 27.05.2022
ХНПУ ім.Г.С.Сковороди № 5 від 24.06.2022
УПА № 11 від 27.05.2022

З М І С Т

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

- Романовська О. О.* Формування навичок саморегуляції у магістрів освітніх, педагогічних наук..... **3**
- Слободяник В. І., Шевелєва Ю. А.* Теоретичні засади самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців екстремального виду діяльності..... **27**

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ

- Сірко Р. І., Годій Л. В.* Професійно-екстремальна компетентність майбутніх психологів Оперативно-рятувальної служби..... **38**
- Berkutova T. I., Vrakina V. V., Sadkovska V. A.* Forming grammatical competence while teaching professionally-oriented foreign language in non-linguistic universities..... **48**
- Gren L. M., Cherkashyn A. I., Karlyuk S. V.* A pedagogue’s facilitation competency in teaching foreign students..... **62**

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ І ЗАСОБИ НАВЧАННЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

- Гладченко О. В. Ратушняк Т. В. Беспарточна О. І.* Сучасні інформаційно-комунікаційні технології для забезпечення якісного дистанційного навчання..... **76**
- Стельмах О. В.* Особливості впливу соціальних мереж на студентів..... **92**

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ’ЄКТУ

- Гура Т. В., Пономарьов О. С.* Формування лідерського потенціалу інтелігента..... **101**

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ: ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ, МЕНЕДЖМЕНТ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

- Пономарьов О. С., Чеботарьов М. К., Харченко А. О., Грінченко М. А.* Лідерство в управлінні проєктами..... **113**

<i>Редакційна колегія:</i>	C O N T E N T S
Мороз В.М. , д-р наук з держ. управління (<i>відповідальний секретар, заст.. гол. ред. з держ. упр.</i>)	ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE SPECIALISTS
Бех І.Д. , академік НАПН України, д-р психол. наук	
Беспарточна О.І. , канд. пед. наук	<i>Romanovska O. O.</i> Psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence in future teachers of higher education.. 3
Большакова А.М. , д-р психол. наук	<i>Slobodyanyk V. I., Sheveleva J. A.</i> Theoretical Fundamentals of Self-Saving Behavior of Future Specialists of Extreme Type of Activity..... 27
Гордієнко-Митрофанова І.В. , д-р психол. Наук	PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE HIGHER SYSTEM EDUCATION AND ITS CONTENT
Грень Л.М. , д-р наук держ. упр.	
Євтушенко Н.В. , д-р. пед. наук	<i>Sirko R. I., Hodii L. V.</i> Professional-extreme competence of future psychologists of Operational and Rescue Service..... 38
Золотухіна С.Т. , д.пед.наук	<i>Berkutova T. I., Vrakina V. V., Sadkovska V. A.</i> Forming grammatical competence while teaching professionally-oriented foreign language in non-linguistic universities..... 48
Ігнатюк О.А. , д-р пед. наук	<i>Gren L. M., Cherkashyn A. I., Karlyuk S. V.</i> A pedagogue's facilitation competency in teaching foreign students..... 62
Іонова О.М. , д-р пед. наук	INFORMATION TECHNOLOGIES AND TRAINING TOOLS IN THE PROFESSIONAL PIGOTOVKA OF FUTURE SPECIALISTS
Кармінська-Белоброва М.В. , канд. наук з держ. упр.	
Квасник О.В. , канд. пед.наук	<i>Hladchenko O. V., Ratushnyak T. V., Bespartochna O. I.</i> Modern information and communication technologies in the process of providing quality distance learning 76
Кузнєцов М.А. , д-р психол. наук	<i>Stelmakh O. V.</i> Peculiarities of social networks influence on students..... 92
Книш А.Є. , канд. псих. наук	THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF THE STUDY OF THE PHENOMENA OF LEADERSHIP, MANAGEMENT AND DEVELOPMENT SOCIAL OBJECT
Лозовой В.О. , д-р філос. наук	
Ничкало Н.Г. , академік НАПН України, д-р пед. наук	<i>Hura T. V., Ponomaryov O. S.</i> Formation of leadership potential of intellectual..... 101
Підбуцька Н.В. , заст. гол.	DEVELOPMENT OF SOCIAL SYSTEMS: PUBLIC ADMINISTRATION, MANAGEMENT AND ADMINISTRATION
Поясок Т.Б. , д-р пед. наук	
Поньмарьов О.С. , канд. техн. наук	<i>Ponomaryov O. S., Chebotarev M. K., Kharchenko A. O., Grinchenko M.A.</i> Leadership in project management..... 113
Резван О.О. , д-р пед. наук	
Рибалка В.В. , д-р псих. наук	
Сеник О.М. , канд. псих. наук	
Савелюк Н.М. , д-р. псих. наук	
Семенова А.В. , д-р пед. наук	
Сисоєва С.О. , акад. НАПН України, д-р пед. наук	
Співак Л.М. , д-р псих.н.	
Тараросв Я.В. , д-р філос. наук	
Труш О.О. , канд. наук з держ. упр.	
Штефан Л.А. , д-р пед. наук	
Телефон: (057) 70-04-025, телефакс (057) 70-76-371. E-mail: romanovskiyy_a_khpi@ukr.net	

Теорія і практика управління соціальними системами // Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХПІ», 2022. – № 2. – 123 с.

Науково-практичному журналу „Теорія і практика управління соціальними системами” було присвоєно категорію Б наказом МОН України №886 від 02.07.2020 за спеціальностями 053 Психологія, 011 Освітні, педагогічні науки.

У квітні 2013 р. часопис „Теорія і практика управління соціальними системами” включено до довідника періодичних видань бази даних “Ulrich’s Periodicals Directory” (New Jersey, USA), а у квітні 2015 р. - до наукометричної бази даних РІНЦ (ліцензійна угода №259-04/2015 від 23.04.2015 р.), входить до бази Publons is a part of Web of Science Group

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 №241 як наукове фахове видання України з педагогічних наук.

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” було включено до «ICI Journals Master List» (Copernicus index) з індексом 69.65

© Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”, 2022

© Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2022

© Українська інженерно-педагогічна академія, 2022

Олена Романовська

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної підготовки, педагогіки та психології Харківського національного університету міського господарства імені О. Бекетова; Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-4898-2141
E-mail: elena_mail2004@ukr.net

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК САМОРЕГУЛЯЦІЇ У МАГІСТРІВ ОСВІТНІХ, ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

Анотація: у роботі висвітлено теоретичні основи проблеми формування навичок саморегуляції у майбутніх викладачів вищої школи, виявлено особливості; обґрунтовано та перевірено психолого-педагогічні умови формування навичок саморегуляції у майбутніх викладачів вищої школи; розроблено методичні рекомендації для викладачів.

Ключові слова: саморегуляція; психолого-педагогічні умови; тренінг; навички саморегуляції; майбутні викладачі вищої школи.

Olena Romanovska

candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of language training, pedagogy and psychology of Kharkiv National University of Urban O. Beketov farm; Kharkiv, Ukraine
E-mail: elena_mail2004@ukr.net

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN FUTURE TEACHERS OF HIGHER EDUCATION

Abstract: the theoretical bases of the problem of formation of skills of self - regulation at future teachers of higher school are covered in the work, features are revealed; substantiated and tested the psychological and pedagogical conditions for the formation of self-regulation skills in future teachers of higher education; methodical recommendations for teachers are developed.

Key words: self-regulation; psychological and pedagogical conditions; self-regulation skills; training; future high school teachers.

Елена Романовская

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ САМОРЕГУЛЯЦИИ У МАГИСТРОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ, ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК

Аннотация: в работе отражены теоретические основы проблемы формирования навыков саморегуляции у будущих преподавателей высшей школы, выявлены особенности; обоснованы и проверены психолого-педагогические условия формирования навыков саморегуляции у будущих преподавателей высшей школы; разработаны методические рекомендации для преподавателей.

Ключевые слова: саморегуляція; психолого педагогические условия; навыки саморегуляции; тренинг; будущие преподаватели высшей школы.

Olena Romanovska

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence in future teachers of higher education”

Problem setting. *Undoubtedly, the success of further pedagogical activity, which is realized only in the state of general satisfaction with one's personality and professional achievements, largely depends on the ability of the future teacher to regulate his professional behavior, his professional activity and personal characteristics. In personal self-regulation the teacher's active attitude to students, to himself, his social attitudes, experience, orientation and interests is manifested.*

Recent research and publications analysis. *A significant contribution to the development of problems of self-regulation was made by domestic scientists who studied its manifestations in various types of human activity (O. Bandurka, I. Bekh, L. Bozhovich, M. Boryshevsky, S. Bocharova, I. Galyan, N. Gula, M. Boryshevsky, etc.), so foreign (Aspinwall L., Taylor S., Art. Bakker A., Demerouti E., Barnhardt B., Ginns P.).*

Paper objective. *Theoretically substantiate and practically test the feasibility of the proposed set of psychological and pedagogical conditions for the formation of self-regulation skills in masters of education, pedagogy in studying the discipline “Physical Culture and Psychophysiological Training” at the National University of Pharmacy (NUPh), check the assumptions that such implementation conditions will increase the level of their self-regulation.*

Paper main body. *Theoretical analysis of scientific sources on the theory and practice of the problem of forming skills of self-regulation in future high school teachers allowed to determine that teaching is a stressful profession, which requires high school teachers large reserves of self-control*

and self-regulation. Self-regulation of activity and self-regulation of the personality reach the highest point in terms of the effectiveness of formation during the period of professional training, when the process of becoming a person takes place.

Self-regulation of the activity of a higher school teacher is the regulation of the teacher's own capabilities in accordance with the requirements of professional activity.

Self-regulation of a high school teacher is based on his ability to restore the spent psychological and physical potential, to open new opportunities and resources. Thus, in the process of his professional activity, self-education, each teacher finds and applies his methods and ways of self-regulation (relaxation, visualization, self-suggestion, reframing, etc.), which he can influence his emotional well-being, control and regulate external manifestations of the psyche.

In the course of the research the expediency of introduction of psychological and pedagogical conditions of formation of skills of self-regulation (presence of internal motivation and possession of the mechanism of self-regulation) at masters of educational, pedagogical sciences at studying of discipline “Physical training and psychophysiological training” in NUPh was carried out. It happened like this:

The pedagogical experiment took place on the basis of the Department of Educational and Information Technologies of NUPh. The study involved part-time students of the 2nd year of the specialty 011 “Educational, Pedagogical Sciences” (Higher School Pedagogy) in the amount of 16 people.

Two groups were formed: experimental (EG - discipline training was conducted with

the introduction of psychological and pedagogical conditions for the formation of self-regulation skills) – 8 people and control (CG – classes were conducted according to traditional teaching methods) – 8 people.

The experiment was carried out during the study of educational disciplines in three stages: ascertaining, formative and control.

During the ascertaining stage, a survey of CG and EG educators was conducted using the method of determining the level of self-regulation “Behavioral style of self-regulation” VI Morosanova to determine the level of formation of the level of self-regulation. The obtained data show that before the beginning of the pedagogical experiment the level of self-regulation of undergraduates of the control and experimental groups was approximately the same. Note that the results obtained are quite low.

The results obtained at the ascertaining stage of the pedagogical experiment showed the need for significant modernization of professional training of future freelance teachers in the formation of self-regulation skills, namely the introduction of a set of psychological and pedagogical conditions (internal motivation and self-regulation mechanism). Their implementation in the real educational process will ensure the development of knowledge about the skills of self-regulation, as well as develop the ability to influence their emotional well-being, control and regulate external mental manifestations, protect their physical health and apply these skills in future careers.

The formative experiment on the formation of self-regulation skills in students was conducted according to the traditional scheme: in the experimental group the introduction of psychological and pedagogical conditions for the formation of self-regulation skills in students, while the control group studied the traditional teaching method.

To implement the 1st condition, mainly used methods of stimulation and motivation: explanation; discussion, encouragement, creation of situations of success, example, creation of a situation of cognitive novelty and

interest, method of positive example, explanation of practical significance of training, conversations of belief in significance of value orientations of pedagogical activity, etc., emotional self-regulation training was conducted.

To implement the 2nd condition were used – methods of organization and implementation of educational and cognitive activities that contribute to the formation of knowledge, skills and abilities of professional self-regulation of future teachers: the method of problem statement, partial search, discussion; illustration, video method; bibliotherapy, music therapy, autotraining, meditation, physical exercises, self-massage, relaxation, visualization, aromatherapy, breathing techniques, self-order, disconnection, switching, psychocorrection, method of specific pedagogical situations, trainings, solving case problems, creative tasks, methods assault, round table, essay writing, presentations, individual tasks, surveys, observations, self-assessment).

The application of methods of preparation of future teachers for professional self-regulation of a teacher took place with the help of various teaching aids. For example, audio and video recordings (sounds of nature – the noise of the sea, rain, trees, birds chirping; classical music; jazz compositions; folk melodies, etc.) were used mainly in practical classes as a background for the application of certain methods of preparation for self-regulation, psychocorrection, self-training, distraction, shutdown, etc.).

At the end of the semester, after studying the discipline, we decided to test the feasibility of the developed psychological and pedagogical conditions for the formation of self-regulation skills in future teachers of higher education using the same methodology as at the control stage of the experiment.

The obtained data show that after the introduction of the developed psychological and pedagogical conditions for the formation of self-regulation skills in masters of educational and pedagogical sciences in the study of “Physical Culture and Psychophy-

siological Training” at NUPh, the level of self-regulation in students of control and experimental groups has changed: high - 62, 5% (EG) and 25.5% (CG), average level - 37.5% (EG) and 50.0% (CG), low level - 0% (EG) and 25.0% (CG). Qualitative analysis of the obtained results shows that both in the control and in the experimental group there were positive changes in the level of self-regulation skills of masters of educational and pedagogical sciences, but in the experimental group they are much higher.

Thus, we can conclude that the experimental study proved the feasibility of

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Прискорення темпів сучасного життя, зростання його інформаційної насиченості та збільшення кількості стресів актуалізують питання активізації внутрішніх резервів людини, зокрема її потенційних особистісно-психологічних можливостей. Особливої значущості в даному ракурсі набувають проблеми саморегуляції особистості, її психічних станів, поведінки та професійної діяльності. Потреба та вміння оцінювати власну поведінку, довільно спрямовувати, перетворювати особисті дії та вчинки з урахуванням їхніх можливих наслідків для оточуючих та для себе особисто, прагнення дотримання соціально цінних та особистісно значущих норм, правил міжособистісних взаємовідносин, вимог до професійної діяльності – це далеко не повний перелік проявів саморегуляції особистості, який переконливо свідчить про те, що поза розвитком здатності до саморегуляції процес становлення творчої, соціально відповідальної особистості професіонала з глибоким усвідомленням свого міста та ролі є неможливим.

Проблема саморегуляції особистості фахівця є тісно пов'язаною з самими різними дискурсами психологічної науки та має безпосередній зв'язок із науковим осмисленням механізмів та закономірностей професіогенезу фахівця як суб'єкта

introducing psychological and pedagogical conditions for the formation of self-regulation skills in masters of educational and pedagogical sciences.

Conclusions of the research. *Familiarity of future teachers with the phenomenon of self-regulation, motivational basis of the process, mechanisms of its implementation at the personal, behavioral and activity levels has not only informational but also practical value, as it will help prevent personal and professional deformations in the process of personal and professional development.*

праці та професійного спілкування.

Актуальність нашого дослідження обумовлена тим, що сучасна освітня система, при процесах гуманізації і демократизації, що відбуваються в ній, пред'являє високі вимоги до особистісних та професійних якостей викладача закладу вищої освіти (ЗВО). Такі вимоги виступають серйозними зовнішніми стимулами у роботі викладача ЗВО над собою. Це передбачає підвищення рівня його професійної культури, здійснення потреби зміни себе, здібності до творчого саморозвитку, самоствердження себе як професіонала.

Становлення молодого людини як майбутнього спеціаліста та педагога-професіонала здійснюється під час професійної підготовки. У ЗВО закладаються засади майбутньої професійної діяльності. Безсумнівно, успіх подальшої педагогічної діяльності, що реалізується лише у стані загальної задоволеності своєю особистістю та професійними досягненнями, багато в чому залежить від уміння майбутнього викладача регулювати свою професійну поведінку, свою професійну діяльність та особистісні особливості.

Успіх педагогічної діяльності залежить від сформованості у майбутнього викладача ЗВО особистісно-педагогічної саморегуляції, яка є регуляцією педагогом власних можливостей відповідно до вимог професійної діяльності. В особистісній саморегуляції проявляється активно дієве

ставлення педагога до здобувачів освіти, до самого себе, його соціальні установки, досвід, спрямованість та інтереси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Успішна розробка проблеми саморегуляції особистості значною мірою визначається усвідомленням того значного вкладу, який внесли відомі вітчизняні та зарубіжні вчені у дослідження теоретичних і методологічних проблем загальної психології (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Б. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Б. Ломов, В. Мясіщев, С. Рубінштейн, С. Максименко та ін.), проблем соціальної, вікової та педагогічної психології, самосвідомості та пізнання, діяльності, спілкування, мотивації та соціально-правової регуляції поведінки (Г. Андреева, В. Асеев, О. Асмолов, О. Бандурка, Л. Божович, С. Бочарова, І. Галян, О. Євдокімова, Н. Гула, О. Землянська, С. Ларіонов, С. Малазонія, В. Моляко, Н. Сеньовська та ін.). Значний вклад у розробку проблем саморегуляції внесли як вітчизняні науковці, які досліджували її прояви в різних видах діяльності людини (С. Бочарова, І. Бех, М. Боришевський та ін.), так й іноземні (Aspinwall L., Taylor S., Art. Bakker A., Demerouti E., Barnhardt V., Ginns P.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Незважаючи на певні наукові напрацювання, слід констатувати, що проблема саморегуляції особистості майбутнього викладачів ЗВО, до останнього часу розроблялася недостатньо, що й обумовило вибір теми дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та практично перевірити доцільність реалізації запропонованого комплексу психолого-педагогічних умов формування навичок саморегуляції у магістрів освітніх, педагогічних наук при вивченні дисципліни “Фізична культура та психофізіологічний тренінг” в

Національному фармацевтичному університеті (НФаУ), перевірити припущення про те, що реальне впровадження комплексу таких умов підвищать рівень їхньої саморегуляції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Саморегуляція – (від лат. *regulare* – упорядковувати, налагоджувати) – вплив на систему, що здійснюється з метою витримання необхідних показників її, але реалізується у вигляді внутрішніх змін, породжуваних самою системою відповідно до законів її організації. Значний внесок у вирішення проблем саморегуляції зробили вчені, які досліджували прояв цього феномена у різних видах діяльності. Так, зокрема, Б. Ломов зазначав, що, “вивчаючи діяльність, психологія розкриває механізми психічного регулювання цієї діяльності, тобто ті процеси, які забезпечують адекватність діяльності її предмета, засобів та умов” [21].

Саморегуляція поведінки і діяльності є однією з важливих функцій психіки людини. За висловленням академіка І. Павлова, людина – “це система, яка сама себе регулює, виправляє і навіть удосконалює”. Саморегуляція – заміна негативних образів на такі, що стимулюють особистість до корисних справ, постійний пошук нових можливостей, способів діяльності та відносин [21].

Саморегуляція – усвідомлений процес внутрішньої психічної активності людини з побудови, підтримки і управління різними видами і формами довільної активності, що безпосередньо реалізовує досягнення поставлених цілей [14].

Педагогічну діяльність можна віднести до стресогенних професій, що вимагає від викладачів ЗВО великих резервів самовладання і саморегуляції. Загальні закономірності саморегуляції реалізуються в індивідуальній формі, яка залежить від конкретних умов і характеристик нервової діяльності, від особистісних якостей суб'єкта і його звичок в

організації своїх дій.

Викладач самостійно досліджує ситуацію, програмує свою професійну активність, контролює і коректує результати. Вона пронизує всі його психічні властивості: відчуття, сприймання, мислення тощо, а також реалізується за таких умов: коли індивід може адекватно відображати і моделювати наявну ситуацію; перетворювати власну внутрішню і зовнішню активність відповідно до моделі запропонованої ситуації; переборювати безпосередні спонукання заради досягнення перспективної мети, за наявності у індивіда можливості виходити за межі даної ситуації.

Система саморегуляції формується і розвивається лише в процесах спілкування, яке забезпечує певні форми активності і розвитку особистості на різних вікових етапах. Механізми саморегуляції особистості базуються на самооцінці, потребах, ціннісних орієнтаціях, суб'єктивних переживаннях, корекції прийнятих цілей, задач.

Загальні закономірності саморегуляції реалізуються в індивідуальній формі, яка залежить від конкретних умов, а також від особистісних якостей учасника навчально-виховного процесу ЗВО та його звичок у організації своїх дій, що формується під час виховання.

Під час педагогічного спілкування немає можливості обмірковувати кожну відповідь чи дію, потрібно постійно і швидко реагувати на те, що відбувається, оперативно приймати рішення. Отже, педагогу відповідно до професії необхідна така якість, як самостійність мислення. Вона виявляється в умінні з власної ініціативи аналізувати, усвідомлювати сигнали з підсвідомості, порівнювати, виділяти суттєве, узагальнювати, прогнозувати, приймати рішення; публічно висловлювати і захищати їх, критично оцінювати свої дії та рішення, і нести за них особисту відповідальність.

Зовнішнім проявом самостійності мислення є нестандартні судження, оцін-

ки, дії, вчинки, техніка. Без цієї якості педагог стає простим ретранслятором інформації, наданої в підручниках та методичних посібниках, а не особистістю, здатною чинити виховний вплив. Тобто педагогічна діяльність – це нескінченний ланцюг прийняття рішень, які реалізуються в процесі спілкування через техніку педагога.

Мислення педагога повинне бути таким, щоб людина керувала думками-образами, а не вони її поведінкою. Для оволодіння технікою впливу педагогу необхідно навчитись особливому виду самоконтролю – контролю за помилками сприйняття та мислення. Наприклад, словесні абстракції (назви, оцінки, припущення, символи, спогади, мрії); нелогічності (поведінка, не адекватна реальності, реагування на неіснуючі абстракції); надмірні узагальнення (усі, завжди, вони, ніколи); пропуск об'єкта в порівнянні ("краще піти" – краще, ніж що?); відсутність виконавця ("добре бути нахабним" – кому?); необґрунтована необхідність ("ти повинен" – чому? для чого?); пропуск причин ("нічого не вийде" – чому?, "мені перешкодили" – як?); номінали за ці я (пропуск дієслів або перетворення їх в іменники: "не поважають" – як і що роблять?, "немає довіри, упевненості" – в чому? як?).

Вчасне коригування цих помилок дасть педагогу можливість приймати адекватні оптимальні рішення, не витрачаючи енергію та час на вагання і боротьбу з неіснуючим. Дуже важливо навчитися зменшувати час прийняття рішень, концентруючи увагу не на перебирання варіантів, а на прогнозування та врахування можливих позитивних і негативних наслідків рішення; оцінювати сам процес мислення та здобувати уроки з неоптимальних рішень.

Саморегуляція необхідна в ситуації, коли викладач знаходиться в стані підвищеної емоційної і фізичної напруги, що спонукає його до імпульсних дій, або у випадку, якщо він знаходиться в ситуації оцінювання з боку інших. Вона є основним механізмом забезпечення стійкості особис-

тості і, в той же час, забезпечує прогресивні зміни цілей, цінностей, ідеалів особистості, її індивідуальності, поведінки [6–15].

Необхідність саморегуляції актуалізується, коли:

– викладач стикається з важко вирішуваною, новою і незвичною для нього проблемою;

– проблема не має однозначного вирішення або є декілька альтернативних його варіантів, з яких важко вибрати оптимальний;

– викладач знаходиться в стані підвищеної емоційної та фізичної напруги, яка спонукає його до імпульсивних дій;

– рішення про те, як діяти, педагогу доводиться приймати не роздумуючи, в умовах жорсткого дефіциту часу.

Змістовно-функціональні детермінанти саморегуляції викладачів:

– особистісні та професійні ідеали, цінності, смисли педагога, що визначають змісти регулятивного процесу – когнітивна складова;

– рефлексивні механізми професійної саморегуляції, як такі, що забезпечують адекватні зв'язки між зовнішнім та внутрішнім світом особистості у регуляторних процесах – функціонально-інтелектуальна складова;

– переживання особистості у професійній діяльності як специфічна форма смислопородження, що забезпечує функціонування вищих рівнів саморегуляції – афективна складова;

– характер активності особистості у практичній площині, як показник ефективності саморегуляції у специфічних умовах конкретної професійної діяльності – діяльнісно-результативна складова.

Характеристики та критерії саморегуляції [10]:

1. Особливості професійної мотивації викладача (зміст, спрямованість, інтенсивність тощо);

2. Особливості професійної свідомості викладача (професійні ідеали, цінності, смисли);

3. Рівень самоусвідомлення (чіт-

кість Я-концепції викладача);

4. Особливості самоставлення та прояв самоінтересу;

5. Рівень розвитку особистісної та професійної рефлексії;

6. Локус особистісного контролю;

7. Індивідуальні характеристики емоційної сфери (здатність до емпатії, оптимізм);

8. Особливості актуального емоційного стану як вияв ситуативної мотивації до саморегуляції;

9. Психологічний досвід вищих переживань;

10. Репертуар психологічних засобів саморегуляції, які особистість активно використовує у повсякденному житті;

11. Рівень компетентності щодо способів психологічного впливу на іншу особистість.

Саморегуляція діяльності та саморегуляція особистості досягають найвищої точки щодо ефективності формування саме в період професійної підготовки, коли відбувається процес становлення особи. Саморегуляція особистості йде за такими основними напрямками: вироблення гуманістичної позиції щодо самого себе, коли виникає свідомість значущості своєї особистості; набуття базових знань, уявлень про людські можливості взагалі та свої можливості зокрема; актуалізація особистісних ресурсів із допомогою методів самодослідження; розвиток рефлексивної здатності – постійного переосмислення свого та чужого позитивного та негативного життєвого досвіду [2].

Особистісно-педагогічна саморегуляція розглядається в контексті теорії педагогічної культури як один з її базових компонентів поряд з іншими компонентами. Л. Заніна, Є. Маштакова, розглядаючи педагогічну культуру як цілісну систему загальнолюдських педагогічних цінностей, творчих способів педагогічної діяльності та професійної педагогічної поведінки, в основі яких закладено готовність до безперервного професійного та особистісного саморозвитку та само-

освіти протягом усього життя, виділяють у ній такі компоненти [21]:

1. Гуманістична педагогічна позиція, яка включає початкову індивідуальну позицію, морально світоглядні компоненти, творчо-рефлексивний компонент.

2. Професійно-особистісні якості педагога – емпатія, толерантність, креативність, здатність до рефлексії.

3. Толерантність – проявляється як особистісна якість щодо переконань, вірувань, поглядів, позиціям, реальному поведінці різних людей.

4. Креативність – готовність до творчого переосмислення основних напрямів професійної діяльності. Особлива значимість креативності педагога, його готовність до педагогічної творчості визначається широким спектром інновацій, безліччю альтернативних педагогічних систем. Включеність педагога в педагогічну творчість розглядається як “найдієвіший фактор” у характеристиці рівня його педагогічної культури.

5. Рефлексія – набута свідомістю здатність зосередитися на собі і опанувати самим собою як предметом, що володіє власною специфічною діяльністю, специфічним знанням.

6. Професійні знання – високий рівень теоретичного узагальнення, перенесення його у стандартні ситуації [5].

Гуманізація та демократизація соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві та освіті, змушують насамперед звертатися до внутрішніх процесів та можливостей, особистісного потенціалу педагога [3].

Потреба в добре інтегрованій та творчій особистості педагога, що вмело перебудовує свої життєві відносини і що перетворює сам себе, нині посилюється. Тому проблема особистісного саморозвитку та професійної самореалізації педагога є ключовою у підвищенні рівня його професійної культури [15].

Сучасні високі вимоги до особистісних якостей та професійної діяльності педагога з боку здобувачів освіти, колег та

керівників освітніх установ виступають серйозними зовнішніми стимулами у роботі педагога над самим собою.

Успіх педагогічної діяльності, стан загальної задоволеності своєю особистістю та професійними досягненнями також багато в чому залежить від уміння самого педагога регулювати свою професійну поведінку, свою професійну діяльність та особистісні особливості. Таким чином, успіх педагогічної діяльності залежить від сформованості особистісно-педагогічної саморегуляції педагога [15].

Відповідно до теми нашого дослідження, метою експериментального дослідження було теоретично обґрунтувати та практично перевірити доцільність реалізації запропонованого комплексу психолого-педагогічних умов формування навичок саморегуляції у магістрів освітніх, педагогічних наук при вивченні дисципліни “Фізична культура та психофізіологічний тренінг” в НФаУ на лекційних, практичних заняттях, при виконанні самостійної роботи під час вивчення магістрантами – майбутніми викладачами вищої школи дисципліни “Фізична культура та психофізіологічний тренінг” та перевірити припущення про те, що реальне впровадження комплексу таких умов підвищить рівень їхньої саморегуляції.

Експериментальне дослідження проводилося протягом протягом I-го семестру 2021–2022 навчального року. Дослідно-експериментальною базою даного дослідження було обрано кафедру освітніх та інформаційних технологій Національного фармацевтичного університету. У дослідженні взяли участь здобувачі освіти заочної форми навчання 2 курсу спеціальності 011 “Освітні, педагогічні науки” (Педагогіка вищої школи) НФаУ у кількості 16 осіб.

Було сформовано дві групи: експериментальна (ЕГ – навчання дисципліні проводились із впровадженням педагогічних умов формування мотивації до навчання) та контрольна (КГ – заняття проводились за традиційною методикою навчання).

З метою з'ясування початкового рівня саморегуляції під час констатувального експерименту було проведено опитування магістрантів експериментальної (ЕГ-1) та контрольної (КГ-1) груп перед початком вивчення дисципліни “Фізична культура та психофізіологічний тренінг”

за допомогою методики визначення рівня саморегуляції “Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанової [20]. Результати опитування контрольної та експериментальної групи на констатувальному етапі експерименту наведені у табл.1 та на діаграмі (рис. 1).

Таблиця 1

Розподіл магістрантів контрольної та експериментальної груп за рівнями сформованості саморегуляції “Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанової

№ з/ч	Рівні сформованості саморегуляції	Експериментальна група		Контрольна група	
		Кількість студентів (11)	%	Кількість студентів (11)	%
1.	Високий	1	12,5%	1	12,5%
2.	Середній	4	50,0%	3	37,5%
3.	Низький	3	37,5%	4	50,0%

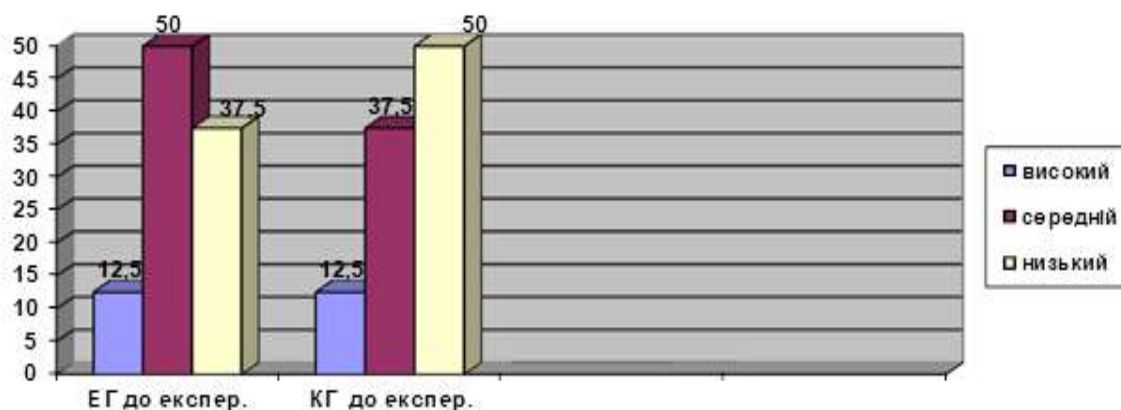

Рис. 1. Розподіл магістрантів контрольної та експериментальної груп за рівнями сформованості саморегуляції “Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанової

Отримані дані свідчать, що перед початком педагогічного експерименту рівень сформованості саморегуляції магістрантів контрольної та експериментальної групи був приблизно однаковий як за окремими шкалами опитувальника “Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанової, так і за інтегральними показниками. Зазначимо, що одержані результати є досить низькими.

Зазначимо, що отримані результати засвідчили, що і для експериментальної, і для контрольної груп переважною є кількість магістрантів, які досягли середнього рівня розвитку саморегуляції 4 та 3

особи (відповідно 50,0 % та 37,5 % магістрантів). У той же час показники досягнення високого рівня є занадто низькими – 1 особа (відповідно 12,5 % та 12,5%). Наведені результати вказують на відсутність належної уваги щодо саморегуляції як важливої складової в діяльності майбутнього викладача.

Таким чином, констатувальний етап педагогічного експерименту виявив необхідність суттєвої модернізації професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО стосовно формування в них навичок саморегуляції, а саме впровадження комп-

лексу психолого-педагогічних умов, що забезпечать формування в них достатнього рівня саморегуляції. Їхня реалізація в реальному освітньому процесі забезпечить розвиток знань стосовно володіння навичками саморегуляції, а саме сформує вміння впливати на своє емоційне самопочуття, здійснювати контроль та регулювати зовнішні прояви психіки, захищати своє фізичне здоров'я і застосовувати ці вміння у майбутній професійній діяльності.

Враховуючи отримані результати, а також проведений аналіз наукових джерел з досліджуваної проблеми та власний досвід, автор розробив та обґрунтував психолого-педагогічні умови формування навичок саморегуляції у магістрів освітніх, педагогічних наук при вивченні дисципліни “Фізична культура та психофізіологічний тренінг” в НФаУ.

Аналіз вживання терміна “умови” показує його багатозначність та багатоаспектність, зокрема “умова” визначається як категорія, в якій відображено універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає й існує [7]. У іншому джерелі “умова – необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь” [21]. Проте у Академічному тлумачному словнику української мови у нашому випадку більш коректним є визначення умови як необхідної обставини, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [16]. На думку Н. Тверезовської, “умова – це зовнішнє стосовно предмета різноманіття об’єктивного світу”. Дослідниця вказує, що розрізняють необхідні і достатні умови. “Необхідні умови наявні тоді, коли виникає якась дія. Достатні – неодмінно викликають дану дію” [21].

Формування – це педагогічне управління індивідуальним становленням людської особистості. Формування навичок саморегуляції у майбутніх викладачів ЗВО в освітньому процесі слід розглядати як процес фасілітації, тобто як створення

умов з метою полегшення, сприяння, стимулювання та розвитку її.

Саморегуляція діяльності та саморегуляція особистості досягають найвищої точки щодо ефективності формування у період професійного становлення особистості, а саме – у стінах ЗВО [14].

Змістовно-пріоритетні акценти розвитку саморегуляції викладачів:

1) здатність особистості до усвідомлення, корекції ідеалів, цілей та смислів професійної діяльності, самомотивація до творчості, конструктивного педагогічного діалогу;

2) навички особистісно-професійної саморефлексії;

3) здатність до свідомого самоуправління своїми емоційними станами (найбільш досліджена частина саморегуляції);

4) навички самоконтролю і саморегуляції практичних дій, вчинків викладача, його здатність адекватно визначати потребу спонукальної або стримуючої (гальмівної) функції самоконтролю у контакті з іншою особистістю або колективом.

У контексті психолого-педагогічної компетентності досліджуване явище трактується як педагогічна поведінка, що відповідає професійним вимогам; та педагогічна активність, спрямована на задоволення інтересів і потреб людини. У першому випадку акцент робиться на етичній стороні діяльності, другий – на інтенсивності.

Говорячи про моральну саморегуляцію, ми пов’язуємо її насамперед із педагогічною поведінкою як суттєвою характеристикою педагогічної діяльності, коли поведінка розглядається під кутом зору моральної цінності його суб’єктивних спонукань та суспільно значущих наслідків.

Педагог виступає зразком, з яким здобувачі освіти зіставляють результати та особливості своєї діяльності, поведінку інших людей. Виконуючи роль зразка щодо норм людських відносин, педагог повинен мати здатність морально-вольової саморегуляції поведінки, у відносинах зі

здобувачами освіти, враховувати особливості саморегуляції кожного з них, оскільки ці особливості – підґрунтя духовного життя здобувачів освіти і визначають ефективність педагогічних впливів.

Сутність особистісної саморегуляції полягає у вдосконаленні своєї поведінки відповідно до норм суспільної та професійної моралі. Найдієвішим особистісним феноменом саморегуляції є моральні категорії. Моральна саморегуляція як раз передбачає процес, що характеризує здатність особистості вдосконалити свою поведінку. Це означає, що особистість активно розуміється на вчинених на неї впливах середовища, де проживає, і визначає самостійне ставлення до них. Саморегуляція не зводиться до вибору окремих вчинків, вона полягає у формуванні себе як особистості. Для цього особистість має в своєму розпорядженні багаторівневу систему внутрішніх механізмів або процесів, які відбуваються в її моральній свідомості і забезпечують стійкий зв'язок між зовнішніми вимогами, вираженими в нормах суспільної та професійної моралі, та поведінкою. Особистість здійснює регуляцію своєї діяльності та поведінки через усвідомлення та переживання цих вимог.

З урахуванням вище сказаного підкреслимо значення стимулювання внутрішніх факторів для формування вмінь моральної саморегуляції поведінки, внутрішніх процесів, що забезпечують особистісну саморегуляцію педагога: співпереживання, прийняття рішень, вільного вибору способів поведінки, вчинків, рефлексії з приводу досконалого, самоаналізу та самооцінки, психокорекції своїх станів та поведінки.

Суть морального саморегулювання педагога полягає у добровільному прагненні постійно співвідносити свої дії, вчинки, наміри, інтереси з інтересами своїх здобувачів освіти, їхніми діями, вчинками, намірами та спонукати себе керуватися їхніми інтересами. Оскільки педагогу у виховній діяльності доводиться

вирішувати ситуації, що виникають, то неможливо передбачити і змоделювати всі варіанти їхнього вирішення. Тому для педагога першорядне значення має формування здібності творчо застосовувати вихідні та основні форми моралі у вирішенні конкретних виховних ситуацій, удосконалювати моральні норми відповідно до умов життя, що змінюються, і вимог суспільства до морального вигляду та поведінки педагога.

Для моральної саморегуляції першорядне значення має високий рівень загальної культури та свідомості педагога, весь устрій його думок, почуттів, його внутрішня зверненість до людей, гуманістична спрямованість особистості.

Для оволодіння навичками усвідомленого саморегулювання важливо познайомити студентів не лише з феноменом саморегуляції, а й показати, як працює механізм саморегуляції, до структури якого входять три компоненти: нормативний компонент – це моральні знання, моральні поняття, професійні вимоги до особи та діяльності педагога; оцінний компонент – це оцінка та самооцінка, усвідомлені критерії оцінки особи, діяльності, спілкування педагога; регулятивний компонент – це наші почуття, відносини, переконання, що регулюють поведінку, діяльність, спілкування педагога; поведінковий компонент – вольові процеси, самоконтроль, самокорекція поведінки, особистості та діяльності [21].

Цілісний аналіз саморегуляції педагога необхідно здійснювати у єдності змістовних, динамічних та результативних характеристик, зокрема 1) цілепокладання в реалізації потреб, мотивів, інтересів, установок, відносин особистості педагога; 2) світогляд, переконання, ідеали; 3) рівень домагань, самооцінку, систему соціальних переконань [21].

Динамічні характеристики саморегуляції включають аналіз поведінкових ознак: силу, інтенсивність, швидкість, пластичність, стабільність процесів. Результативні характеристики саморегуляції вклю-

чають аналіз ефективності виконаної діяльності як в ординарних, так і в екстремальних умовах.

Реальність показує, що педагоги, які мають навички усвідомленого саморегулювання, мають певні переваги:

1. Менш конфліктні, живуть у гармонії з самими собою та навколишнім світом.

2. У них краще розвинена соціально-психологічна адаптація до умов довкілля, що постійно змінюються.

3. Самі “знімають” негативні психічні стани, що покращує їхній життєвий тонус, зберігає психічне здоров’я.

4. Мають високу продуктивність та успіх у професійній діяльності.

5. Можлива їхня професійна та особистісна самореалізація.

Отже, розвиток педагогом у себе навичок усвідомленого саморегулювання має практичну цінність, оскільки дозволяють педагогу запобігти особистісним та професійним деформаціям, досягти гармонії з собою та навколишньою дійсністю.

Успішність формування та розвитку навичок управління собою у педагогічній діяльності залежить від низки умов:

1. Сформованість системи тривалих, стійких та позитивних мотиваційних станів: зацікавленості, захопленості педагогічною працею, відповідальності, позитивних установок на педагогічну діяльність, професійних ціннісних орієнтацій, що складає базовий рівень саморегуляції педагога, а також використовувати стани, що викликають пізнавальну активність здобувачів освіти через власну зацікавленість, захопленість, творче піднесення, оптимальний робочий стан.

2. Сформованість механізму саморегуляції, що є замкнутим контуром. В структурі механізму саморегуляції виділяють чотири основні блоки:

– мета та самопрограмування педагогічної діяльності;

– функціональний блок програмування, що включає суб’єктивну модель значимих умов діяльності та власне програму виконавських дій;

– блок оцінки результатів системи саморегуляції, що включає розробку критеріїв успішності результатів та власне оцінку результатів діяльності за обраними критеріями;

– блок коригування педагогічної діяльності, що передбачає корекцію мети діяльності, моделі значимих умов, програми виконавчих дій.

Таким чином, необхідні умови, що сприяють розвитку педагогом у себе навичок усвідомленого саморегулювання є:

- наявність внутрішньої мотивації;
- володіння механізмом саморегуляції.

Кожна з цих умов була забезпечена комплексом різноманітних форм, методів і засобів навчання, які сприятимуть формуванню в магістрантів навичок відновлювати витрачений психологічний та фізичний потенціал, відкривати нові можливості й ресурси.

Їхня реалізація в реальному освітньому процесі також сформує вміння впливати на своє емоційне самопочуття, здійснювати контроль та регулювати зовнішні прояви психіки, захищати своє фізичне здоров’я і застосовувати їх у майбутній професійній діяльності.

Отримані дані констатувального експерименту засвідчили необхідність здійснення цілеспрямованого педагогічного впливу з метою підвищення уваги до формування навичок саморегуляції, так як у більшості з учасників відсутня спрямованість на це.

Враховуючи ці висновки, була здійснена організація і проведення формувального експерименту з формування навичок саморегуляції під час вивчення ними дисципліни “Фізична культура та психофізіологічний тренінг”, яка є обов’язковою дисципліною в процесі професійної підготовки майбутніх викладачів.

Так, у зміст дисципліни були додані окремі елементи теорії професійної саморегуляції; на практичних заняттях майбутніх педагогів знайомили з деякими методами саморегуляції; під час практичних

занять пропонувалися завдання, що вимагали застосування найпростіших саморегуляційних умінь.

Цей етап експерименту проводився за традиційною схемою: у експериментальній групі відбулося впровадження умов щодо формування навичок саморегуляції у майбутніх викладачів вищої школи, тоді як контрольна група навчалася за традиційною методикою навчання.

Отже, перевірка доцільності розроблених умов відбувалася під час всіх форм організації освітнього процесу: лекційні заняття, практичні заняття, самостійна робота, групові та індивідуальні консультації. Впровадження розроблених педагогічних умов відбувалося так (табл. 2).

У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури з проблем професійної підготовки педагога виділено основні складові змісту підготовки майбутніх педагогів до професійної саморегуляції. До них належать:

– формування позитивного ставлення до досліджуваного феномену (передбачає усвідомлену потребу, інтерес, а також позитивну мотивацію до опанування і розвитку необхідної системи знань, умінь і навичок та емоційно-ціннісних орієнтирів);

– засвоєння системи знань із теорії професійної саморегуляції педагога (здійснюється в процесі вивчення дисциплін, які розкривають особливості самопізнання, самоуправління та саморозвитку педагога, “секрети” успішного здійснення фахової діяльності та розвитку зв’язків із суб’єктами навчально-виховного процесу);

– оволодіння методами і прийомами формування компонентів професійної саморегуляції педагога та її здійснення (характеризує підготовку майбутніх педагогів із погляду ступеня особистісного розвитку, рівня досягнення поставленої мети та вирішення завдань).

Загальний результат процесу підготовки – готовність майбутнього педагога до професійної саморегуляції. Основою оцінки останньої є розуміння того, що кожен із компонентів, які в сукупності становлять

зміст підготовки студента закладу вищої освіти до саморегуляції, є основою для визначення показників та критеріїв його результативності. Спираючись на дослідження методів навчання (Ю. Бабанський [4]), класифікацію та праці, присвячені вивченню емоційної та фізичної саморегуляції педагогів та учнів, було виділено три групи методів підготовки майбутніх педагогів до професійної саморегуляції. Вони включають:

– методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності, які сприяють формуванню знань, умінь та навичок професійної саморегуляції майбутніх педагогів (ілюстрування, відеометод; дискусія; проблемного викладу, частково-пошуковий; індуктивний, дедуктивний, аналітичний, синтетичний, порівняння, узагальнення, конкретизації; релаксаційно-дихальна гімнастика, прогресивна м’язова релаксація, автогенне тренування, метод створення установки, самопереконавання, самонаказ та відключення, переключення, фізичне навантаження, психокорекція (психотерапія мистецтвом, емаготерапія та тренінги), мовна розрядка, рольові ігри, опонування, метод конкретних педагогічних ситуацій);

– методи стимулювання та мотивації, що спрямовані на формування мотиваційного компонента готовності студентів до саморегуляції, розвиток пізнавальних потреб, ціннісних орієнтирів (дискусія, метод опори на здобутий педагогічний досвід, створення ситуації успіху в діяльності, створення ситуації пізнавальної новизни та зацікавленості, позитивного прикладу, пояснення практичної значущості навчання);

– методи контролю та самоконтролю за ефективністю формування у майбутніх педагогів готовності до саморегуляції, що забезпечують зворотний зв’язок у навчанні, дають змогу оперативно його корегувати, формують прагнення до самоосвіти, самоаналізу та фахової саморегуляції (індивідуальне, фронтальне та ущільнене опитування), самоконтроль, тестування.

Ці методи тісно взаємопов'язані. Зокрема, методи першої групи одночасно сприяють формуванню пізнавального інтересу, стимулюванню обов'язку та відповідальності. Більшість методів активно використовують психологи, психотерапевти, лікарі. При підготовці студентів-педагогів було звернено увагу на специфіку професійної діяльності, аудиторні та індивідуальні заняття поєднано із педагогічною практикою, усвідомленням засвоєнням матеріалу і частковою автоматизацією процесів професійної саморегуляції.

Перші дві групи методів дали можливість формувати знання з теорії професійної саморегуляції майбутніх педагогів під час лекцій та семінарів. Особлива увага приділялася варіативності занять за змістом і формою, адже майбутній учитель часто імітує побачене раніше. Завдяки знанню рівня підготовленості аудиторії (середній) зміст і форми навчання корегувалися від "класичних" лекцій та семінарів до лекцій-консультацій, лекцій-дискусій, проблемних семінарів, семінарів-диспутів, міжпредметних семінарів, групових консультацій, самостійної та науково-дослідної роботи студентів. Відпрацювання окремих прийомів, методів та операцій професійної саморегуляції пропонувалося здійснювати у формах лабораторно-практичних занять, занять з елементами тренінгу, проходження педагогічної практики.

Група методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності містить кілька підгруп: словесні (дискусія, опонування), наочні (ілюстрування, відео-метод), практичні (вправи-релаксаційно-дихальної гімнастики, м'язової релаксації, автогенного тренування, створення установки, самопереконання, самонаказу, відключення, переключення, відволікання, фізичного навантаження, мовної розрядки; рольових ігор, методу конкретних педагогічних ситуацій); методи за типом пізнавальної діяльності (проблемного викладу та частково-пошуковий); методи на основі внутрішнього логічного шляху

засвоєння знань (індуктивний, дедуктивний, аналітичний, синтетичний, порівняння, узагальнення, новизни та зацікавленості передбачало наведення цікавих аналогій, зіставлення наукових і життєвих (побутових) пояснень окремих аспектів явища професійної саморегуляції. Наприклад, аналізувалися життя та кар'єра відомої особистості та визначалася роль саморегуляції у досягненні успіху. Метод давав можливість сформулювати центральну ідею підготовки педагога: від виховання до самовиховання, від навчання до самонавчання і так протягом життя.

Методи стимулювання обов'язку та відповідальності застосовувалися для формування зовнішніх мотивів, які характеризують взаємодію особистості із середовищем, зокрема у контексті професії типу "людина – людина", до якої належить метод позитивного прикладу. Для його успішної реалізації ми не тільки розповіли про вдалі приклади застосування професійної саморегуляції педагогами, але й демонструвати власний рівень саморегуляції.

Пояснення практичної значущості навчання передбачало підкреслення співзвучності матеріалу актуальним потребам студентів. Наприклад, наголошення на тому, що володіння навичками професійної саморегуляції дає можливість майбутнім педагогам максимально ефективно вчитися та працювати, витрачаючи мінімум часу і сил.

Для оптимізації психічного стану в саморегуляції існують різноманітні методи – аутотренінг, медитація, фізичні вправи, самомасаж, релаксація, дихальні техніки, аромотерапія, арт-терапія, кольоротерапія та інші [15].

Використання прийомів аутотренінгу дозволяє людині цілеспрямовано змінювати настрій і самопочуття, що позитивно впливає на його стан здоров'я. Аутогенне тренування підвищує працездатність, цим збільшує та її педагогічну віддачу [2].

Нервово-м'язова релаксація – це система спеціальних вправ для розслаблен-

**Психолого-педагогічні умови формування навичок саморегуляції
у майбутніх викладачів вищої школи під час вивчення ними дисципліни
“Фізична культура та психофізіологічний тренінг”**

<i>Умова</i>	<i>Мета</i>	<i>Методи</i>	<i>Форма організації</i>	<i>Засоби</i>
Сформованість внутрішньої мотивації	Стимулювання розвитку мотивації до педагогічної діяльності та формування позитивного ставлення до розвитку навичок саморегуляції	<u>Методи стимулювання та мотивації</u> пояснення, дискусія, заохочення, створення ситуацій успіху, прикладу, створення ситуації пізнавальної новизни та зацікавленості, метод позитивного прикладу, пояснення практичної значущості навчання, бесіди переконання в значущості ціннісних орієнтацій педагогічної діяльності та ін.	Лекції, практичні заняття; групова та індивідуальна робота; бесіди, консультації, диспути, навчальні тренінги, ігрові методи навчання у груповій та індивідуальній формі лекції-конференції, лекції-дискусії, лекції-презентації. індивідуальне та фронтальне опитування, тестування. самоконтроль.	Словесні (використання цитат, порівнянь, образів); аудіо-візуальні (відео фільми, презентації), інформаційні та телекомунікативні мережі, навчальні та наочні таблиці, навчальні посібники, підручники, наукові публікації та статті, картки з завданнями, анкетування, контрольні завдання, тести, опитувальники, картки з завданнями, анкетування, контрольні завдання, тести
Володіння механізмом саморегуляції	Формування уявлень, знань та вмінь щодо саморегуляції, виявлення наявного рівня навичок саморегуляції	метод проблемного викладу, частково-пошуковий. Дискусія, ілюстрування, відео-метод; бібліотерапія, музикотерапія, ауто-тренінг, медитація, фізичні вправи, самомасаж, релаксація, дихальні техніки, візуалізація, арома-терапія, самонаказ, відключення, переключення, психоко-рекція, метод конкретних педагогічних ситуацій, тренінги, розв'язання кейсових завдань, методи релаксації, творчі завдання, мозковий штурм, круглий стіл, написання есе, презентації, індивідуальні завдання, опитування, спостереження, самооцінка		

ня різних груп м'язів. Метою цього тренування є зняття м'язового тону, який безпосередньо пов'язані з різними формами негативного емоційного порушення: страх, тривожність, збентеження. Зменшивши або запобігши тону м'язів, можна зняти стресові стани, безсоння, мігрені, а також можна нормалізувати емоційний фон [14].

Навички у візуалізації роблять значно багатшим внутрішній світ людини, підвищують його креативність і здатність до емпатії, загострюють інтуїцію. Чітке уявлення бажаного результату веде до позитивного мислення [6].

Медитативні вправи знижують потребу в зовнішній медичній допомозі, у ліках та відповідно у зверненні до лікарів. Вона зміцнює внутрішню психологічну структуру особистості, підвищуючи її самооцінку та незалежність від думки інших; формує впевнене, спокійне, водночас оптимістичне світовідчуття та світосприйняття. За допомогою медитації успішно розвиваються психічні пізнавальні процеси, такі як відчуття, увага, пам'ять, мислення, уява, що у свою чергу допомагає швидшому та глибшому засвоєнню навчального матеріалу; підвищується творчий потенціал, працездат-

ність у професійній сфері [18].

Важливим резервом для стабілізації емоційного стану будь-якої людини є подих. Навчившись правильно дихати і використовувати своє дихання у різних життєвих ситуаціях, педагог набуде ще одного способу емоційної саморегуляції. Дихання підпорядковується контролю свідомості, і ми можемо у певних дозах керувати своїм диханням і через нього надавати певний вплив на діяльність внутрішніх органів [9].

Застосовують ароматерапію як спосіб запобігання перевтоми, дратівливості, депресії. Існують рекомендації щодо застосування ароматів залежно від темпераменту людини, статі, часу доби, року [3].

На практичних заняттях студенти знайомляться також із основами самомасажу [7]. Регулярний самомасаж дозволяє загартувати організм, підвищити його опірність до ангіни, бронхітів, гайморитів, які вважаються професійними захворюваннями у педагогів.

В даний час для саморегуляції психічних станів використовується нейролінгвістичне програмування, яке включає цикл вправ орієнтованих на відновлення ресурсів особистості [19]. Знаючи себе, свої потреби та способи їх задоволення, людина може більш ефективно, раціонально розподіляти свої сили протягом кожного дня цілого навчального року.

Позитивне мислення визначається з вірою людини у свої сили, високою самооцінкою та оптимістичним поглядом на життя, що виробляється у процесі виховання, але ще більшою мірою – у процесі самовиховання. Позитивне мислення має на увазі безумовну любов до самого, прийняття самого себе таким, яким ви є. Педагог знає, що терпіння, спокій, впевненість у собі є важливими умовами ефективності педагогічних впливів.

В рамках вивчення психологічних дисциплін ми проводимо діагностику студентів на предмет стресостійкості, адаптації до навчання у ЗВО. Студенти визначають свій рівень самооцінки, рівень тривожності,

конфліктність, тип темпераменту, характер, вольові якості.

На практичних заняттях студенти знайомляться також із методом “бібліотерапії”. Дослідники Т. Колошина і А. Трусь визначають “бібліотерапію” як “напрямок арт-терапії, заснований на цілющому впливі слова, тобто самовираження через творчий твір” [8]. Вони відзначають, що бібліотерапія складна для ведучого, але має терапевтичний потенціал, заснований на “законі Геннекена, що свідчить: головний герой твору – це завжди автор. Змінивши мову висловлювання – змінюємо стан, змінивши метафору – змінюємо уявлення про світ” [8].

Психокорекційний потенціал “бібліотерапії” включає психологічні механізми: катарсис, дисоціювання, виявлення та опрацювання емоційного стану, прояснення та усвідомлення глибинних цінностей та ресурсів автора [11]. Студентам було запропоновано твір “експериментальних віршів”, використані форми синквейну, хокку, акrostиху, панторифми, тавторифми, одновіршу, мінімалістського віршу тощо.

Вивчення алгоритмів експериментальних віршованих форм було організовано у вигляді інтерактивних занять, саме: всі студенти виступали ролі мистецтвознавця – експерта з презентацією “своєї” віршованої форми; після презентації студентам пропонувалося протягом 15 хвилин написати віршований текст за алгоритмом. Така послідовність давала можливість зняти психологічний бар’єр “я ж не поет” спробувати скласти “віршовану іграшку”. Інтерактивна форма заняття забезпечувала кожному студенту підтримку та коментарі викладача. Під час виконання завдання викладач спостерігає, як приймається сама ідея вигадування (із зовнішнім опором чи ні, прочитує варіанти віршів, дає рекомендації щодо уточнення форми, ритмічної організації, виразних засобів, оцінює естетичну якість творів).

На підсумковому занятті кожен студент відбирав три своїх найвдаліших твори, оформлених на аркуші формату А3

(для організації зорової єдності експозиції).

Вихід на публічну експозицію має значення для організації завершальної ланки творчого процесу [19] задля вирішення наступних завдань: а) допомогти студентам усвідомити себе “авторами” художнього твору; б) відчутти момент відокремлення твору від творця; в) відчутти нюанси переживання себе публічним автором, який приймає відгуки на свою роботу; г) відчутти емоції співавторства; е) відчутти себе реципієнтом, який знає технологію створення творів.

Методи контролю та самоконтролю реалізовувалися у формі співбесід, колоквиумів, тестування, захисту ІНДЗ; усного (індивідуальне, фронтальне та ущільнене опитування) та письмового контролю (контрольні письмові роботи), самоконтролю (самостійний пошук помилок, самооцінка, самоаналіз).

Методи письмового та усного контролю поєднувалися під час захисту навчально-дослідного завдання ІНДЗ на практичних заняттях.

ІНДЗ передбачали: вивчення, творче осмислення та систематизацію матеріалу з досліджуваної проблеми; поповнення і поглиблення набутих у процесі аудиторної роботи знань, умінь і навичок (самостійний пошук інформаційних джерел, їх науковий аналіз, робота з матеріалами Інтернету).

Список ІНДЗ містить: доповідь-презентація із проблем та історії дослідження саморегуляції педагога, рецензію на реферат одногрупника, анотацію нової літератури із проблем професійної саморегуляції педагога, складання планів і тез запропонованих наукових публікацій, оцінювання рівня професійної саморегуляції (власної, одногрупника, педагога і т. д.), створення програми підвищення рівня власної професійної саморегуляції.

Методи формування пізнавального інтересу застосовувалися для актуалізації внутрішніх мотивів навчальної діяльності майбутніх педагогів.

Під час здійснення експерименту

застосовувалися прийоми постановки дискусійних запитань, проводилися міні-дискусії на лекціях та семінарських заняттях із метою активізації пізнавальної діяльності студентів. Добиралися теми, які безпосередньо стосувалися теорії та практики здійснення професійної саморегуляції педагога (“Чи доцільно виділяти емоційну та інтелектуальну саморегуляцію?”, “Механізми несвідомої саморегуляції та їх значення для педагога”, “Особливості здійснення мовної розрядки на побутовому рівні” тощо). Процес підготовки та проведення дискусій створював сприятливі умови для вибору особистісної позиції, для самоаналізу власних дій та рішень.

Застосування методу опори на здобутий педагогічний досвід дало можливість студентам чітко усвідомити, навіщо їм потрібно вивчити й засвоїти запропонований матеріал, яка навчальна мета й конкретний результат їхньої роботи. Ще одним напрямком його застосування була ілюстрація зв'язку із навчальним матеріалом інших предметів, а також із результатами самостійної роботи.

Практичні заняття були важливими елементами експериментальної роботи щодо формування системи знань та вмінь професійної саморегуляції педагога. За дослідженнями О. Абдуліної [1], найефективнішими методами керівництва студентів випускних курсів є організація дискусій, обговорення проблемних питань, колективний аналіз діяльності студентів, їхні самооцінка та самоаналіз. Тому серед завдань, які ставилися перед студентами, окремо виділялися:

– спостереження за професійною діяльністю педагогів з метою виявлення в них елементів саморегуляції;

– допомога й участь у підготовці та проведенні колективних виховних заходів з метою реалізації студентами вмінь саморегуляції у різних ситуаціях;

– спостереження за саморегуляцією педагогів та студентів з наступним аналізом ефективності цієї діяльності;

– самопостереження й самоаналіз ефективності реалізації власних саморегуляційних умінь в умовах проходження практики, їх корекція та вдосконалення.

Метод створення ситуації успіху в діяльності використовувався переважно на практичних заняттях. Майбутні педагоги отримували позитивні емоції, успішно застосовуючи певні методи професійної саморегуляції, навички аналізу педагогічних ситуацій, уміння діяти у нестандартних умовах під час проведеного тренінгу “Емоційна саморегуляція”.

Створення пізнавальних ситуацій:

– спостереження за роботою викладачів та студентів, аналіз власних спостережень, ретроспективний аналіз фактів власного шкільного життя;

– проведення психолого-педагогічного міні-дослідження;

– обґрунтування власних позицій щодо шляхів вирішення проблеми;

– активізацію пізнавальної активності студентів;

– формування дослідницьких умінь;

– розвиток самостійності, педагогічного мислення, креативності майбутніх педагогів.

Велике значення надавалося консультаціям, метою яких була робота зі студентами за їхніми індивідуальними потребами, коригування процесу формування саморегуляційних умінь.

Отже, корегування, закріплення й удосконалення набутих умінь професійної саморегуляції здійснювалося в реальних умовах фахової діяльності під час проходження студентами педагогічної практики, яка була завершальним і контрольним етапом формувального експерименту.

Використання методів підготовки майбутніх педагогів до професійної саморегуляції педагога було б неефективним без використання у навчальному процесі різноманітних засобів навчання. Вони являють собою “сукупність предметів, ідей, явищ і способів дій, які забезпечують реалізацію навчально-виховного процесу” [29, с. 111]. Було використано: слово викладача,

тексти лекцій, підручники та статті з бібліотечного фонду університету та мережі Internet; таблиці, комп’ютерні презентації, відеоматеріали, аудіозаписи.

З метою індивідуалізації самостійної роботи студентів було розроблено список літератури для поглибленого вивчення питань професійної саморегуляції.

Відеоматеріали містили записи фрагментів уроків та виховних заходів, які використовувалися на лабораторно-практичних заняттях та семінарах для аналізу саморегуляції педагогів (можна демонструвати записи як цілком, так і частинами).

Зокрема для перегляду надано таблиці “Порівняльний аналіз свідомої та підсвідомої саморегуляції”, “Індивідуальні особливості професійної саморегуляції педагога”, “Етапи здійснення автотренінгу” тощо; схеми “Структура професійної саморегуляції педагога”, “Механізми психічної саморегуляції” тощо та комп’ютерні презентації “Етапи формування вольової саморегуляції особистості”, “Характеристики та особливості саморегуляції педагога”, “Послідовність процедур тренінгу саморегуляції емоцій” та ін.).

Аудіозаписи (звуки природи – шум моря, дощу, дерев, пташиний щебіт; класична музика – Моцарт, Бетховен, Штраус, Шуберт, Бах, Бородін, Вагнер, Чайковський; джазові композиції; народні мелодії тощо) використовувалися переважно на практичних заняттях як фон для застосування окремих методів підготовки до саморегуляції (психокорекції, автотренінгу, відволікання, відключення та ін.). Особлива увага приділялася прослуховуванню тих записів, які діють заспокійливо.

Варто зазначити, що максимальний позитивний вплив музики спостерігався, коли студенти могли зручно сісти (або лягти), розслабити м’язи, дихали спокійно та ритмічно, намагалися “внутрішньо розчинитися” у звучанні.

Використання перелічених засобів навчання в умовах експерименту дало змогу чітко виділити структуру матеріалу,

який вивчався, створити найкращі умови для мимовільного запам'ятовування; якнайповніше розкрити сутність і закономірність явищ, що вивчаються; демонструвати явища у статичній і динамічній. На етапах використання технічних засобів навчання (комп'ютера, відеоманітофона, магнітофона) чітко визначалися засоби активізації пізнавальної діяльності студентів: повідомлення мети перегляду, постановка завдання (в тому числі проблемного), контрольні запитання, складання плану, обговорення. Систематичне використання електронних засобів давало змогу розширювати та урізноманітнювати обсяг інформації, активізувати навчання завдяки використанню привабливих і швидкозмінних форм її подачі, залучати різноманітні джерела та отримувати дані у достатньому обсязі. Самостійна робота студентів інтенсифікувалася завдяки їхньому доступу до кафедрального та

університетського Web-сайтів, “банків даних” мережі Internet. Застосування різноманітних засобів навчання також уможливило раціоналізацію праці викладачів.

В кінці навчального семестру, після вивчення дисципліни “Фізична культура та психофізіологічний тренінг” ми вирішили перевірити доцільність розроблених психолого-педагогічних умов формування навичок саморегуляції у майбутніх викладачів вищої школи.

Основним методом збору інформації в дослідженні було застосовано таку саму методику, що і на контрольному етапі експерименту.

Результати опитування контрольної та експериментальної групи за методикою визначення рівня саморегуляції “Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанової на контрольному етапі експерименту наведені у табл. 3 та у діаграмі (рис. 2.).

Таблиця 3

Визначення рівня саморегуляції за методикою “Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанової

№ з/ч	Рівень сформованості іміджу	Експериментальна група		Контрольна група	
		Кількість студентів (11)	%	Кількість студентів (11)	%
1.	високий	5	62,5 %	2	25,0%
2.	середній	3	37,5 %	4	50,0%
3.	низький	-	-	2	25,0%

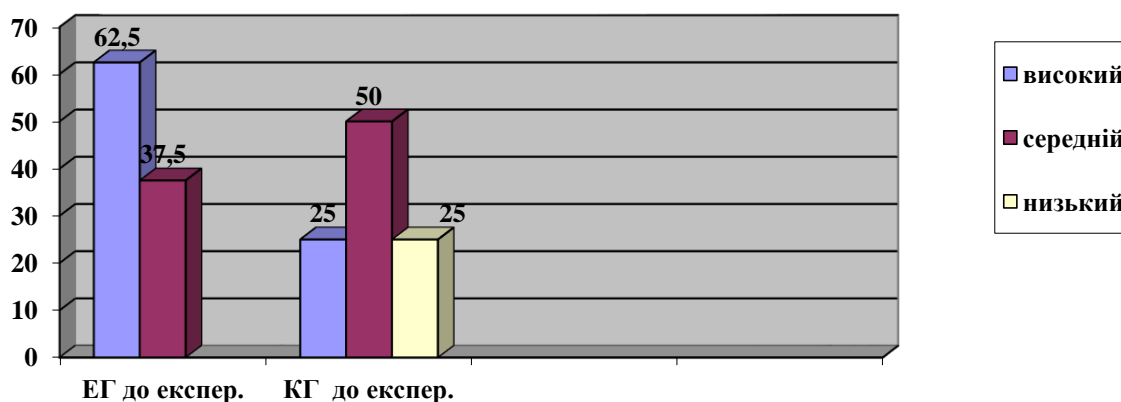

Рис. 2. Розподіл здобувачів освіти контрольної та експериментальної груп за методикою визначення рівня саморегуляції “Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанової на контрольному етапі експерименту

Отримані дані свідчать, що після впровадження розроблених психолого-педагогічних умов формування навичок саморегуляції у магістрів освітніх, педагогічних наук при вивченні дисципліни “Фізична культура та психофізіологічний тренінг” в НФаУ, рівень сформованості саморегуляції у здобувачів освіти контрольної та експериментальної групи змінився: високий рівень – 62,5% (ЕГ) та 25,0% (КГ), середній рівень – 37,5% (ЕГ) та 50,0% (КГ), низький рівень – 0% (ЕГ) та 25,0% (КГ).

Якісний аналіз одержаних результатів засвідчує, що і в контрольній, і в експериментальній групі відбулися позитивні зміни стосовно рівня сформованості навичок саморегуляції у магістрів освітніх, педагогічних наук, але в експериментальній групі вони значно вищі.

Таким чином, можна зробити висновок, що експериментальне дослідження довело доцільність впровадження психолого-педагогічних умов формування навичок саморегуляції у магістрів освітніх, педагогічних наук.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Теоретичний аналіз наукових джерел з теорії та практики проблеми формування навичок саморегуляції у майбутніх викладачів вищої школи дозволив зробити такі зрушення.

Визначити, що педагогічну діяльність можна віднести до стресогенних професій, що вимагає від викладачів ЗВО великих резервів самовладання і саморегуляції.

Зрозуміти, що саморегуляція діяльності та саморегуляція особистості досягають найвищої точки щодо ефективності формування саме в період професійної підготовки, коли відбувається процес становлення особи.

Саморегуляція особистості йде за такими основними напрямками: вироблення гуманістичної позиції щодо самого себе, коли виникає свідомість значущості

своєї особистості; набуття базових знань, уявлень про людські можливості взагалі та свої можливості зокрема; актуалізація особистісних ресурсів за допомогою методів самодослідження; розвиток рефлексивної здатності – постійного переосмислення свого та чужого позитивного та негативного життєвого досвіду.

Виходячи з результатів психолого-педагогічних досліджень, визначити, що саморегуляція діяльності викладача ЗВО – це регулювання педагогом власних можливостей відповідно до вимог професійної діяльності. В особистісній саморегуляції проявляється активно-дієве ставлення педагога до здобувачів освіти, до самого себе, його соціальні установки, досвід, спрямованість та інтереси. Саморегуляція поведінки сприймається як здатність особистості педагога приводити свою поведінку у відповідність до загальноприйнятих моральних норм, правил і цінностей.

Особистісно-педагогічна саморегуляція визначається як цілісна, інтегральна психічна та поведінкова характеристика, що виражається у здатності відображати, всебічно аналізувати та ймовірно прогнозувати свою діяльність, а саме: здійснювати поведінку, виробляти самоаналіз, самооцінку, самоконтроль, самокорекцію дій, виходячи з соціальних еталонів, норм поведінки.

Саморегуляція дає можливість викладачу ЗВО пізнати себе, свої можливості, вміння керувати ситуацією та зберігати свою індивідуальність, високу працездатність і творчий потенціал на довгі роки. Процес розвитку саморегуляції викладача починається з формування ставлення до себе.

Саморегуляція викладача вищої школи заснована на його вмінні відновлювати витрачений психологічний та фізичний потенціал, відкривати нові можливості й ресурси. Таким чином, у процесі своєї професійної діяльності, самоосвіти кожен педагог знаходить та застосовує свої методи та способи само-

регуляції (релаксації, візуалізації, самонавіювання, рефреймінгу та ін.), якими він може впливати на своє емоційне самопочуття, здійснювати контроль та регулювати зовнішні прояви психіки. Захист свого фізичного та психічного здоров'я залежить від самої людини, її бажання та вміння користуватися тими чи іншими прийомами та методами психічної саморегуляції.

Список літератури:

1. Амосов Н. М. Регуляция жизненных функций и кибернетика. К. : Наукова думка, 1984. 116 с.
2. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология : психологические законы поведения человека в социуме. Психологическая энциклопедия. Social Psychology. СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. 560 с.
3. Асмаковец Е. С. Развитие эмоциональной гибкости учителя посредством социально-психологического тренинга. Психология обучения. 2000. № 1. С. 11–14
4. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе М. : Просвещение, 1985. – 208с.
5. Бевз Г. М., Главник О. П. Технологія проведення тренінгів з формування здорового способу життя молоді. Формування здорового способу життя : у 14 кн. ; кн. 1. К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2005. 176 с. –
6. Бех І. Д. Виховання особистості : навч.-метод. посіб. : у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. К. : Либідь, 2003. 344 с.
7. Білов О. А. Саморегуляція несприятливих емоційних станів людини у напружених умовах діяльності. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2013. Вип. 14. Ч. II. С. 21–29
8. Боришевський М. Й. Психологічні детермінанти особистісної саморегуляції поведінки. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. Харків, 2002. Ч. 1. 516–527 с.
9. Боришевський М. Й., Галян І. М. Реалізація на практиці обґрунтованих нами умов щодо формування навичок саморегуляції у магістрів освітніх, педагогічних наук під час магістерської підготовки підвищила рівень сформованості саморегуляції. Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є дослідження щодо формування навичок саморегуляції у майбутніх психологів. Саморегуляція оцінної діяльності вчителя як вид психічної активності. К. : Дніпро, 2001. 74 с.
10. Вірна Ж. П., Іванашко О. Є. Актуально-потенційні закономірності прояву стилів мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації педагогів. Практична психологія та соціальна робота. 2004. № 8. С. 74–78
11. Гайдук Г. А. Теоретико-методологічний аналіз сислової регуляції особистості та її механізми. Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки. 2017. Вип. 3. Т. 1. С. 57–61
12. Галян І. М. Психологія ціннісно-сислової саморегуляції майбутніх педагогів [Текст] : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2017. 42 с.
13. Гринців М. В. Саморегуляція майбутнього фахівця як компонент професійної підготовки. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. №II (17). С. 107–110.
14. Гула Н. В. Саморегуляція як чинник подолання негативних психічних станів у студентському віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 16 с.
15. Калька Н. М. Сучасні засоби психічної саморегуляції у науково-педагогічних працівників. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2009. № 2. С. 31–43.
16. Кириченко Т. В. Психологічний зміст саморегуляції особистості. [Елект-

ронний ресурс]. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2017. Вип. 3(1). С. 82–87. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhpr_2017_3

17. Кириченко Т. В. Психологічні особливості саморегуляції вчителя в комунікації у процесі мовленнєво-педагогічного спілкування. Психолінгвістика : зб. наук. праць ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. Переяслав-Хмельницький : ФОП Домбровська Я. М., 2016. Вип. 20 (1). С. 125–135

18. Климчук В. О. Тренінг внутрішньої мотивації : результати апробації та структура. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 10. С. 52–59

19. Малазонія С. В. Психологічні засоби формування у майбутнього педагога здатності до довільної саморегуляції поведінки : автореф. дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.01. Київ, 2004. 20 с.

20. Моросанова В. И. Само-регуляция и индивидуальность человека : монография. Москва: Наука, 2010. 518 с.

21. Сеньовська Н. Л. Професійна саморегуляція вчителя: проблеми і шляхи розвитку : монографія. Тернопіль : КЦ “ПРИНТ-ОФІС”, 2014. 260 с.

22. Скотт Дж. Перепады настроения: как с этим справляться. Пособие по самопомощи : Когнитивная поведенческая психотерапия. М. : ООО “Изд-во Астрель”; ООО “Изд-во АСТ”, 2004. 271 с.

23. Солодухова О. Г. Особистісні детермінанти адаптації суб’єкта до педагогічної професійної діяльності. Особистісні та ситуативні детермінанти поведінки і діяльності людини : зб. наук. праць за заг. ред. В. Д. Потапової, А. В. Гордєєвої. Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2007. С. 204–216

24. Шевченко Н. Ф. Розвиток емоційно-вольової саморегуляції студентів в умовах вищого навчального закладу. Педагогічні науки: теорія історія, інноваційні технології. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. №3(1). С. 270–280

25. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. – Київ : Абрис, 2002. №VI, 742 с.

26. Аспінволл Л. Г., Тейлор С. Є. Моделювання когнітивної адаптації : поздовжнє дослідження впливу індивідуальних відмінностей та копінг на коригування та продуктивність коледжу. Журнал особистості та соціальної психології. 1992. Т. 63. 989–1003 с.

27. Art. Bakker A. B., Demerouti E. Модель Jobs-Resources : стан журналу управлінської психології. 2007. Т. 22 (3). 309–328 с.

28. Barnhardt B., Ginns P. основи на основі відчуження для студентського досвіду у вищій освіті : нові інтерпретації минулих спостережень в теорії навчання студентів. Вища освіта. 2014, Т. 68 (6). 789–805 с.

References:

1. Amosov, N. M. (1984). “Regulation of life functions and cybernetics”. K. : Naukova Dumka. p. 116

2. Aronson, E., Wilson, T., Aekert, R. (2002). “Social Psychology : Psychological Laws of Human Behavior in Sociology”. Psychological encyclopedia Social Psihology. SPb. : Prime-Euroznak. p. 560

3. Asmakovets, E. S. (2000). “Development of emotional hypocrisy of a teacher by means of social and psychological training”. no. 1. pp. 11–14

4. Babansky, Yu. K. (1985). “Methods of study in a modern public school”. M. : Enlightenment. p. 208

5. Bevz, G. M., Glavnik, O. P. (2005). “Technology of training on the formation of a healthy lifestyle of youth”. K. : Ukrainian Institute of Social Research. Formation of a healthy lifestyle : in 14 bn., part 1. p. 176

6. Bech, I. D. (2003). “Education of personality” : teaching-method. Seed : in 2 Kn. 2 : Personally oriented approach : scientific and practical principles. K. : Lybid. p. 344

7. Blinov, O. A. (2013). "Self-regulation of adverse emotional states of a person in tense conditions of activity", *Problems of extreme and crisis psychology*. Vip. 14, part. II. pp. 21–29
8. Boryshevskiy, M. (2002). "Psychological determinants of personal self-regulation of behavior", *Development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine 1992–2002 collection. scientific works to the 10th anniversary of the APN of Ukraine*. Kharkiv. part. 1. pp. 516–527
9. Boryshevskiy, M. Galyan, I. M. (2001). "Self-regulation of teacher's valuation activity as a type of mental activity". K. : Dnipro. p. 74
10. Virna, Zh. P., Ivanashko, O. E. (2004). "Actual and potential regularities of manifestation of styles of motivational and semantic regulation of professional realization of teachers", *Practical psychology and social work*. no. 8. pp. 74–78
11. Gaiduk, G. A. (2017). "Theoretical and methodological analysis of the semantic regulation of personality and its mechanisms", *Scientific bulletin of Kherson State University. Psychological sciences*. Vip. 3. Vol. 1. pp. 57–61
12. Galyan, I. M. (2017). "Psychology value-semantic self-regulation of future teachers [Text]" : author's... dr. psychol. Sciences : 19.00.01; *Nats. Academic Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Psychology named after G. S. Kostyuk*. Kyiv. p. 42
13. Hryntsiv, M. V. "Self-regulation of the future specialist as a component of professional training". *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. no. II (17). pp. 107–110
14. Hula, N. V. (2014). *Self-regulation as a factor of overcoming negative mental states in the student... cand. psychol.* 19.00.07; *National Pedagogical Dragomanov University*. Kyiv. p. 16
15. Kalka, N. M. (2009). "Modern means of mental self-regulation in scientific and pedagogical workers", *Scientific bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*. no 2. pp. 31–43
16. Kirichenko, T. V. (2017). "Psychological content of personality self-regulation", *Scientific bulletin of Kherson State University. Series : Psychological Sciences*. Vip. 3(1). pp. 82–87. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_3
17. Kirichenko, T. V. (2016). "Psychological features of teacher self-regulation in communication in the process of speech and pedagogical communication", *Psycholinguistics : compilation. Scientific works of the State Pedagogical University "Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named after Grigory Skovoroda"*. Pereyaslav-Khmelnitsky : FOP Dombrovska Ya. M. Vip. 20 (1). pp. 125–135
18. Klimchuk, V. O. (2006). "Internal motivation training : approbation results and structure", *Practical psychology and social work*. no. 10. pp. 52–59
19. Malazonia, S. V. (2004). "Psychological means of formation of the future teacher of the ability to arbitrary self-regulation of behavior" : autoref. diss... cand. psychol. Sciences : 19.00.01. Kyiv. p. 20
20. Morosanova, V. I. (2010). "Self-regulation and individual identity of a person" : a monograph. Moscow : Science. p. 518
21. Senovska, N. L. (2014). "Professional self-regulation of the teacher : problems and ways of development" : monograph. Ternopil : KIC "PRINT-OFFICE". p. 260
22. Scott, J. (2004) "Mood swings : how to deal with it", *Cognitive behavioral psychotherapy*. M. : OOO "Izd-vo Astrel"; OOO "Izd-vo AST". pp. 271
23. Solodukhova, O. G. (2007). "Personal determinants of adaptation of the subject to pedagogical professional activity. Personal and situational determinants of human behavior and activity" : compilation. scientific works for zag. ed. V. D. Potapova, A. V. Gordieva. Donetsk : Yugo-Vostok Ltd. pp. 204–216
24. Shevchenko, N. F. (2010). "Development of emotional and volitional self-regulation of students in a higher educational institution", *Pedagogical sciences : theory of*

history, innovative technologies. Sumy : SumyDPU named after A. S. Makarenko. no 3(1). pp. 270–280

25. Philosophical Encyclopedic Dictionary (2002); National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Philosophy named after G. S. Skovoroda; redkol.: V. I. Shinkaruk (head), etc. Kyiv : Abris. no. VI, p. 742

26. Aspinwall, L. G., Taylor, S. E. (1992). “Modeling cognitive adaptation : a longitudinal investigation of the impact of individual differences and coping on college adjustment and performance”, Journal of

Personality and Social Psychology.. Vol. 63. pp. 989–1003

27. Art. Bakker, A. B., Demerouti, E. (2007). “The Job Demands-Resources model : State of the Journal of Managerial Psychology”. Vol 22(3). pp. 309–328

28. Barnhardt, B., Ginns, P. (2014). “An alienation-based framework for student experience in higher education : new interpretations of past observations in student learning theory”, Higher Education. Vol. 68(6). pp. 789–805

Стаття надійшла до редколегії 17.05.2022

Володимир Слободяник

кандидат психологічних наук, доцент, начальник інституту післядипломної освіти
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності; Львів, Україна
ORCID: 0000-0001-6533-3453
E-mail: *slobodyanyk2014@gmail.com*

Юлія Шевелєва

аспірант Національного університету цивільного захисту України; Харків, Україна
E-mail: *yuliia_shevelieva@ukr.net*

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ**

Анотація: статтю присвячено теоретичним засадам самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців екстремального виду діяльності. Проаналізовано етимологію та лексичне значення терміну “самозбереження”. Здійснено теоретичний аналіз самозбережувальної поведінки та її критеріїв у наукових джерелах. Встановлено, що більшість дослідників розрізняють поняття самозбережувальної та здоров’язбережувальної поведінки, здорового способу життя, спільним завданням яких є турбота про здоров’я та збереження життя індивіда. Виявлено, що низка питань залишається невирішеною: відсутня концепція самозбережувальної поведінки особистості в особливих та екстремальних умовах діяльності; недостатньо розроблені технології здоров’язберігаючого навчання та виховання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання; недостатньо досліджені специфіка та стрес-чинники екстремальної діяльності та їх вплив на психічне та фізичне здоров’я працівників.

Ключові слова: самозбережувальна поведінка; здоровозбережувальні технології; здоровий спосіб життя; психологія здоров’я; педагогіка здоров’я.

Volodymyr Slobodyanyk

candidate of psychological sciences, associate professor, head of the institute of postgraduate education, Lviv State University of Life Safety; Lviv, Ukraine
E-mail: *slobodyanyk2014@gmail.com*

Julia Sheveleva

graduate student of the National University of Civil Defense of Ukraine; Kharkiv, Ukraine
E-mail: *yuliia_shevelieva@ukr.net*

**THEORETICAL FUNDAMENTALS OF SELF-SAVING BEHAVIOR OF FUTURE
SPECIALISTS OF EXTREME TYPE OF ACTIVITY**

Abstract: the article is devoted to the theoretical foundations of self-preserving behavior of future specialists in extreme activities. The etymology and lexical meaning of the term “self-preservation” are analyzed. Theoretical analysis of the self-preserving behavior and its criteria in scientific sources is carried out. It has been found that most researchers distinguish

© Володимир Слободяник, Юлія Шевелєва, 2022

between the concepts of self-preservation and health-preserving behavior, healthy lifestyle, the common task of which is to care for the health and preservation of individual life. It was found that a number of issues remain unresolved: there is no concept of self-preserving behavior of the individual in special and extreme conditions of activity; insufficiently developed technologies of health education and upbringing in higher education institutions with specific learning conditions; insufficiently studied specifics and stress factors of extreme activities and their impact on the mental and physical health of employees.

Key words: self-preserving behavior; health-preserving technologies; healthy lifestyle; health psychology; health pedagogy.

Владимир Слободяник, Юлия Шевелева

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ САМОСОХРАНИТЕЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ЭКСТРЕМАЛЬНОГО ВИДА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: статья посвящена теоретическим основам самосохранительного поведения будущих специалистов экстремального вида деятельности. Проанализировано этимология и лексическое значение термина “самосохранение”. Осуществлен теоретический анализ самосохранительного поведения и его критериев в научных источниках. Установлено, что большинство исследователей различают понятия самосохранительного и здоровьесберегающего поведения, здорового образа жизни, общей задачей которых является забота о здоровье и сохранение жизни индивида. Установлено, что ряд вопросов остается нерешенным: отсутствует концепция самосохранительного поведения личности в особых и экстремальных условиях деятельности; недостаточно разработанные технологии здоровьесберегающего обучения и воспитания в учреждениях высшего образования со специфическими условиями обучения; недостаточно исследованы специфика и стресс-факторы экстремальной деятельности и их влияние на психическое и физическое здоровье работников.

Ключевые слова: самосохранительное поведение; психология здоровья; здоровьесберегающие технологии; здоровый образ жизни; педагогика здоровья.

Volodymyr Slobodyanyk, Julia Sheveleva

An extended abstract of a paper on the subject of:
“**Theoretical Fundamentals of Self-Saving Behavior of Future
Specialists of Extreme Type of Activity**”

Problem setting. *The industrialization of modern society, its socio-economic development, on the one hand, provides new opportunities for people to use information and telecommunications technologies, on the other hand, reduces physical activity and increases stress due to increased pace of life. All of the above negatively affects the health of the population. That is why there is a need to expand the self-preserving behavioral characteristics of the individual, the formation of a healthy lifestyle and the development of health-*

preserving technologies in society.

Recent research and publications analysis. *Medical aspects of health-preserving behavior (M. Ambrosimova, T. Pozdeeva), level of health (Yu. Alekseeva), health-preserving technologies (V. Vavilova), medical and social prevention of reproductive health of the population are analyzed, E. Sharapova). Sociological aspects (S. Kashurkina, J. Ushakova, V. Shklyaruk), vital (N. Vynnyk, V. Mazugin) and self-destructive behavior (V. Rizankina, T. Shipunova) are studied;*

sociological analysis of health (I. Bovina, I. Gurvych, I. Zhuravlyova), health culture and valeological culture (G. Apanasenko, I. Brekhman, V. Bobrytska, A. Bogush, O. Bondarenko, O. Vasyleva) is carried out, O. Vashchenko, G. Vlasyuk, M. Goncharenko, V. Gorashchuk, S. Gorbunova, M. Grinyova, G. Dolinsky, N. Denisenko, O. Dubogai, N. Kichuk, S. Kirilenko, G. Krivosheeva, V. Nestyrenko, S. Pyasetska, S. Symonenko, S. Tishchenko, B. Shiyan, I. Yakovleva). Pedagogical aspects of forming a healthy lifestyle in educational systems are being thoroughly developed (N. Abaskalova, O. Bida, O. Kalyuzhna, S. Kondratyuk, V. Kuzmenko, Y. Lisitsin, A. Polulyak, O. Savchenko, S. Sveridenko, D. Solobchuk). Self-preserving behavior in the process of professional training (A. Navoyan), health-preserving education (V. Orzhikhovskaya, T. Brezhnev, G. Kryvosheeva, V. Goryschuk, V. Babych), health-preserving environment of the educational institution (T. Berezhna) are studied, health-preserving space (L. Yelkova, V. Irkhin, V. Odintsova, G. Serikova, S. Sidorchuk, D. Somov), health-preserving technologies in training of specialists (B. Dolynsky, S. Grimblat, Y. Kobyak, L. Koval, M. Korzhova, M. Nosko, K. Ogloblin, M. Sentizova, G. Solovyov), health-preserving competencies (D. Varonin, B. Dolynsky, N. Polishchuk, O. Shukatka), life safety skills of schoolchildren (S. Volkova, N. Miller), preserving and strengthening the health of students in the family (T. Zharovtseva, S. Kornienko).

Paper objective. *The purpose of the article is to generalize scientific ideas about the self-preserving behavior of future specialists of extreme activities and the implementation of etymological, lexical and psychological-pedagogical analysis of the above concept.*

Paper main body. *The problem of maintaining personal health is one of the most important issues in various fields of basic sciences. Thus, valeology and valeomedicine are engaged in the study of the formation and promotion of health; medicine deals with health problems and treatments; hygiene and*

psychohygiene develops practical measures aimed at maintaining health in general and mental health in particular; Sociology of health identifies social problems related to health and ability to work; health pedagogy is aimed at building a healthy educational space; health psychology studies the psychological and behavioral processes that affect health.

To understand the phenomenon of self-preserving behavior, it is necessary to pay attention to the lexical basis of this concept, etymological analysis indicates the main task of self-preserving behavior – to protect and take care of yourself. The lexical meaning of the word “self-preservation” conceptually reflects the protection of the individual from danger and the preservation of his life.

At the same time, there is no unequivocal opinion among scholars on the definition of the term “self-preserving behavior”. Thus, in the psychological dictionary of V. Voitko self-preservation is defined as “human activity aimed at preserving his body and himself as a person”, and it can be both instinctive and conscious. L. Melnyk provides the following definition of the term “self-preservation” – the property of the system to maintain through its own activities such parameters of its state and environmental conditions that would ensure the preservation of system integrity, its basic functions (including reproductive) and sustainable development systems in its next generations. Y. Taimasov considers self-preservation in terms of readiness “as an integrative education of the individual, which includes motivational, cognitive, operational and reflexive analytical structural components and are determined by motives and beliefs for self-preservation in the performance of official duties, as well as professionally directed knowledge, skills and professionally important qualities that are focused on saving their own lives and health in the elimination of emergencies of man-made, natural, social and military nature”. I. Karas interprets this phenomenon in terms of educational space, where self-preserving behavior is an individual stylistic characteristic of the goals

of learning, based on the formed ideas about the value of health and professional longevity. S. Fedotkina considers self-preserving behavior as “acts, actions and deeds that allow a person to live in harmony with himself, others, without violating universal norms and rules of conduct, to fully develop and function its organs and systems”.

There is no consensus on the criteria and factors of self-preserving behavior. Some authors consider self-preserving behavior in terms of mental health and psychological well-being. One of the factors of healthy behavior, scientists believe that resilience as an integral personal quality that provides a person's ability to withstand long-term stress in situations of difficult life choices. Another indicator of self-preserving human behavior is the state of psychological balance, the so-called psychological balance, which researchers consider as a mental and physical response of stress to changes in internal or external environment.

Based on theoretical analysis, we consider the self-preserving behavior of future specialists of extreme activities as a complex integrative system of role-playing and personal qualities of the individual, which provides the individual's ability to self-defense and resilience in extreme and special conditions and self-care and psychological well-being. everyday conditions. We offer our criteria and indicators of self-preserving behavior of specialists in extreme activities: activity-motivational criterion that takes into

account the specifics of risky work and the ability to adequately respond to extreme living conditions, where indicators are personal vitality, psychological safety and motivation to succeed; personality-reflexive criterion, which considers professionally important qualities of future professionals, indicators are the readiness of the individual to maintain a healthy lifestyle and psychological well-being as a reflexive satisfaction with their lives; content and information criterion as an integrated system of professional knowledge about health technologies.

Conclusions of the research. Modern science uses the concepts of self-preservation and health-preserving behavior, healthy lifestyle, the common task of which is to care for the physical and mental health and preservation of individual life. The structure of self-preserving behavior is considered, where motivational, cognitive, operational-activity and reflexive-analytical structural components are distinguished. Factors and indicators of self-preservation behavior include: mental and physical health as a prerequisite for performing risky tasks; vitality as the ability and willingness to overcome life's difficulties; psychological well-being as satisfaction with the main aspects of life; self-control of behavior and ability to self-analysis; psychological security of the individual as self-realization of one's own potential, aimed at one's own protection and preservation of health; formed ideas about the value of health.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Індустріалізація сучасного суспільства, його соціально-економічний розвиток, з одного боку, надає нові можливості людям щодо використання інформаційно-телекомунікаційних технологій, з другого боку, призводить до зменшення рухової активності індивіда та підвищення стресогенності внаслідок збільшення темпу життя. Це негативно впливає на здоров'я населення, тому виникає потреба у роз-

ширенні самозбережувальних поведінкових характеристик особистості, формуванні здорового способу життя та розвитку здоров'язбережувальних технологій суспільства. Саме тому в Україні прийнято ряд важливих нормативних документів, таких, як: Закон України 2801–XII “Основи законодавства України про охорону здоров'я”; “Національна Стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі”, схвалена Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020; розпо-

рядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018–р “Концепція розвитку охорони психічного здоров’я в Україні на період до 2030 року”; постанова Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 р. № 539 “Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань охорони психічного здоров’я та надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України” та інші. Аналіз вищезазначених нормативних документів показав, що актуальність дослідження самозбережувальної поведінки фахівців екстремальних видів діяльності зумовлена низкою проблем. Перша проблема пов’язана з тим, що нагально постало питання збереження життя та здоров’я молодого покоління, оскільки в Україні рівень здоров’я населення досить низький. Друга проблема зумовлена недостатньою розробленістю здоров’язберігаючого навчання та виховання у закладах вищої освіти, оскільки в практиці підготовки майбутніх фахівців не ведеться цілеспрямованої роботи з формування самозбережувальної поведінки. Третя проблема постає у контексті щорічного підвищення рівня складності ризиконебезпечної діяльності, збільшення кількості природних катастроф та техногенних аварій у державі, а специфіка діяльності в особливих та екстремальних умовах, з одного боку, ставить підвищені вимоги до здоров’я співробітників, а, з іншого – внаслідок дії широкого кола стресогенних чинників, негативно впливає на їхнє здоров’я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Самозбережувальна поведінка розглядається представниками різних галузей науки і практики [1;7;9;10;14]. Аналізуються медичні аспекти здоров’язбережувальної поведінки (М. Амбросімова, Т. Поздєєва), рівень здоров’я (Ю. Алексєєва), здоров’язбережувальні технології (В. Вавілова), медико-соціальна профілактика репродуктивного

здоров’я населення (В. Чебан, Є. Шарапова).

Досліджуються соціологічні аспекти (С. Кашуркіна, Я. Ушакова, В. Шклярчук), вітальної (Н. Винник, В. Мазугін) та саморуйнівної поведінки (В. Ризанкіна, Т. Шипунова); здійснюється соціологічний аналіз здоров’я (І. Бовіна, І. Гурвич, І. Журавльова), культури здоров’я та валеологічної культури (Г. Апанасенко, І. Брехман, В. Бобрицька, А. Богуш, О. Бондаренко, О. Василєва, О. Ващенко, Г. Власюк, М. Гончаренко, В. Горащук, С. Горбунова, М. Гриньова, Г. Долинський, Н. Денисенко, О. Дубогай, Н. Кічук, С. Кириленко, Г. Кривошеєва, В. Нестиренко, Б. Шиян, С. Пясецька, С. Симоненко, С. Тищенко, І. Яковлєва).

Досить ґрунтовно розробляються педагогічні аспекти формування здорового способу життя в освітніх системах (Н. Абаскалова, О. Біда, О. Калюжна, С. Кондратюк, В. Кузьменко, Ю. Лісіцин, А. Полуляк, О. Савченко, С. Сверіденко, Д. Солобчук). Вивчаються самозбережувальна поведінка під час професійної підготовки (А. Навоян), здоров’язберігаюче виховання (Т. Брежнєва, В. Горищук, Г. Кривошеєва, В. Оржиховська, В. Бабич), здоров’язбережувальне середовище навчального закладу (Т. Бережна), здоров’язбережувальний простір (Л. Єлькова, В. Ірхін, В. Одінцова, Г. Серікова, С. Сидорчик, Д. Сомов), здоров’язбережувальні технології у підготовці спеціалістів (Б. Долинський, С. Грімблат, Ю. Кобяком, Л. Коваль, М. Коржова, М. Носко, К. Оглоблін, М. Сентізова, Г. Соловійов), здоров’язберігаючі компетентності (Д. Варонін, Б. Долинський, Н. Поліщук, О. Шукатка), навички безпеки життєдіяльності школярів (С. Волкова, Н. Міллер), збереження та зміцнення здоров’я учнів у сім’ї (Т. Жаровцева, С. Корнієнко).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Водночас низка питань, важливих для формування самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців екстремальних видів діяльності,

залишається невирішеною: відсутня концепція самозбережувальної поведінки особистості в особливих та екстремальних умовах діяльності; недостатньо розроблені технології здоров'язберігаючого навчання та виховання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання; недостатньо досліджені специфіка та стресчинники екстремальної діяльності та їхній вплив на психічне та фізичне здоров'я працівників; не висвітлені індивідуально-психологічні особливості фахівців, які формують високий рівень самозбережувальної поведінки. Отже, наукова проблема полягає у необхідності розроблення концептуально-обґрунтованих теоретико-методологічних основ самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців екстремальних видів діяльності, спрямованих на розв'язання виявлених суперечностей і модернізацію здоров'язбережувальних технологій у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення наукових уявлень щодо самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців екстремального виду діяльності та здійснення етимологічного, лексичного та психолого-педагогічного аналізу вищезазначеного поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблема збереження здоров'я особистості є одним із найважливіших питань різних напрямів фундаментальних наук. Так валеологія та валеомедицина досліджують проблеми формування та зміцнення здоров'я; медицина розглядає питання порушення здоров'я та методи лікування; гігієна та психогігієна розробляє практичні заходи, спрямовані на збереження здоров'я загалом та психічного здоров'я зокрема; соціологія здоров'я визначає соціальні проблеми, пов'язані зі здоров'ям та працездатністю; педагогіка здоров'я спрямована на побудову здоров'язбережувального освітнього простору; психологія здоров'я досліджує психо-

логічні та поведінкові процеси, які впливають на стан здоров'я.

Для розуміння феномену самозбережувальної поведінки необхідно звернути увагу на лексичну основу даного поняття. Етимологічний словник російської мови М. Фасмера слово "беречь" походить від старослов'янського "брѣгж, брѣшти" – турбуватися [3]; етимологічний словник української мови слово "берегти" споріднює з литовським "birginti" – заощаджувати [4, с. 171] або ж з готським "borgen" – "убезпечити себе" [5]. Тобто етимологічний аналіз вказує на основне завдання самозбережувальної поведінки – забезпечувати та турбуватися про себе.

В академічному тлумачному словнику української мови за редакцією І. Білодіда термін "самозбереження" визначається як "прагнення зберегти своє життя, застерегти себе від гибелі" [13, с.37]. У тлумачному словнику російської мови Д. Ушакова самозбереження розглядається як "прагнення якомога довше зберегти своє життя, прагнення забезпечити себе від чогось" [15]. Кембріджський тлумачний словник самозбереження – "self-preservation" – трактує як "поведінку, що ґрунтується на характеристиках чи почуттях, які спонукають людей чи тварин захищатися від труднощів чи небезпек [17]. В академічному кембриджському словнику цей термін пояснюється як "здатність тварин або людей захищатися від небезпеки або руйнування" [18]. Отже, лексичне значення слова "самозбереження" концептуально відображає захист особистості від небезпеки та збереження його життя.

Самозбережувальна поведінка тісно взаємопов'язана зі здоров'ям людини, як фізичним, так і психічним. У Законі України 2801–XII "Основи законодавства України про охорону здоров'я" здоров'я трактується як "стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад". У енциклопедичному словнику медичних термінів здоров'я визначається як "якість життєдіяльності людини, яка

характеризується адаптацією організму до факторів навколишнього середовища, здатністю до дітонародження з урахуванням віку, та адекватністю психічного розвитку, яка забезпечує нормальне функціонування всіх органів та фізіологічних систем організму при відсутності прогресуючих порушень структури органів, та проявляється у стані фізичного та духовного благополуччя індивіда при різноманітних формах його активної діяльності” [6]. Всесвітня організація охорони здоров’я (ВООЗ) визначає здоров’я “як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки як відсутність хвороб і фізичних дефектів”, а психічне здоров’я розглядається не лише як відсутність психічного розладу, а як “стан благополуччя, при якому кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, впоратися з життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти”. У словнику практичного психолога С. Головіна психічне здоров’я розглядається як “стан душевного благополуччя, який характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечує адекватну умовам дійсності регуляцію поведінки та діяльності” [12, с. 175]. У англомовній енциклопедії П. Кольера психічне здоров’я розглядається як “сукупність установок, якостей і функціональних здібностей, які дозволяють індивіду адаптуватися до середовища” [16].

У той же час серед науковців однозначної думки щодо визначення терміну “самозбережувальної поведінки” не існує. Так, у психологічному словнику В. Войтка самозбереження визначається як “діяльність людини, спрямована на збереження свого організму і себе як особистості”, при цьому воно може бути як інстинктивним, так і свідомим [11, с. 163]. Л. Мельник надає наступне визначення терміну “самозбереження” – “власність системи підтримувати за рахунок власної діяльності такі параметри свого стану і умов зовнішнього середовища, які

б гарантували збереження цілісності системи, виконання нею основних функцій (включаючи репродуктивні), а також сталий розвиток системи в її наступних поколіннях” [8]. Ю.Таймасов розглядає самозбереження з точки зору готовності “як інтегративне утворення індивіда, до складу якого входять мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний і рефлексивноаналітичний структурні компоненти та визначаються мотивами і переконаннями до здійснення самозбереження при виконанні службових обов’язків, а також професійно спрямованими знаннями, вміннями й навичками та професійно-важливими якостями, які орієнтовані на збереження власного життя та здоров’я при ліквідації надзвичайної ситуації техногенного, природного, соціального та воєнного характерів” [14, с. 390]. І. Карась даний феномен трактує в розрізі освітнього простору, де самозбережувальна поведінка – це індивідуальна стильова характеристика реалізації цілей навчання, основу якої складають сформовані уявлення щодо цінності здоров’я та професійного довголіття [6]. С. Федоткіна розглядає самозбережувальну поведінку як “акти, дії та вчинки, які дозволяють людині жити в гармонії з самим собою, з оточуючими, не порушуючи загальнолюдських норм та правил поведінки, повноцінно розвивати і функціонувати його органам та системам” [16, с. 29].

У сучасній науці існує низка досліджень та теоретичних розробок, присвячених окремим аспектам самозбережувальної поведінки фахівців ризиконебезпечних професій. Так, аналізуються діяльність в особливих та екстремальних умовах та її вплив на здоров’я фахівців (А. Деркач, В. Зазикін, В. Левфтеров, С. Мул, О. Матеюк, Л. Перелигіна, С. Олексієнко, Н. Оніщенко, Н. Потапчук, О. Сафін, О. Тімченко, О. Хміляр, В. Шимко, М. Томчук). Досліджуються соціально-психологічні основи самозбережувальної поведінки військових (І. Карась, А. Боєнко, А. Зюзкевич, Ю. Олександрівський, В. Нечипоренко,

А. Караян, А. Костюк, В. Крайнюк, А. Маклаков, В. Перевалов, М. Секач, Ж. Сенокосов, Л. Корольов); здоровий спосіб життя військовослужбовців (В. Барко, О. Волобуєва, В. Слободяник); психічне (В. Алещенко, В. Кохан, Є. Потапчук, О. Сафін) та професійне здоров'я військовослужбовців (А. Маклахов); професійне довголіття (О. Жданов); професійний стрес (О. Тімченко); психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності (І. Приходько); психологічна допомога потерпілим (С. Яковенко, Н. Оніщенко). Розробляються психологічні технології в рамках психологічного забезпечення службової діяльності сухопутних військ (А. Караян), працівників пожежно-рятувальних підрозділів (М. Кришталь), авіаційних частин (Л. Коральов), фахівців миротворчих підрозділів (В. Алещенко), корабельних спеціалістів (М. Корольчук), аеромобільних військових підрозділів (В. Стасюк). У доступних автору джерелах є окремі дослідження, пов'язані з визначенням рівня здоров'я та професійної придатності фахівців, які виконують роботи підвищеної небезпеки (Н. Іванова, А. Єна, О. Кокун, Н. Макаренко, Є. Псядло, Л. Шафран). Аналізуються також акмеологічні основи становлення та професійного самовдосконалення фахівців ризиконебезпечної діяльності (М. Секач, В. Михайловський, В. Сідак, С. Кандибович, В. Осьодло, О. Кудерміна, О. Сафін), підготовка фахівців до професійної екстремальної діяльності (С. Іванова, М. Козяр, Р. Сірко, О. Столяренко, О. Узун).

Єдиної думки щодо критеріїв та чинників самозбережувальної поведінки не існує. Деякі автори розглядають самозбережувальну поведінку з точки зору психічного здоров'я та психологічного благополуччя. Так, О. Андрієнко розглядає психічне здоров'я особистості як здатність пристосовуватися до змінених умов життя, при цьому до факторів, які впливають на психічне здоров'я автор відносить: фізичне здоров'я як готовність до вирішення завдань; силу духу як психічну стійкість людини, статус як результат задоволення

своїх потреб та бажань. Н. Бредберном як критерієм оцінки психічного здоров'я було введено поняття "психологічне благополуччя" – суб'єктивне відчуття задоволеності життям в цілому. Так, Н. Волинець розглядає показники психологічного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби в розрізі трьох фокусів: особистісного (осмисленість життя, комфорт, емоційно-позитивні стани), професійного (професійна ідентифікація, самореалізація), організаційного (задоволеність роботою та умовами праці, тощо).

Одним із чинників здоров'язбережувальної поведінки науковці вважають життєстійкість як інтегральну особистісну якість, яка забезпечує здатність людини витримувати довготривалий стрес у ситуаціях важкого життєвого вибору. Дослідниками розглядається трикомпонентна структура життєстійкості: включеність, виклик, контроль (С. Мааді, С. Кобейс), вплив життєстійкості на психологічне благополуччя людини (М. Шайер, Ч. Карвер), взаємозв'язок з психічним здоров'ям (В. Флоріан, О. Таубман), адаптацією (Ф. Березин, О. Литвиненко), життєтворчістю (Т. Титаренко, Н. Чепелева), самореалізацією та активністю особистості (О. Бондаренко, М. Боришевський, Л. Карамушка).

Ще одним показником самозбережувальної поведінки людини є стан психологічної рівноваги, так званій психологічний баланс, який дослідники розглядають як психічну та фізичну реакцію напруження організму на зміну внутрішнього чи зовнішнього середовища. Відповідно чинниками, що зумовлюють його рівень є, на думку дослідників, вміння керувати логічними зв'язками, контроль поведінки, перевірка реакцій в екстремальних ситуаціях, вміння аналізувати власні дії та вчинки.

На основі теоретичного аналізу самозбережувальну поведінку майбутніх фахівців екстремального виду діяльності ми розглядаємо як складну інтегративну систему діяльнісно-рольових та особис-

тісних якостей індивіда, яка забезпечує здатність особистості до самозахисту та життєстійкості в екстремальних та особливих умовах діяльності та самотурботи про своє здоров'я, психологічне благополуччя у повсякденних умовах. Ми пропонуємо свої критерії та показники самозбережувальної поведінки фахівців екстремального виду діяльності: діяльнісно-мотиваційний критерій, що враховує специфіку ризиконебезпечної роботи та здатність адекватно реагувати на екстремальні умови життєдіяльності, де як показниками виступають життєстійкість особистості, психологічна безпека та мотивація досягнення успіху; особистісно-рефлексивний критерій, де розглядаються професійно-важливі якості майбутніх фахівців, показниками якого є готовність особистості до дотримання здорового способу життя та психологічне благополуччя як рефлексивна задоволеність своїм життям; змістовно-інформаційний критерій як інтегрована система професійних знань про здоров'язбережувальні технології.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У сучасній науці використовуються поняття самозбережувальної та здоров'язбережувальної поведінки, здорового способу життя, спільним завданням яких є турбота про фізичне та психічне здоров'я, збереження життя індивіда. Розглядається структура самозбережувальної поведінки, де виділяються мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний і рефлексивноаналітичний структурні компоненти. До чинників та показників самозбережувальної поведінки

фахівці відносять: психічне та фізичне здоров'я як передумову для виконання ризиконебезпечних завдань; життєстійкість як здатність та готовність переборювати життєві труднощі; психологічне благополуччя як задоволеність основними аспектами життя; самоконтроль поведінки та здатність до самоаналізу; психологічну безпеку особистості як самореалізацію власного потенціалу, спрямовану на власний захист та збереження здоров'я; сформовані уявлення щодо цінності здоров'я.

Водночас низка питань, важливих для формування самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій, залишається невирішеною: відсутня концепція самозбережувальної поведінки особистості в особливих та екстремальних умовах діяльності; недостатньо розроблені технології здоров'язберігаючого навчання та виховання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання; недостатньо досліджені специфіка та стрес-чинники екстремальної діяльності та їхній вплив на психічне та фізичне здоров'я працівників; не висвітлені індивідуально-психологічні особливості фахівців, які формують високий рівень самозбережувальної поведінки. Отже, наукова проблема полягає у необхідності розроблення концептуально-обґрунтованих теоретико-методологічних основ самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій, спрямованих на розв'язання виявлених суперечностей і модернізацію здоров'язбережувальних технологій у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Список літератури:

1. Ананьев Б. Г. Введение в психологию здоровья : учеб. Пособие. Санкт-Петербург : БПА, 1998. 279 с.
2. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. В. Мещеряков, В. Зинченко. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 672 с.

3. Этимологический словарь русского языка М. Фасмера. 1-е издание : 1964 – 1973. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://lexicography.online/etymology/vasmer/%D0%B1/%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83> (дата звернення: 15.09.2021)

4. Етимологічний словник української мови : В 7 Т. / ред. кол. : О. С. Мельничук

(гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1. С. 171

5. Етимологічний словник українських слів онлайн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://gogoh.pp.ua/%D0%95%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%82%D0%B8> (дата звернення: 15.09.2021)

6. Енциклопедичний словник медичних термінів : в 3 Т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://gufo.me/dict/medical_encyclopedia/%D0%97%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%8C%D0%B5 (дата звернення: 15.09.2021)

7. Кохан В. Г. Діяльність військового керівника по збереженню психічного здоров'я військовослужбовців: дис. канд. психол. наук: 19.00.09 / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2003. 182 с.

8. Мельник Л. Г. Теория развития систем : монографія. Суми : Университетская книга, 2016. 416 с.

9. Потапчук Є. М. Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців : автореф. дис. докт. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2004. 32 с.

10. Психология здоровья : учебник для вузов / под ред. Г. С. Никифорова. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 607 с.

11. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтко. Київ : Вища школа, 1982. 215 с.

12. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск : Харвест, 1998. 800 с.

13. Словник української мови : в 11 Т. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 9. С. 37. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/samozberzhennja> (дата звернення: 15.09.2021)

14. Таймасов Ю. С. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту до самозбереження у професійній діяльності :

дис.. доктора педагогічних наук :13.00.04 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. 455 с.

15. Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова. М. : Гос. ин-т “Сов. энцикл.”; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935–1940. Т. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://gufo.me/dict/ushakov/%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5> (дата звернення: 25.09.2021)

16. Словарь Кольера. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://slovar.cc/rus/koler/1566823.html> (дата звернення: 25.09.2021)

17. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/self-preservation> (дата звернення: 26.09.2021)

18. Cambridge Academic Content Dictionary. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/self-preservation> (дата звернення: 26.09.2021)

References:

1. Ananyev, V. G. (1998). “Introduction to health psychology” : student. Help. Sank-Petersburg: ВРА. p. 279

2. Big psychological dictionary (2003). Sost. and commonwealth. ed. V. Meshcheryakov, V. Zinchenko. Sank-Petersburg : Prime-EUROZNAK, p. 672

3. Etymological dictionary of Russian language M. Fasmer. 1st edition: 1964–1973. available at : <https://lexicography.online/etymology/vasmer/%D0%B1%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D3>

4. Etymological dictionary of the Ukrainian language : in 7 Vol.; (1982). Ed. col. : O. S. Melnychuk (head. ed.), I. K. Bilodid, V. T. Kolomiets, O. B. Tkachenko. USSR ACADEMY OF SCIENCES. Institute of Linguistics named after O. O. Potebni. Kyiv : Naukova Dumka. Vol.1. p. 171
5. Etymological dictionary of Ukrainian words online. available at : <https://goroh.pp.ua/%D0%95%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/>
6. Encyclopedic dictionary of medical terms : in 3 Vol. available at : https://gufo.me/dict/medical_encyclopedia/%D0%97%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%8C%D0%B5 (accessed: 15.09.2021)
7. Kokhan, V. G. (2003). “Activities of the military leader on the preservation of mental health of military personnel” : dissertation of the candidate psychol. Sciences : 19.00.09; Nats. Acad.State. border. Service of Ukraine. B. Khmelnytsky. Khmelnytsky. p. 182
8. Melnyk, L.G. (2016). “Theory of system development” : monograph. Sums : University Book. p. 416
9. Potapchuk, E. M. (2004). “Sociopsychological bases of preservation of mental health of servicemen” : author’s dys. doct. psychol. sciences: 19.00.09. Khmelnytsky. p. 32
10. Psychology of health (2006). Tutorial for universities; ed. G. S. Nikiforov. Sank-Petersburg: Peter. p. 607
11. Psychological dictionary (1982). Ed. V. I. Voytko. Kyiv : Graduate School. p. 215
12. Dictionary of practical psychologist (1998). Sost. S.Yu. Golovyn. Minsk : Harvest. p. 800
13. Dictionary of the Ukrainian language (1970–1980). In 11 Vol. of the USSR Academy of Sciences. Institute of Linguistics; by ed. i. K. Bilodida. K. : Naukova Dumka, Vol. 9. p. 37. available at : <http://sum.in.ua/s/samozberezhenja> (accessed: 15.09.2021)
14. Taymasov, Yu. S. (2020). “Theoretical and methodological bases of training future specialists of civil protection service to self-preservation in professional activity” : dis.. doctor of pedagogical sciences : 13.00.04; H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Kharkiv. p. 455
15. Tolkovy dictionary of the Russian language (1935–1940). Under ed. D. N. Ushakov. M. : Goss. in-t owl. encycle.; OGIZ; Gos. ud-inoster. and National Words, (4 Vol.). available at : <https://gufo.me/dict/ushakov/%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5> (accessed: 25.09.2021)
16. Collier’s dictionary. available at : <https://slovar.cc/rus/koler/1566823.html> (accessed: 25.09.2021).
17. Cambridge Advanced Learner’s Dictionary & Thesaurus available at : <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%B2%D0%B0%D1%D1%8C/>
18. Cambridge Academic Content Dictionary. available at : <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B0%B0%D1%80%D1%8C%D0%D0%D0%BD%D>

Стаття надійшла до редколегії 16.05.2022

Роксолана Сірко

доктор психологічних наук, доцент, начальник кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності; Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-9398-6272
E-mail: r.sirko@i.ua

Лілія Годій

ад'юнкту кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності; Львів, Україна
ORCID: 0000-0003-1379-0470
E-mail: liliiahodii@gmail.com

ПРОФЕСІЙНО-ЕКСТРЕМАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ

Анотація: у статті проаналізовано теоретичні аспекти понять “компетентність”, “професійна компетентність”, “професійно-екстремальна компетентність” у різних наукових джерелах. Розглянуто етимологію та лексичне значення терміну “компетентність”, встановлено, що для фахівців, що працюють в екстремальних умовах, важливим є формування професійно-екстремальної компетентності. Під професійно-екстремальною компетентністю ми розуміємо складну систему діяльнісно-рольових (знань, вмінь, навичок) та особистісних (професійно важливих якостей) характеристик, які забезпечують здатність і готовність фахівця ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах.

Ключові слова: компетентність; професійна компетентність; майбутні психологи; професійно-екстремальна компетентність.

Roksolana Sirko

doctor of psychological sciences, associate professor, head of the department of applied psychology and pedagogy, Lviv State University of Life Safety; Lviv, Ukraine
E-mail: r.sirko@i.ua

Liliia Hodii

adjunct of department of applied psychology and pedagogy, Lviv State University of Life Safety; Lviv, Ukraine
E-mail: liliiahodii@gmail.com

PROFESSIONAL-EXTREME COMPETENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS OPERATIONAL AND RESCUE SERVICE

Abstract: the article is devoted to the analysis of theoretical aspects of the concepts “competence”, “professional competence”, “professional-extreme competence” in various scientific sources. The etymology and lexical meaning of the term “competence” were analyzed,

it was established that the development of professional-extreme competence is important for specialists working in extreme conditions and situations. Under professional-extreme competence we understand a complex system of activity-role (knowledge, skills, abilities) and personal (professionally important qualities) characteristics that provide the ability and willingness of the specialist to effectively perform professional tasks in special and extreme conditions.

Key words: competence; professional competence; future psychologists; professional-extreme competence.

Роксолана Сирко, Лилия Годий

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЭКСТРЕМАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ ОПЕРАТИВНО-СПАСАТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ

Аннотация: в статье проанализированы теоретические аспекты понимания “компетентности”, “профессиональной компетентности”, “профессионально-экстремальной компетентности” в различных научных источниках. Рассмотрены этимология и лексическое значение термина “компетентность”, установлено, что для специалистов, работающих в экстремальных условиях, важно формирование профессионально-экстремальной компетентности. Под профессионально-экстремальной компетентностью мы понимаем сложную систему деятельностно-ролевых (знаний, умений, навыков) и личностных (профессионально важных качеств) характеристик, обеспечивающих способность и готовность специалиста эффективно выполнять профессиональные задачи в особых и экстремальных условиях.

Ключевые слова: компетентность; профессиональная компетентность; будущие психологи; профессионально-экстремальная компетентность.

Roksolana Sirko, Liliia Hodii

An extended abstract of the paper on subject of:

“Professional-extreme competence of future psychologists of Operational and Rescue Service”

Problem setting. Modern dynamic life, aggravation of the socio-political situation in Ukraine, increasing the number and scale of emergencies, various conditions and specific situations, where a person mainstay, naturally affect the growth of social and professional requirements for human security. Accordingly, the issue of professional training of future psychologists and their professional competence in educational institutions with specific learning conditions is relevant. The main task of the education system, respectively, is to train highly qualified and competent professionals with a creative approach to work and ability to solve problems that need professional and personal self-development, who will be able to act professionally in extreme conditions.

Recent research and publication analysis. The following scientific works by foreign and national authors attest to intensity of research regarding psychological and pedagogical issues of professional competence: V. Bolotov, E. Zeyer, I. Zyazyun, M. Koval, N. Kuzmina, A. Markova, J. Raven, N. Nychkalo, O. Ovcharuk, O. Savchenko, N. Sidorchuk, L. Petrovska, L. Filatova, S. Shchennikov, F. Sharipovetc. The main aspects of professional competence of future psychologists are revealed in the researches of Y. Vintyuk, Zh. Virna, T. Hryhorenko, L. Mitina, V. Synyshyna, R. Sirko, D. Suprun, N. Peregonchuk, N. Poviakel, N. Chepeleva.

Paper objective. The purpose of the article is to generalize scientific ideas about

professional-extreme competence and the implementation of etymological, lexical and psychological-pedagogical analysis of the above concept.

Paper main body. *In the Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian language, the word “competent” has two meanings: one who has sufficient knowledge in any field, who is well acquainted with something; clever; who has certain powers; full-fledged. In the explanatory dictionary of the modern Ukrainian language, the term “competence” is interpreted as the presence of authoritative opinion. The etymological dictionary of the Ukrainian language, edited by O. Melnychuk, states that the word “competence” is borrowed from Latin and means “compliance, consistency”. In the British encyclopedic dictionary “Longman Dictionary of Contemporary English”, the concept of “competence” is quite succinctly interpreted as “the ability to do something good”. In another British dictionary, Cambridge Advanced Learner’s Dictionary & Thesaurus, “competence” is the ability to do something good. In the dictionary of foreign words “competence” is awareness, authority, and “competence” is a range of powers.*

According to The Law of Ukraine “On Higher Education” №1556-VII competence is a dynamic combination of knowledge, skills, ways of thinking, opinions, values, other personal qualities, which recognizes person’s ability to successfully socialize, perform professional and/or further educational activity.

According to researcher I. Zimna, the term “competence” is a specific ability required to effectively perform a specific action in a particular subject area and includes specialized knowledge, special subject skills, ways of thinking, and responsibility for their actions. S. Shchennikov interprets competence as a set of knowledge, skills and attitudes in the process of professional activity, determined by the requirements of the positions held, the specific situation and business goals of the organization. Scientist F. Sharipov argues that competence – a set of

personality traits that allow him to perform certain activities aimed at solving problems in certain areas. The author considers the competence as a range of issues in which the specialist is well aware, has knowledge and experience.

The professional competence of a psychologist is a rather complex psychological phenomenon that ensures the success of professional activities and includes a system of activity-role (knowledge, skills and abilities) and personal (professionally important qualities) features. N. Chepeleva interprets the professional competence of a practical psychologist as a unity of knowledge necessary for successful professional activity and experience, which involves not only the possession of the necessary practical skills and techniques, but also a developed field of professional meanings, which also determines the creative the nature of the practical psychologist.

During extreme activities, the intensity of the work of the psychologist of the rescue service increases significantly, which is difficult for the central nervous system and requires the formation of a new dynamic stereotype, uncharacteristic of the individual in normal conditions. Stressors of activity in extreme conditions are: death, work with relatives of the victims, unpredictability of circumstances, emotional burnout, communication with journalists, and lack of time to make decisions, inability to rest, constant mental stress. It follows that effective ability to work in special conditions is provided by professional-extreme competence. There are also professional and extreme tasks related to activities in special and extreme conditions, including the provision of emergency psychological assistance to victims. According to this, the psychologist must have the necessary level of personal preparedness for activities in difficult conditions, skills of psychological impact on the personality, as well as comply with occupational safety requirements.

In the psychological and pedagogical literature it is highlighted that there is no unambiguous interpretation of the concept of “professional-extreme competence”, and in

scientific publications use the term “extreme competence” (I. Aminov, A. Markov, S. Pazukhina, A. Pogorelov, O. Tsilmak, O. Shinkarenko). O. Tsilmak interprets the extreme competence as the ability of an employee to act effectively and professionally in difficult, conflicting, extreme conditions on the basis of acquired knowledge, practical skills and abilities. O. Shakhmatova, extreme competence is the ability to act in suddenly difficult conditions, in accidents, violations of technological processes, etc. S. Pazukhin in terms of teacher competence, under the extreme competence of the teacher considers a type of professional competence that combines special psychological qualities of the teacher, abilities, skills and abilities that determine the effectiveness of the teacher in extreme conditions of life and readiness to provide primary (emergency)) medical, psychological and pedagogical assistance to the student. Under extreme competence O. Pogorelov understands the individual characteristics of the individual, which is manifested in its desire and ability to successfully and safely perform professional tasks, thereby maintaining its integrity in extreme situations.

By professional-extreme competence

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасне динамічне життя, загострення соціально-політичної ситуації в Україні, зростання кількості та масштабів надзвичайних ситуацій, різноманітні умови та специфічні ситуації, у яких може опинитись людина, закономірно впливають на зростання суспільних і професійних вимог до сфери галузі безпеки людини. Відповідно проблематика професійної підготовки майбутніх психологів та їхньої професійної компетентності у закладах освіти із специфічними умовами навчання є актуальною. Основним завданням системи освіти, відповідно, стає підготовка висококваліфікованих і компетентних фахівців із креативним підходом до роботи

we mean a complex system of activity-role (knowledge, skills, abilities) and personal (professionally important qualities) characteristics that provide the ability and willingness of the specialist to effectively perform professional tasks in special and extreme conditions.

Conclusions of the research. First, the issue of professional competence formation in future psychologists remains in the focus of attention of both national and foreign researchers, especially extreme competence. Second, professional-extreme competence is a complex system of activity-role (knowledge, skills, abilities) and personal (professionally important qualities) characteristics that provide the ability and willingness of a specialist to effectively do professional tasks in special and extreme conditions. Third, future psychologists' professional training have to consider the formation of professional-extreme competence and try to introduce modern educational technologies, with the aim of professional and practical development.

A perspective in further research in the authors' opinion is determining of criteria and the extent of professional-extreme competence accomplishment in future psychologists.

та вирішення завдань, що прагнуть до постійного професійного та особистісного саморозвитку, а також спроможних професійно діяти в екстремальних умовах.

Одним із пріоритетних напрямків державної політики у сфері цивільного захисту є вирішення проблеми доступності психологічної допомоги для різних верств населення, які потерпіли від наслідків надзвичайних ситуацій, що регламентується наказом Міністерства внутрішніх справ України від 31.08.2017 р. № 747 “Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій”. Саме це й зумовлює необхідність підготовки великої кількості практичних психологів і соціальних працівників, які могли б надавати екстрену психологічну допо-

могу. Особливістю роботи психолога Державної служби України з надзвичайних ситуацій є різноплановість, багатофункціональність, високе психоемоційне навантаження, непередбачуваність ситуацій та реакцій людей, підвищена відповідальність за свої дії в умовах ризику, що свідчить про потребу в швидкому реагуванні та прийнятті рішень. Зважаючи на це, дієвий результат роботи психолога оперативно-рятувальної служби, залежить від його професійної компетентності, а саме професійно-екстремальної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Психолого-педагогічну проблематику компетентності фахівця висвітлювали у своїх працях такі науковці, як В. Болотов, Е. Зеєр, І. Зязюн, М. Коваль, Н. Кузьміна, А. Маркова, Н. Ничкало, О. Овчарук, О. Савченко, Н. Сидорчук, Л. Петровська, Дж. Равен, Л. Філатова, С. Щенніков, Ф. Шаріпов та ін. Основні аспекти професійної компетентності майбутніх психологів розкриваються в дослідженнях Ю. Вінтюка, Ж. Вірної, Т. Григоренко, Л. Мітіної, В. Синишиної, Р. Сірко, Д. Супрун, Н. Перегончук, Н. Пов'якель, Н. Чепелевої. У їхніх публікаціях розглядаються проблеми підготовленості майбутніх фахівців до практичної діяльності, різноманітні аспекти формування професійної компетентності психологів. Аналіз спеціальної літератури показав, що існують відмінності між підготовкою психологів до екстремальних умов діяльності в Україні та за кордоном. В Європі та Сполучених Штатах Америки підготовка здійснюється на базі основної освіти в рамках спеціального стажування. Фахову підготовку психологів до екстремальних умов діяльності в Україні здійснюють на базі відомих спеціалізованих закладів вищої освіти, у результаті якого вона набуває фундаментальних знань, умінь і навичок із обраної спеціальності, та комплекс індивідуально-психологічних властивостей, які детермінують її психологічну придатність до

системи спеціальностей, напряму “людина-людина” та до роботи в екстремальних ситуаціях.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проведений аналіз наукових публікацій та досліджень із проблеми формування професійної компетентності у майбутніх психологів дозволив визначити, що незважаючи на розроблення окремих аспектів щодо формування професійно-екстремальної компетентності у спеціалістів екстремального профілю, а саме психологів оперативно-рятувальної служби, наявні дослідження не вичерпують цілісного її розв'язання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення наукових уявлень щодо професійно-екстремальної компетентності та здійснення етимологічного, лексичного та психолого-педагогічного аналізу вищезазначеного поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наукові терміни “компетенція” та “компетентність” у педагогічній науці мають різні значення. Більшість зарубіжних джерел, що стосуються проблематики актуальних змін процесу професійної освіти є англійськими, тому слід зазначити, що в сучасній англійській мові наявне тільки поняття “компетенція”, відповідно в англійських джерелах під поняттям “компетентність” розуміється фактична сукупність певних компетенцій.

В Академічному тлумачному словнику української мови слово “компетентний” має два значення: який має достатні знання в якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який має певні повноваження; повноправний [1]. У тлумачному словнику сучасної української мови термін “компетентність” трактують, як наявність авторитетної думки [2]. В етимологічному словнику української мови, за редакцією О. Мельничука, подано, що слово “компе-

тенція” запозичили з латинської мови та означає “відповідність, узгодженість” [4, с. 542–543]. У британському енциклопедичному словнику “Longman Dictionary of Contemporary English” поняття “компетентність” достатньо лаконічно трактується як “здатність робити щось добре” [20].

У ще одному британському словнику “Cambridge Advanced Learner’s Dictionary & Thesaurus”, “компетентність” – уміння робити щось добре [19]. У словнику іншомовних слів “компетентність” – це обізнаність, авторитетність, а “компетенція” – це коло повноважень [12]. Відповідно до Закону України “Про освіту” від 05.09.2017 року №2145-VII компетенція – це “динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність” [10]. У Законі України “Про вищу освіту” від 01.07.2014 року №1556-VII “компетентність” – здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей [9].

У “Психологічному тлумачному словнику найсучасніших термінів”, за редакцією В. Шапара “компетентність” (від лат. *competens* – відповідний, здатний) – це психосоціальна якість, що означає силу і впевненість, яка виходить із почуття власної успішності та дає людині усвідомлення своєї спроможності ефективно взаємодіяти з оточенням [14, с. 203].

В “Енциклопедії освіти” за редакцією В. Кременя “компетенція – це відчужена від суб’єкта, наперед задана соціальна норма до освітньої підготовки учня, яка є необхідною для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері діяльності” [3, с. 409].

На думку І. Зимньої, термін “компетентність” – це специфічна здатність, необхідна для ефективного виконання

конкретної дії в конкретній предметній галузі і включає вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також відповідальність за свої дії [5]. С. Щенніков тлумачить компетенцію як сукупність знань, умінь і відносин у процесі професійної діяльності, що визначаються вимогами займаних посад, конкретної ситуації та бізнес-цілями організації [7]. Ф. Шаріпов стверджує, що компетентність – сукупність рис особистості, що дозволяють їй якісно виконувати визначену діяльність, що направлена на вирішення проблем в певній галузі. Компетенцію автор розглядає, як коло питань, в яких фахівець добре обізнаний, має знання і досвід [15].

Професійна компетентність психолога є досить складним психологічним явищем, що забезпечує успішність професійної діяльності й включає в себе систему діяльнісно-рольових (знання, уміння й навички) та особистісних (професійно важливих якостей) особливостей. Так, Н. Чепелева трактує професійну компетентність практичного психолога як єдність знань, які є необхідними для успішного здійснення професійної діяльності та набутого досвіду, що передбачає не лише володіння необхідними практичними вміннями й техніками, а й наявність розвиненого поля професійних смислів фахівця, що також зумовлює творчий характер діяльності практичного психолога [14].

Проведений аналіз наукової літератури [6, 11, 13] показав, що діяльність практичного психолога можна розділити на два періоди: повсякденна діяльність у звичайних умовах та діяльність у екстремальних ситуаціях. Повсякденна діяльність проходить в умовах монотонії, депривації та впливу несприятливих факторів, які спричиняють значне психічне навантаження. Це, зокрема: невелика заробітна плата, великий обсяг роботи, жорстка дисципліна, емоційне вигорання, перевантаження додатковими обов’язками.

При екстремальній діяльності напруженість роботи психолога оперативно-

рятувальної служби значно зростає, що є важким для центральної нервової системи та вимагає формування нового динамічного стереотипу, невластивого особистості в звичайних умовах. Стресовими чинниками діяльності в екстремальних умовах є: загибель людей, робота з родичами загиблих, непередбачуваність обставин, емоційне вигорання, спілкування з журналістами, дефіцит часу для прийняття рішень, неможливість відпочинку, постійна нервово-психічна напруга. З цього випливає, що ефективна здатність до професійної діяльності в особливих умовах забезпечується професійно-екстремальною компетентністю.

Виділяють також професійно-екстремальне завдання, яке пов'язане із діяльністю в особливих та екстремальних умовах, зокрема наданням екстреної психологічної допомоги потерпілим. Згідно з цим психолог повинен володіти необхідним рівнем особистісної підготовленості до діяльності у складних умовах, навичками психологічного впливу на особистість, а також дотримуватись вимог безпеки праці [11].

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що однозначного трактування поняття “професійно-екстремальна компетентність” немає, а в наукових публікаціях вживають поняття “екстремальна компетентність” (І. Амінов, А. Маркова, С. Пазухіна, А. Погорелов, О. Цільмак, О. Шинкаренко).

Маркова А. трактує екстремальну компетентність як спроможність діяти в умовах, що раптово ускладнились, наприклад, при різноманітних аваріях, а також порушеннях технологічних процесів, а також як компонент професійної компетентності [6]. О. Цільмак трактує екстремальну компетентність фахівців правоохоронних органів, як здатність працівника ефективно та професійно діяти в складних, конфліктних, екстремальних умовах на основі набутих знань, практичних умінь та навичок [13]. Більше того, проаналізувавши діяльність працівників кримінальної міліції, дослідниця вважає підґрунтям екстремальної компетентності

– психофізіологічні (здатність до тривалого напруження сенсорних систем в умовах моногонії, швидкість реагування на небезпеку, витривалість) й індивідуально-психологічні властивості, професійно значущі якості (дослідниця виділяє емоційно-вольові якості – цілеспрямованість, наполегливість, схильність до виправданого ризику, сміливість, самовладання, витримка), мотивація. За формою прояву екстремальну компетентність дослідниця розглядає, як свідому (коли людина знає, що входить у структуру і зміст оперативно-розшукової діяльності у складних, конфліктних і екстремальних ситуаціях та свідомо виконує її) та несвідому (коли навички повністю інтегровані, вбудовані у поведінку працівника кримінальної міліції і йому не потрібно думати про те, що він робить) [13].

На думку О. Шахматової, екстремальна компетентність – це здатність діяти в раптово ускладнених умовах, при аваріях, порушеннях технологічних процесів тощо [17]. С. Пазухіна з точки зору компетентності вчителя, під його екстремальною компетентністю розглядає вид професійної компетентності, що поєднує в собі особливі психологічні якості педагога, здібності, навички та вміння, що детермінують ефективність дій педагога в екстремальних умовах життєдіяльності дитини та готовності до надання первинної (екстреної) медико-психолого-педагогічної допомоги учню [7].

Під екстремальною компетентністю О. Погорелов розуміє індивідуальну характеристику особистості, що проявляється в її прагненні і здатності успішно й безпечно виконувати професійні завдання, тим самим зберігаючи свою цілісність в екстремальних ситуаціях [8]. Екстремальна компетентність реалізується в ряді компетенцій, які можуть бути об'єднані в три групи ключових компетенцій: компетенції, пов'язані із самовизначенням особистості в екстремальних ситуаціях; компетенції регуляції; компетенції саморегуляції в екстремаль-

них умовах і екстремальних ситуаціях.

Під професійно-екстремальною компетентністю ми розуміємо складну систему діяльнісно-рольових (знань, вмінь, навичок) та особистісних (професійно важливих якостей) характеристик, які забезпечують здатність і готовність фахівця ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У підсумку зазначимо, що сутність визначення компетенції у тлумаченні різними словниками і дослідниками, розкривається через поняття “знання”, “уміння”, “навички” і “здібності”, які було успішно здобуто упродовж навчання. Також виявлено, що психологи, які виконують свої завдання в особливих та екстремальних умовах повинні бути психологічно підготовленими, а також володіти ще й спеціальною компетентністю, яка

дозволяє їм зберігати внутрішній баланс і виконувати в будь-який момент поставлені професійні завдання в екстремальних умовах своєї діяльності. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що однозначного трактування поняття “професійно-екстремальна компетентність” немає. Під професійно-екстремальною компетентністю ми розуміємо складну систему діяльнісно-рольових (знань, вмінь, навичок) та особистісних (професійно важливих якостей) характеристик, які забезпечують здатність і готовність фахівця ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах.

Подальшого розроблення потребують проблеми вдосконалення професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, зокрема впровадження сучасних освітніх технологій з метою професійно-практичного розвитку.

Список літератури:

1. Академічний словник української мови. НАН України. 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/kompetentnyj>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. – Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Енциклопедія освіти. Академія Педагогічних Наук України / голов. Е 64, ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 409 с., 1040 с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. К. : Наук. думка, 1985. Т. 2 : Д - Копці / укл.: Н. С. Родзевич та ін. 1985. 572 с.
5. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 42 с.

6. Маркова А. К. Психология профессионализма. М. : Международный гуманитарный фонд “Знание”, 1996. 312 с.

7. Пазухина С. В. Эмпирическое исследование уровня сформированности экстремальной компетентности у будущих учителей начальных классов. Гуманитарные ведомости ТГПУ им. Л. Н. Толстого. Т., 2014. 116–130 с.

8. Погорелов А. Г. Экстремальная компетентность в профессиональной деятельности. Известия ЮФУ. Технические науки, 2006. № 13. 305–311 с.

9. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 року № 1556-VII Дата оновлення : 12.05.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

10. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 року №2145-VII Дата оновлення : 06.04.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

11. Сірко Р. І. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної

служби : дис. докт. псих. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2019. – 482 с.

12. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 218 с.

13. Цільмак О. М. Компетентність фахівців кримінальної міліції в екстремальних ситуаціях. Актуальні проблеми психології. К., 2009. Т. 7, Вип. 20, Ч. 2. 228–232 с.

14. Чепелєва Н. В. Особиста підготовка практичного психолога в умовах вищого навчального закладу. Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти : матеріали метод. сем. АПН України 16 груд. 2004 р. / за ред. акад. С. Д. Максименка. К., 2005. 716 с.

15. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х. : Прапор, 2007. 640 с. (ISBN 966-7880-85-0)

16. Шарипов Ф. В. Профессиональная компетентность преподавателя вуза. Высшее образование сегодня. 2010. № 1

17. Шахматова О. Н. Личностно-ориентированные технологии профессионального развития педагогов профессиональной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. УГ ППУ. 2000. 187 с.

18. Щенников С. А. Открытое дистанционное образование. Москва : Наука, 2002. 245 с.

19. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/competence>

20. Словник сучасної англійської мови Longman [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ldoceanline.com/dictionary/competence>

References:

1. Academic dictionary of the Ukrainian language. NAS of Ukraine. (2010). available at : <http://sum.in.ua/s/kompetentnyj>

2. Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language (with add. and speaker) (2005), compiled and Chairman Ed.V. Busel. K. – Irpin : Perun. p. 1728

3. Encyclopedia of Education. Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (2008), Head E 64 ed. V.G. Kremen. K. : Yurinkom Inter. p. 409, p.1040

4. Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : in 7 vols. USSR Academy of Sciences. (1985). Institute of Linguistics named after O. O. Potebni; Redkol. O. S. Melnychuk (chief ed.), etc. K. : Nauk. opinion, Vol. 2, D – Koptsi. Ukl. : N. S. Rodzevich et al. p. 572

5. Winter, I. A. (2004). “Key competencies as an effective and targeted basis for competence in education”. M. : Research Center for Quality Training Specialists. p. 42

6. Markova, A. K. (1996). “Psychology of professionalism”. M. : International Humanitarian Fund “Knowledge”. p. 312

7. Pazukhina, S. V. (2014). “Empirical research of the level of formation of extreme competence in future teachers of primary classes”, Humanitarnye vedomosti TGPU them. L. N. Tolstoy. T. pp. 116–130

8. Pogorelov, A. G. (2006). “Extreme competence in professional activity”, Izvestiya UFU. Technical sciences. no. 13. pp. 305–311

9. On Higher Education : Law of Ukraine dated 01.07.2014 № 1556-VII, update date : 12.05.2022. available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

10. On Education : Law of Ukraine of 05.09.2017 №2145-VII, update date : 06.04.2022. available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

11. Sirko, R. I. (2019). “Theoretical and methodological bases of professional training of future psychologists of operational and rescue service” : dis. doct. crazy. sciences: 19.00.09. Khmelnytsky. p. 482

12. Dictionary of foreign words (2000), form. : S. M. Morozov, L. M. Shkaraputa. Kyiv : Naukova Dumka. p. 218

13. Tilmak, O. M. (2009). “Competence of specialists of criminal police in extreme situations”, Actual problems of psychology. Vol.7, Vip. 20, Part 2. K. pp. 228–232

14. Chepelieva, N. V. (2005). “Personal training of a practical psychologist in a higher educational institution”, Theoretical

and methodological problems of personality development in the system of continuous education : materials of the method. sam. APN of Ukraine 16 Dec 2004/edited by S. D. Maksymenko. K. p. 716

15. Shapar, V. B. (2007). "Modern expressive psychological dictionary". X. : Flag. p. 640 p. (ISBN 966-7880-85-0)

16. Sharipov, F. V. (2010). "Professional competence of the university teacher", Higher education today. no. 1

17. Shakhmatova, O. N. (2000). "Personality-oriented technologies of profess-

sional development of teachers of professional school" : dis... candidate of pedagogical sciences : 13.00.04. UH, PPU. p. 187

18. Puppy, S. A. (2002). "Open distance learning". Moscow : Science. p. 245

19. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. available at : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/competence>

20. Longman Dictionary of Contemporary English. available at : <http://www.ldoceonline.com/dictionary/competence>

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2022

Tetiana Berkutova

associate professor of the department of foreign languages National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3221-1086
E-mail: tberk7777@gmail.com

Viktoriia Vrakina

associate professor of the department of foreign languages National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0134-2235
E-mail: v.vrakina75@gmail.com

Valeriia Sadkovska

associate professor of the department of foreign languages National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7065-7425
E-mail: v.sadkovskaia@gmail.com

**FORMING GRAMMATICAL COMPETENCE WHILE TEACHING
PROFESSIONALLY-ORIENTED FOREIGN LANGUAGE IN
NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES**

Abstract: the article deals with teaching grammar in Ukrainian education community. Students start learning grammar at secondary, sometimes even at primary schools, and continue acquiring it while studying at institutions of higher education. However, qualitative progress in grammar usage while writing and speaking English is rarely seen. One possible explanation is that there is a widely adopted approach in Ukrainian education system according to which the formation of grammatical competence goes through a number of fixed steps from grammar knowledge to speech practice. It is assumed that detailed and thorough knowledge of rules of English grammar and their difference from grammar rules of the Ukrainian language contributes to better understanding of peculiar features of the English language and further it positively influences the acquisition of all language skills and abilities. Unfortunately, considering the real situation of teaching English at Ukrainian universities under conditions of insufficient class-room academic hours, such an approach does not bring desired results. Communicative approach of teaching foreign languages and competencies that are to be developed demands a different approach to teaching grammar that is a holistic approach.

Key words: non-linguistic university; communicative approach; professionally-oriented foreign language teaching; foreign language professional communicative competence; grammar skill; holistic approach.

Тетяна Беркутова

доцент кафедри іноземних мов Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
E-mail: tberk7777@gmail.com

Вікторія Вракіна

доцент кафедри іноземних мов Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
E-mail: v.vrakina75@gmail.com

Валерія Садковська

доцент кафедри іноземних мов Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
E-mail: v.sadkovskaia@gmail.com

**ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ
ПРОФЕСІЙНО-ОРИЄНТОВАНИЙ ІНОЗЕМНІЙ МОВІ В НЕМОВНИХ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

Анотація: розглянуто проблему викладання граматики в українській освітній спільноті. Розглянуто різні ступені вивчення, зокрема вивчення граматики у середній, іноді навіть у початковій школі, і продовження її засвоєння під час навчання у вищих навчальних закладах. Проте якісний прогрес у використанні граматики під час письма та спілкування англійською спостерігається рідко. Розглянуто особливості вивчення граматики, яка полягає в тому, що в українській системі освіти широко поширений підхід, згідно з яким формування граматичної компетенції проходить ряд фіксованих кроків від знання граматики до мовленнєвої практики. Передбачено, що детальне і ґрунтовне знання правил граматики англійської мови та їхніх відмінностей від граматичних правил української мови сприяє кращому розумінню особливостей англійської мови і надалі позитивно впливає на засвоєння всіх мовних умінь і навичок. На жаль, враховуючи реальну ситуацію з викладанням англійської мови в українських ЗВО за недостатньої кількості аудиторних годин, такий підхід не дає бажаних результатів. Комунікативний підхід до навчання іноземних мов та компетенцій, які мають розвиватися, вимагає іншого підходу до навчання граматики, тобто цілісного підходу.

Ключові слова: нелінгвістичний університет; комунікативний підхід; професійно-орієнтоване навчання іноземної мови; іншомовна професійна комунікативна компетентність; граматична майстерність; цілісний підхід.

Татьяна Беркутова, Виктория Вракина, Валерия Садковская

**ФОРМИРОВАНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ВО ВРЕМЯ
ИЗУЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ИНОСТРАННОГО
ЯЗЫКА В НЕ ЯЗЫКОВЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

Аннотация: рассмотрена проблема преподавания грамматики в украинском образовательном сообществе. Рассмотрены различные степени изучения, в частности

изучение грамматики в средней, иногда даже в начальной школе, и продолжение ее усвоения во время обучения в высших учебных заведениях. Однако качественный прогресс в использовании грамматики во время письма и общения на английском наблюдается редко. Рассмотрена особенность изучения грамматики, которая заключается в том, что в украинской системе образования широко распространен подход, согласно которому формирование грамматической компетенции проходит ряд фиксированных шагов от знания грамматики до речевой практики. Предусмотрено, что детальное и основательное знание правил грамматики английского языка и их отличия от грамматических правил украинского языка способствует лучшему пониманию особенностей английского языка и в дальнейшем положительно влияет на усвоение всех языковых умений и навыков. К сожалению, учитывая реальную ситуацию с преподаванием английского языка в украинских ЗВО при недостаточном количестве аудиторных часов, такой подход не дает желаемых результатов. Коммуникативный подход к обучению иностранным языкам и компетенциям, которые должны развиваться, требует другого подхода к обучению грамматике, то есть целостного подхода.

Ключевые слова: нелингвистический университет; коммуникативный подход; профессионально-ориентированное обучение иностранному языку; иноязычная профессиональная коммуникативная компетентность; грамматическое мастерство; целостный подход.

Тетяна Беркутова, Вікторія Вракіна, Валерія Садковська

Розширена анотація для ознайомлення з цією темою:

“Формування граматичної компетенції під час навчання професійно-орієнтованій іноземній мові в немовних вищих навчальних закладах”

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розглянуто проблему викладання граматики в українській освітній спільноті та різні ступені вивчення, зокрема вивчення граматики у середній, іноді навіть у початковій школі, і продовження її засвоєння під час навчання у вищих навчальних закладах. Проте якісний прогрес у використанні граматики під час письма та спілкування англійською спостерігається лімітовано. Одне з можливих пояснень полягає в тому, що в українській системі освіти широко поширений підхід, згідно з яким формування граматичної компетенції проходить ряд фіксованих кроків від знання граматики до мовленнєвої практики. Передбачається, що детальне і ґрунтовне знання правил граматики англійської мови та їхні відмінності від граматичних правил української мови сприяє кращому розумінню особливостей англійської мови, і надалі позитивно впливає

на засвоєння всіх мовних умінь і навичок. На жаль, враховуючи реальну ситуацію з викладанням англійської мови в українських ЗВО за недостатньої кількості аудиторних годин, такий підхід не дає бажаних результатів. Комунікативний підхід до навчання іноземних мов та компетенцій, які мають розвиватися, вимагає іншого підходу до навчання граматики, тобто цілісного підходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Аналізується питання стосовно загальної характеристики граматичної компетенції, цілей її формування у студентів немовних спеціальностей ЗВО, етапів створення граматичної компетенції, вправ та засобів, спрямованих на її досягнення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Попередні дослідження не вичерпують усіх аспектів проблеми формування мовної компетенції,

наприклад, питання створення професійно-орієнтованої англомовної граматичної компетенції, відсутність достатньо розробленої системи вправ для її формування.

Формування цілей статті (постановка завдання). Автори статті намагаються створити критерії доцільності та відповідності граматичних завдань та удосконалити науково обґрунтовану ефективну систему вправ для формування професійно-орієнтованої англомовної граматичної компетенції у студентів нелінгвістичних вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Усі комунікативні компетенції однаково важливі, мають рівний статус, в комплексі вони задовольняють інтелектуальні потреби їхнього власника. Формування граматичної компетенції є необхідною складовою процесу навчання іноземної мови для студентів немовних закладів вищої освіти, необхідно визначити, розробити та впровадити комплекс умов її ефективного створення. Граматична компе-

тенція необхідна для забезпечення системного знання лексичного, морфологічного, синтаксичного, фонетичного та орфографічного аспектів мови для побудови логічних висловлювань, володіння граматичними поняттями, засобами вираження граматичних категорій, вміння автоматично та адекватно використовувати згідно ситуацій граматичні структури в мовленнєвій діяльності в процесі спілкування для розв'язання ментально-мовленнєвих проблемних завдань.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для досягнення цілей створення та засвоєння граматичної компетенції та вирішення цієї проблеми необхідно розробити раціональну та ефективну систему вправ, які базуються на професійній лексиці, цей фактор значно підвищить вмотивованість майбутніх фахівців. Слід визначити типи та види вправ за певними критеріями, виявити їхню відповідність для формування необхідних навичок у студентів немовних закладів вищої освіти.

Problem setting. The modern education system is undergoing significant changes in connection with the progressive transformations taking place in all vital spheres of our society, Ukraine's support for the ideas of the Bologna Process and integration into the European educational space. Current priorities of state policy in the field of education are on training professionals with high intellectual potential, developed professional competencies, capable of self-realization and self-development. Growing needs for communication and cooperation between countries and people with different languages and cultural traditions, the new educational system in Ukraine require significant changes in the approach to teaching foreign languages, updating its content and methods. Therefore, knowledge of foreign languages is an important prerequisite for personal, cultural, professional and economic contacts. Learning foreign languages includes several aspects,

one of which is grammar. In the teaching of foreign languages, grammar occupies an important place, it is a kind of framework on which vocabulary is based. Learning grammar causes many difficulties, which are complicated by grammatical terms and rules and a grate number of exceptions.

In accordance with the current State Educational Standards of Higher education, the discipline "Foreign language" is a discipline of the basic part, the knowledge of a foreign language is referred to the general cultural competence and is interpreted broadly enough: "A graduate of a bachelor degree program should have the following general cultural competence: ability to communicate in oral and written forms in Ukrainian and foreign languages to solve interpersonal and intercultural problems" [1]. On the one hand, such an interpretation does not take into account the peculiarities of teaching a foreign language in a non-linguistic higher education institution and

almost completely repeats the goal of teaching a foreign language on the stage of basic general education, which, according to the Fundamental Core of the content of basic general education is as follows: “The main aim of studying foreign languages at school is forming of foreign communicative competence: ability and readiness to carry out foreign language interpersonal and intercultural communication with native speakers” may be the reason for the difficult situation in Ukrainian universities with regard to the foreign language. On the other hand, such neutral goal setting in foreign language learning makes it possible to define the objective of foreign language learning at a non-linguistic university as it is required by the situation.

Thus, we see an almost complete lack of continuity and system in teaching a foreign language at different levels of education, which negatively affects the quality of knowledge of graduates of both general education schools and institutions of higher education.

Resent research and publications analysis. Grammatical competence is the ultimate goal of teaching grammar and consequently of learning grammatical means of communication. In the history of teaching foreign languages several approaches can be distinguished to the formation of grammatical competence.

The most widespread is the conscious-practical method, the main distinctive feature of which is the ability to use grammatical means – speech skills in the form of grammatical competence. The problem of forming grammatical competence is studied by a number of methodologists, among them E. Passov, who in his publications gave a methodical outline of the stages of formation of grammatical skill, described by L. Voronin, R. Milrud, who considers students’ grammatical competence in terms of a cognitive model.

It is important to note the definition of grammatical competence as defined by the Council of Europe in the document “Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment”. The collective of authors of this document understands grammatical competence as

knowledge of grammatical elements of the language and ability to use them in speech. Grammatical competence includes the ability to understand and express a certain meaning, formulate it in the form of phrases and sentences in compliance with the rules of the language (as opposed to mechanical reproduction of memorized samples). [1]. This provision should be especially taken into account when forming grammatical competence of bachelors of non-language universities, since foreign language teaching has an absolutely pragmatic character and is connected with their future professional activity, but all this happens within the framework of class hours, which are not enough to achieve qualitative results.

Identifying the parts of the problem unsolved in previous research. The conducted research does not cover all aspects of the problem of formation of language competence, in particular, the issue of formation of professionally-oriented English-language grammatical competence remains unresolved, and hence there is no system of exercises for its formation. That is why we believe it is relevant and necessary to consider this aspect of this problem as well as to develop a scientifically sound system of exercises for the formation of professionally-oriented English grammatical competence.

The purpose of the proposed article is to study the conditions for the formation of English grammatical competence in non-linguistic universities.

Paper objective. All the mentioned above provisions have determined the title of this paper “Forming grammatical competence while teaching professionally-oriented foreign language in non-language universities” and its main goal: to consider effective strategies for teaching grammatical means of communication, taking into consideration the specificity of students’ professional activity and the shortage of contact hours.

Paper main body. Professionally-oriented teaching of a foreign language is such teaching, which takes into account communicative and cognitive needs of

students of the corresponding specialty. According to Feschuk modern professionally-oriented approach to foreign language teaching suggests the formation of students' ability of foreign language communicate in specific professional, business, scientific spheres and situations, taking into account the peculiarities of professional thinking with the organization of motivational, as well as orientation and research activities. He also defines foreign language, required by the peculiarities of their future profession [2].

Thus, during their studies at university, students prepare themselves for their future professional work, therefore, all their learning activities should be its didactic reflection. Therefore all their learning activities should include such forms and types of tasks which would correspond to their future professional activities. That is why at present considerable attention is paid to practice-oriented tasks that help to apply the theoretical knowledge obtained according to

their specialty in the practical and professional activities of students.

Taking into account all the above mentioned, the goal of teaching a foreign language in a non-linguistic university is to form foreign-language professional communicative competence, i. e. the readiness and preparedness of a specialist (a graduate of a non-linguistic university) to communicate effectively in a foreign language in oral and written forms in situations of both professional and everyday communication with representatives of other countries, which includes the exchange of information of both professional and everyday nature.

As for the tasks, with the help of which the identified goal can be achieved, the analysis of the methodological literature by Zaviryuha, Koloda, Haponenko, Boretska, Larsen-Freeman has identified a number of tasks in teaching professionally-oriented foreign language presented in table 1.

Table 1

Tasks in teaching professionally-oriented foreign language

- to teach a future specialist to use the language in professional and natural communication situations
- to form an idea of the system of the language under study taking into account professional specificity
- ensure that the students memorize a certain amount of linguistic material, e.g. a sufficient number of lexical units on the subject and normative grammar of the studied foreign language
- to form the skills and abilities of students to use the language material in speech
- to form the skills and abilities of students to make their own written statement in a foreign language
- to develop the speech abilities of students in the process of mastering the language
- to develop the motivation of students for further mastery of the language

The implementation of these tasks, in our opinion, should rely on the knowledge obtained in secondary school, especially with regard to English grammar, which falls into a different lexical environment, which, with an adequate level of formation of grammatical skills and abilities, should not cause difficulties for students.

Regarding the last point, it should be noted, that a lot of work of both Ukrainian and

foreign authors are devoted to the problem of motivation in learning a foreign language. In our opinion, one of the reasons for demotivation, fear, refusal to further study of foreign languages, is poorly formed linguistic competence at the initial stage of learning. By the initial stage of learning, we mean basic general education.

The foreign-language professional communicative competence, mentioned above,

as a goal of teaching a foreign language in a non-linguistic university consists of a number of competences, each of which is aimed at forming certain skills and abilities. One of the competences is linguistic competence, which in turn includes grammatical and speech competences.

“Linguistic competence means possession of knowledge about the language system, about the rules for the functioning of language units in speech and the ability, using this system, to understand other people’s thoughts and express their own judgments in oral and written forms” [3, p. 863]. In addition, this kind of competence contributes to the acquisition of knowledge of the rules of speech behavior, the choice of speech forms and tools, as well as their use depending on the goals, situations of communication and social status of participants in the process of socio-cultural and professional communication.

When studying how the lack of grammar in education affects the professional sphere, it is important to consider not only employer expectation, but also how clients view and feel about informal communication methods. In an era where communication is getting faster and becoming more terse, it is

necessary to view opinions of grammar not only from the perspective of older employers, but also from the perspective of the new generation of clients, purchasers and scholars [4].

Next, let us consider grammatical skill. Grammatical skill is an automatized component of consciously performed speech activity that ensures correct (error-free) use of a grammatical form in speech. Mastery of grammatical skill means the ability to choose a model appropriate to the task in a concrete situation of communication, and to carry out correct formation of a speech unit according to language norms, i.e. mastering grammatical skill is one of the conditions for performing speech activities. The formation of grammar skills and abilities is based on three main stages: explanation of the rules, processing of speech patterns, use of grammar structures in various communicative situations. But these stages do not always follow one another, some of them may be repeated. There is a cyclical assimilation of the grammar.

We emphasize that the learning of grammar rules should take place in communicative situations of all types of speech, using various technologies (table 2).

Table 2

The technologies of mastering grammar skills

- activity

- focus on communication

- reliance on the model and the action by analogue

- reliance on consciousness and combination with practical action

- stimulation of speech activity and self-directed work

- reliance on the principles of visuality, accessibility, strength and consistency

- taking into account the principle of approximation.

Grammatical skill includes:

- morphological skills (correct use of grammatical phenomena in speech at morphological level);
- syntactic skills (correct word positions in sentences of all types);
- graphical skills (correct use of letters in writing);

- orthographic skills (error-free spelling skills).

The main qualities of grammatical skill are: automaticity, error-free execution, consistency, low level of tension in performing actions.

In the process of educational activity in a foreign language, students of a non-language university must use additional types

of exercises in parallel with the main types of exercises to participation of the native language: monolingual and bilingual; by function in the educational process: training or control; by place of performance: classroom, home, laboratory. It is appropriate to use testing of grammatical knowledge, skills and abilities, which involves the implementation of tasks related to the design of phrases and sentences, namely: to choose the right form from a number of proposed; find a mistake among the underlined fragments of the sentence; choose synonymous syntactic constructions; fill in the blanks with the appropriate grammatical form or syntactic structure, etc.

To solve the problem of mastering grammatical competence, a rational system of exercises is needed, which should provide the following: selection of necessary exercises that correspond to the nature of the skill; determining the required sequence of exercises; location of the educational process and the ratio of its components; regularity of exercises; the relationship of different types of speech activity. Each exercise has a 3- or 4-phase structure: 1) task (important because it must contain a motive to perform a speech action, at the same time the student must explain what and how he must do); 2) the sample of execution (optional, because it can take place if there is a need in the sample of execution, and may be absent); 3) task performance (is actually an exercise); 4) control (by the teacher, self-control). To select the necessary exercises for different components of the system, it is necessary to determine the types and kinds of exercises according to certain criteria, to characterize them and to identify them from the suitability for the formation of certain skills or speech skills. We conclude that the following main types of exercises are used to form grammatical competence.

The speaker with the formed language competence will be characterized by such general language skills that are directly related to the identification of grammatical competence, namely: 1) to choose syntactic structures that correspond to communicative intentions; 2) to predict the syntactic schemes

of utterance (provides a normal pace and automatism in speech, reducing to a subconscious and machine act the process of constructing a whole sentence by the first word or the beginning of the utterance); 3) to overcome intralinguistic interference – a false analogy in the formation and use of grammatical forms; 4) to connect sentences within supra-phrase units (ability to grammatically coordinate the members of a sentence, to coordinate their forms in time, to use syntactic synonymous structures); 5) generalize grammatical concepts; 6) have the means to express the connections and relationships between phrases and lexical meaning of expression.

All existing and possible communicative competencies have equal status, as each of them fully satisfies the intellectual needs of its owner. Therefore, language proficiency should be assessed in terms of the level of formation of the relevant communicative competence. In order to substantiate the content of grammatical competence as a mandatory component of the foreign language learning process for students of non-language universities, to determine a set of conditions for its effective formation, to trace the impact of the process on the student's personality, we will focus on theoretical principles.

Thus, grammatical competence is a person's ability to correctly grammatical design of their oral and written expressions and understanding the grammatical design of speech of others, which is based on complex and dynamic interaction of relevant skills, knowledge and grammatical awareness. Defining features of grammatical competence, we have identified the following: the ability to understand and express meaning, producing and recognizing correctly designed, according to these principles, phrases and sentences; unconscious use of grammatical forms of native and foreign language, according to the law and norms of grammar (gender, number, cases, etc.), sense of grammatical form, the presence of corrective skills on the correct use of grammatical forms; internal non-verbalized knowledge of the grammatical system of

language, knowledge of the morphological syntactic system of language (typology of forms), as well as a set of rules. Grammatical competence provides a systematic knowledge of the lexical, morphological, syntactic, phonetic, and orthographic aspects of language to construct meaningful and coherent utterances; mastery of grammatical concepts, as well as means of expression of grammatical categories; skills and abilities to adequately use grammatical phenomena in speech activity in various communication situations to solve speech-mental problems.

Unfortunately, not all students have above grammatical skills formed properly, although foreign language is one of the main subjects in secondary school. Many students after a high school foreign language course have difficulty constructing grammatically correct affirmative sentences in English, and although it turns out in oral conversation that they know in theory about the fixed word order, they find it difficult to apply it in practice. The situation is even worse with the construction of questions. Here we encounter two problems at the same time: the problem of the form, when students do not know how to correctly construct a question; the problem of content, when they do not know what they can ask a question about.

Graphical and spelling skills are also not very good, although they should be laid down in secondary school. Of course, learning a foreign language is a time-consuming process; the contact hours allocated for foreign language learning at the secondary general (an average of 2 lessons per week lasting 45 minutes, i. e. 2 academic hours) and higher education (in a traditional non-language high school students learn a language for two years having 2 lessons per week) is not sufficient for mastering the language at a high level. As a result, by the time students come to University they have been learning the language for several years, but without any significant improvement. That is why teachers of higher education face not only the problem of ignorance, but also of low or no motivation to continue learning a

foreign language. The complexity of the situation is caused by not only the small number of contact hours, but also the content of foreign language teaching.

Let us turn to the content of teaching foreign languages in a non-language university. This problem has been considered by many methodologists and pedagogues. From our point of view, the teaching content is a set of educational materials, selected in accordance with the goals of teaching and allowing to provide the knowledge of a foreign language at such a level which would be enough to communicate in the field of professional activities and solve problems dealing with the specialty chosen, as well as in everyday life.

The above-mentioned set of educational materials includes:

1) language material – grammatical, phonetic, lexical minimums, allowing to carry out effective professional communication and sufficient for everyday communication;

2) speech material – speech patterns, formulas and clichés, typical for public speaking style, as well as spheres, topics, situations of communication characteristic for a given specialty, for intercultural communication;

3) skills and abilities to use their knowledge for oral and written professionally-oriented intercultural communication, as well as everyday communication.

At the same time, the selection of teaching content is based on two basic principles:

1) the necessity and sufficiency of the teaching content to achieve teaching goal set.

In other words, the material to be mastered must ensure language proficiency (be sufficient) within the framework of the goal;

2) accessibility of the teaching content for its assimilation.

Here it is a matter of taking into account the ability of students to absorb the material selected for the class. In other words, the material to be mastered must ensure language proficiency (be sufficient) within the framework of the goal.

Overestimating the amount of material that should be assimilated by students in the time allotted by the program or inaccessible presentation of the material affects its comprehension. Consequently, it is a violation of the requirements of this principle.

The content of teaching in school should determine a minimum sufficient level of mastering a foreign language, to serve as a solid foundation for further foreign language learning, especially in non-academic institutions of higher learning and only having reached that level it is possible to move forward, improving student's command of the language.

However, currently, the above-mentioned principles of content selection are violated at the secondary level of education, with the result that students do not receive the necessary "basic level" to rely on when studying a foreign language in a non-language institutions of higher education. In our opinion, at present between the school and university levels of education there is no continuity. In the conditions of basic general education a concentric model remains in teaching a foreign language at school. It implies a cyclic character of learning the material, going back and deepening the material studied earlier by adding more complicated language material and widening the range of discussed problems or communication situations. The subject "Foreign Language" is a compulsory subject area of the curriculum. In traditional secondary school, starting from the 5th grade, foreign language study takes 2 hours a week. The recommended textbooks used in the learning process, cover the entire volume of

English grammar. Students learn such complex grammatical topics as indirect speech, indirect questions, non-personal verbs, modal verbs, clauses, and conditional sentences.

It is quite obvious that two hours a week is not enough to master all these topics properly. And the repetition of these lessons in cycles, does not give the necessary effect or improve the knowledge, because initially some of the topics have not been absorbed at a solid level.

As mentioned above, the number of contact hours at universities is small, averaging 2 academic hours per week. The main focus is on the study of professionally-oriented lexical units, the formation of terminological vocabulary and building professional communication skills. Grammar is not given high priority because, on the one hand, nowadays teaching a foreign language is based on communicative approach, on the other hand, the students after the secondary school course are considered to know grammatical concepts and to be able to use them in speech according to the situation. Although we believe that communication can take place without the knowledge of grammatical structures and rules, but this variant is acceptable only if people find themselves in a communicative situation and communicative environment of the foreign language which they have never learned. However studying English in Ukraine is of mass character. By the time they come to university, students learn English for at least seven years, and during that time most of them still don't have any qualitative improvement of their knowledge, making a lot of grammar and vocabulary mistakes (table 3).

Table 3

The most common mistakes made by students on grammar and vocabulary

- lack of understanding of what part of speech is necessary, to fill in the blank
- failing to know which verb form is to be checked in the gap - the personal (form-tense), the non-personal (gerund, participle, infinitive)
- inability to determine whether the action expressed by the verb is present, past or future
- inability to determine whether a verb should be in active or passive voice
- inability to determine whether a verb is used in direct or indirect speech, and draw conclusions about the proper form of the tense
- inability to form plurals of nouns, comparisons of adjectives and adverbs, ordinal numerals, pronouns of different types

To improve the situation with the formation of lexical and grammatical skills in a secondary school it is recommended when teaching grammar and vocabulary to develop grammatical and lexical skills on coherent texts with further analysis of the use of grammar and vocabulary. It is also necessary to develop these skills not only in receptive activities, but also in productive ones, first of all in spontaneous speech and not only in grammatical exercises. It is important to periodically conduct delayed control of grammatical tools, since statistics shows that many grammatical phenomena and vocabulary of primary and basic school remain unlearned. Performing grammatical exercises for contrasting two indicated forms (as it often happens in textbooks and manuals) is not enough to form stable grammatical skills. It is necessary to analyze grammatical forms in the texts they read and to achieve understanding as for what information they carry and why they are used in a certain context, and offer coherent texts in which different grammatical forms should be used correctly. In the learning process it is important to pay more attention to the compatibility of grammatical units, that is students should be taught to learn not individual words but word combinations. We need to draw students' attention to how grammar structure influences the choice of lexical units, to teach them to see the connection between vocabulary and grammar.

And if the issue of learning lexical units can be solved by memorizing them and constantly using them in both oral and written speech, the problem with the teaching of grammar has a long and permanent nature. Learning grammar at universities is complicated by the very concept of teaching a professionally-oriented foreign language and the limited number of contact hours.

Under such conditions, it is not possible to correct the problems of secondary school and study deeply any sections of the English language. At the same time, it should be noted that "grammar is of primary practical importance, because with its help the formation of oral and written communication skills is ensured".

We believe that in the conditions of a non-linguistic university it is appropriate to use the so-called "holistic approach" to teaching English grammar and use a comprehensive approach to solving the problem. Let us turn to Western methodologists.

Despite the changes that have taken place in the views on language as a means of communication and on the goals of language teaching, namely the development of the four key competencies – speaking, writing, listening, and reading, when teaching grammar, some researchers point to the superiority of the form over content: grammar in the curriculum is presented in the form of separate structures with a verb as the main element [5].

There are some reasons for studying grammatical structures as separate elements: 1) it is easier to teach and learn this way, and 2) it is easier to check learning. However, the question is to what extent is such an approach justified? Is it reasonable to postpone the learning of such complex grammatical phenomena as the passive voice or the future continuous tense by students until they have reached an advanced level of language proficiency, such as B1 or B2 CEFR (Common European Framework of Reference for Languages)?

Meanwhile, the breakdown of grammatical material into separate structures and elements may prevent students from forming a holistic picture of how grammatical phenomena are used in the language. Moreover, some grammatical categories are convenient simplifications and sometimes distortions of how they function in the language.

Western scholars (Rod Bolitho in particular) cite as examples of such formalization and simplifications teaching to use indirect speech, passive voice, and modal verbs. The traditional types of exercises for these topics are fill-in-the-blanks or multiple choice tasks at the sentence level. However, the sentence, despite the fact that it is a handy tool for practice and strengthening of grammatical skill, does not always reflect all the peculiarities of the functioning of grammatical categories at the discourse level.

As a result, without experience with grammar at the text or discourse level, students cannot use the learned grammatical categories not only in a text or discourse, but also in the context of real communication.

Modal verbs are given plenty of time and attention in textbooks, and the peculiarities of their use are studied, while in the language there are other ways of expressing modality which students don't learn about in class, but that they encounter in real life situations.

As part of a holistic approach to the study of modality in English we can suggest working with different types of texts followed by exercises to help students to recognize the actual intentions of the authors of the texts by the way they use modal verbs and other structures expressing modality. The adverbs probably, possibly, perhaps, the phrases "there's a chance that ...", "is likely to...", "there's no need to..." are used along with modal verbs. The study of modality should begin with adverbs. The kinds of texts that can be used include, for example, horoscopes – to express the meaning of probability, possibility, certainty; school or hotel rules, as well as other administrative regulations can be used to study the aspect of obligation.

Self-diagnostic texts can help with the "ability" aspect. Company activity reports can be used to illustrate contexts using the "necessity" aspect. Modality is also expressed in intonation. So, in order to distinguish shades of attitude of speakers, it is reasonable to perform listening tasks.

Another grammatical topic where a holistic approach is appropriate is the indirect speech. When communicating what is heard or read, it is possible to express a number of nuances, such as the formality or colloquiality of the means used, distance from the author, the desire to shorten or summarize someone's speech.

These nuances are expressed by grammatical, lexical, or stylistic means rather than simply by following the rules of transforming direct speech into indirect speech. The well-known rules for transforming direct

speech into indirect speech are seen by some researchers not simply as an oversimplification, but as an erroneous interpretation of the system of means of information transmission in the language. The first step to studying this system can be familiarity with examples from colloquial language, in which, for example, there are such transfers of other people's words like "...I turn to Elena and I'm like "What does that mean?" and then she goes "Do you have a question?"..."

The next step might be to examine a text that contains examples of different ways of transmitting other people's words such as "had reportedly been executed", "is believed to have been", "according to local sources", "has not been identified – inverted commas", "spoke of his fears", "reported" etc. This variety of ways of transmitting of other people's words is not available for consideration at the sentence level [6].

Teaching to use the grammatical category of the passive voice is usually postponed until the tenses have been studied, although passive voice can be used by students who know the conjugation of the verb "to be" and the third form of the sense verb.

Traditionally, the passive voice is studied in terms of tenses and often by transforming sentences from the active voice into the passive voice. In this approach little attention is paid to the reasons why speakers or writers use the passive voice.

One way that helps to move from the formal use of passive sentences to a conscious choice of passive structures according to the communicative task is working with the text and questions on each case of the use of passive constructions, such as:

- Why does the author address the reader directly?
- Why does the author use the passive construction in this sentence?
- Is the actor in this sentence important?
- Is the person in this sentence important?
- Which texts and contexts often use

passive constructions (in operating instructions, for example)?

- Which nouns and adjectives add a shade of passive meaning?

Thus, by working with grammatical categories at the text level, students learn to understand not only the grammatical category of the passive voice, but also the role of vocabulary in expressing the meaning of “active” or “passive”.

Grammatical accuracy is an important aspect of language learning since it can create confidence in learners for making communication through the foreign or second language [7].

Conclusions of the research. For the effective formation of all components of grammatical competence in a student of a non-language university during the study of

English it is important to focus on the laws, principles and rules of theoretical knowledge, aspects of knowledge organization in human thoughts and memory, methods and techniques of cognitive development should be applied. In general, we can say that the formation of speech skills is impossible without mastering the language grammatical material.

From our point of view, the holistic approach to teaching grammar helps students to choose structures and ways of expressing what they want to express, instead of worrying about whether they use them correctly.

Moreover, the holistic approach to teaching grammatical categories, which also includes forms used in colloquial language, will allow students to advance to a higher level of foreign language proficiency.

Список літератури:

1. Рада Європи. Загальноєвропейські рамки посилання на мови : вивчення, викладання, оцінка. Страсбург : Супутній том Видавництво Ради Європи, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.coe.int/lang-cefr

2. Фещук А. Концептуальні засади професійно-орієнтованої підготовки іноземних мов майбутніх фахівців з прикладної механіки. Вища освіта. Липень, 2016. С. 42–48

3. Ділдора Раджабова. Зміст викладання іноземних мов. Web of Science: Міжнародний науково-дослідний журнал. ISSN: 2776-0979. Т. 2, Вип. 5, Травень, 2021. С. 863

4. Ніколь Фредерік. Професійна важливість граматики і як її слід навчати. Граматика Rhetoric Digital Media Teaching. Опубліковано PИT Journal : Цикл 6, 2015

5. Род Боліто. Цілісне навчання граматиці. English Teaching Professional, 2011 Березень, Вип. 73. С. 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.etprofessional.com (доступний 20 травня 2019)

6. Род Боліто. Цілісне навчання граматиці 4. Викладання англійської професійної мови. 2011 Вересень, Вип. 76. С. 38.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.etprofessional.com (доступно 20 травня 2019)

7. Нікель Т. Діяльність онлайн-навчання : початок міжнародної співпраці. Міжнародний огляд досліджень у відкритому та дистанційному навчанні. 2020. №3 (1). С. 122–134

References:

1. Council of Europe (2020). “Common European Framework of Reference for Languages : Learning, teaching, assessment”. Companion volume, Council of Europe Publishing, Strasbourg. available at : www.coe.int/lang-cefr

2. Feschuk, A. (2016), “Conceptual Basis of Professionally Oriented Foreign Language Training of Future Specialists in Applied Mechanics”, Advanced Education, July. pp. 42–48

3. Dildora Radjabova (2021). “The Content of Teaching Foreign Languages. Web of Science: International Scientific Research Journal. ISSN : 2776-0979. Vol. 2, issue 5, May, 2021. p. 863

4. Nicole Frederic (2015). “The Professional Importance of Grammar and How it Should be Taught”, Grammar

Rhetoric Digital Media Teaching. Published by the PIT Journal : Cycle 6

5. Rod Bolitho (2011). “Holistic Grammar Teaching”, English Teaching Professional, 2011 March, issue 73. p. 4. available at : www.etprofessional.com (accessed 20 May 2019)

6. Rod Bolitho (2011). “Holistic Grammar Teaching 4”, Teaching English

Professional. 2011 September, issue 76. p. 38. available at : www.etprofessional.com (accessed 20 May 2019)

7. Nickel, T. (2020). “Online Learning Activities : Beginning an International Collaboration”, The International Review of Research in Open and Distance Learning, no. 3(1), pp. 122–134

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2022

Larysa Gren

doctor of sciences (public administration), professor, professor of pedagogy and psychology of management of social systems academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4466-6018
E-mail: mega_lgren@ukr.net

Andrii Cherkashyn

candidate of psychological sciences, associate professor, professor of pedagogy and psychology of management of social systems academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4929-6706
E-mail: cherkashin68@ukr.net

Serhii Karlyuk

senior lecturer at the department of foreign languages, National technical university “Kharkiv polytechnic institute”; Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1809-3914
E-mail: sergejkarlyuk70@gmail.com

A PEDAGOGUE’S FACILITATION COMPETENCY IN TEACHING FOREIGN STUDENTS

Abstract: on the outcomes of analyzing the scientific literature on pedagogic facilitation, it is proved in the article that no issues concerning a higher education institution pedagogue’s facilitative competence in foreign students training have been raised by scientists; the notions of “competence”, “professional interests”, “facilitation”, “facilitator pedagogue”, “facilitation competence” are defined; the role of a facilitator pedagogue in forming persistent interest in foreign students to their future professional activity is disclosed, as well as requirements for his or her personality and professional traits; on the experience of work with foreign students, conclusion is made concerning the use of interactive methods of teaching at the lectures and in practical classes; an example is given of possible topics and questions to be discussed at trainings, pedagogical workshops on facilitation pedagogy; it is noted that a facilitator pedagogue is to apply creative approach to teaching foreign students, forming in them not only interest in future professional activity, but also the pedagogue’s facilitative competence.

Key words: facilitation; pedagogical facilitation; facilitation competence; facilitator teacher; foreign students; interactive technologies; professional interest.

Лариса Грень

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
E-mail: mega_lgren@ukr.net

Андрій Черкашин

кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”;
Харків, Україна
E-mail: cherkashin68@ukr.net

Сергій Карлюк

старший викладач кафедри іноземних мов Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”;
Харків, Україна
E-mail: sergejkarlyuk70@gmail.com

ФАСИЛІТАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Анотація: у статті, за результатом аналізу наукової літератури стосовно педагогічної фасилітації, доведено, що науковцями не були порушені питання щодо фасилітаційної компетентності педагога закладу вищої освіти у навчанні іноземних студентів; визначено поняття “компетентність”, “професійні інтереси”, “фасилітація”, “педагог-фасилітатор”, “фасилітаційна компетентність”; розкрито роль педагога-фасилітатора у формуванні стійкого інтересу в іноземних студентів до майбутньої професійної діяльності, вимоги до його особистісних і професійних якостей; на підставі досвіду роботи з іноземними студентами зроблено висновок щодо застосування на лекційних і практичних заняттях інтерактивних методів навчання; надано приклад тем та питань для їхнього обговорення на тренінгових заняттях, педагогічних майстернях із педагогіки фасилітаторства; зазначено, що педагог-фасилітатор повинен творчо підходити до навчання іноземних студентів, виховуючи в них не тільки інтерес майбутньої до професійної діяльності, а й формуючи власну фасилітаційну компетентність.

Ключові слова: фасилітація; педагогічна фасилітація; фасилітаційна компетентність; педагог-фасилітатор; іноземні студенти; інтерактивні технології; професійний інтерес.

Лариса Грень, Андрей Черкашин, Сергей Карлюк

ФАСИЛИТАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

Аннотация: в статье, по результатам анализа научной литературы по педагогической фасилитации, доказано, что учеными не были затронуты вопросы фасилитационной компетентности педагога заведения высшего образования в обучении иностранных студентов; определены понятия “компетентность”, “профессиональные интересы”, “фасилитация”, “педагог-фасилитатор”, “фасилитационная компетентность”; раскрыта роль педагога-фасилитатора в формировании устойчивого интереса у иностранных студентов к будущей профессиональной деятельности, требования к его личностным и профессиональным качествам; на основании опыта работы с иностранными студентами сделан вывод о применении на лекционных и практических занятиях

інтерактивних методів обучения; предоставлен пример тем и вопросов для их обсуждения на тренинговых занятиях, педагогических мастерских по педагогике фасилитаторства; отмечено, что педагог-фасилитатор должен творчески подходить к обучению иностранных студентов, воспитывая у них не только будущей интерес к профессиональной деятельности, но и формируя собственную фасилитационную компетентность.

Ключевые слова: фасилитация; педагогическая фасилитация; фасилитационная компетентность; педагог-фасилитатор; иностранные студенты; интерактивные технологии; профессиональный интерес.

Лариса Грень, Андрій Черкашин, Сергій Карлюк

Розширена анотація для ознайомлення з цією темою:

“Фасилітаційна компетентність педагога у навчанні іноземних студентів”

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Мета Українського державного центру міжнародної освіти Міністерства освіти і науки України – допомогти іноземним студентам отримати міжнародну визнання якісну освіту в українських університетах. За його даними, Харківська область входить у ТОП-10 областей за кількістю іноземних студентів, а Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут” є другим закладом вищої освіти країни, навчання в якому – найбільш затребуване іноземними абітурієнтами. Привабливість навчання залежить від професійної компетентності професорсько-викладацького складу університету, від використання ним ефективних педагогічних технологій у наданні якісних знань студентам, зокрема іноземним. Виконання цієї важливої місії покладено на педагогів-фасилітаторів, незалежно від дисципліни, яку вони викладають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Серед вітчизняних науковців популярними є дослідження Т. Гури [8], М. Єпіхіної [6], Г. Трухан [23], В. Желанової [25] та інших дослідників. Серед зарубіжних досліджень заслуговують на увагу роботи: Ж.-Ф. Пунард “Стати фасилітатором” [17], С. Кейнер:

“Посібник фасилітатора. Як привести групу до прийняття спільного рішення” [19], Майкл Вілкінсон: “Секрети фасилітації. SMART-посібник з роботи з групами” [24] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Тільки аналіз останніх Міжнародних науково-практичних конференцій (травень 2022 р., секція “Педагогічні науки”) дозволяє констатувати, що питання якісної підготовки майбутніх спеціалістів мають широкий спектр [11, 20, 3, 9, 12, 14].

Не зважаючи на кількість напрацювань, науковцями не були порушені питання щодо фасилітаційної компетентності педагога закладу вищої освіти у навчанні іноземних студентів, його ролі у формуванні стійкого інтересу в іноземних студентів до майбутньої професійної діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розкрити роль фасилітаційної компетентності педагога закладу вищої освіти у навчанні іноземних студентів як однієї з умов формування їхнього стійкого інтересу до майбутньої професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У пункті 13 частини першої статті 1 в редакції Закону України “Про вищу освіту” поняття “компетентність” визначається як

“здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей” [15].

Професійна компетентність є здатністю ефективно розв'язувати практичні завдання щодо соціалізації особистості, яка розвивається, сприяє забезпеченню внутрішніх умов, діяльній інтеграції особистості у суспільстві за рахунок розвитку ціннісних орієнтацій щодо природи, суспільства, духовного досвіду людей, самого себе; формуванню практичних умінь діяльній соціально бажаної або прийнятної самореалізації [2]; “професійні інтереси – це емоційно забарвлена система відношень, стійких ознак, що відображають ставлення людини до сфери професійної діяльності, потребу в оволодінні нею, бажання самореалізуватись у ній” [21, с. 47]. Фасилітаційна компетентність майбутнього педагога – це інтегрована характеристика, яка синтезує його провідні професійно-особистісні якості, що забезпечують готовність до фасилітації суб'єктів освітнього процесу [25, с. 89].

Іноземні студенти, на нашу думку, потребують більшої уваги педагога-фасилітатора: до їх настрою, готовності навчатися, міжособистісної взаємодії, допомоги у вирішенні будь-яких питань. Завданням педагога-фасилітатора є допомогти їм адаптуватися до нових умов життя і навчання, відчутти прояви емпатії, довіри, готовності у будь-який час надати їм допомогу. Педагог-фасилітатор повинен так організувати навчальний процес, щоб студенти з великим задоволенням відвідували його заняття, мали інтерес до дисципліни, що викладається, потребу у спілкуванні з викладачем та студентами академічної групи, бажання до саморозвитку і самовдосконалення. Це вимагає від педагога-фасилітатора, по-перше, якісних знань із дисципліни, (професійної компетент-

ності), яку він викладає; по-друге, досконале володіння іноземною мовою, по-третє, любов до своєї справи.

Етичні засади професійної діяльності педагога-фасилітатора також займають одне з центральних місць у його фасилітаційній компетентності.

З власного досвіду, більшість семінарських та практичних занять із педагогіки фасилітаторства бажано проводити, використовуючи інтерактивні методи навчання, одними з яких є тренінг. Корисними тренінгові заняття будуть не тільки для студентів-іноземців, а й для самого педагога-фасилітатора, якщо він прагне до особистісного зростання, самовдосконалення, а тренінгові заняття можуть стати для нього програмою розвитку ефективних навичок ключових компетенцій, фасилітаційної компетентності зокрема. Інтерес до майбутньої професійної діяльності може викликати проведення її педагогічних майстерень.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, на підставі викладеного вище, ми дійшли таких висновків:

- по-перше, проведення занять із студентами-іноземцями вимагає від педагога-фасилітатора широкої ерудиції, якісних знань із дисципліни, яку він викладає, досконалого володіння іноземною мовою;

- по-друге, використання інтерактивних методів навчання на заняттях із іноземними студентами дозволяє педагогу-фасилітатору створити творчу, вільну атмосферу, досягти взаєморозуміння і налагодити дружні стосунки з учасниками освітнього процесу;

- по-третє, педагог-фасилітатор завжди знаходиться у процесі пошуку ефективних методів навчання і виховання; організовує власну діяльність так, щоб студенти за його допомогою, дружно працюючи на заняттях заради досягнення спільної мети, змогли розкрити найкращі свої якості, здібності, нахили, а в майбутньому використати їх у своїй професійній діяльності. Досягнення цієї

мети свідчитиме про наявність фасилітаційної компетентності педагога-фасилітатора. Перспективами подаль-

шого дослідження вважаємо роль ситуацій успіху в процесі навчання іноземних студентів.

Problem setting. The Ukrainian State Center for International Training at the Ministry of Education and Science of Ukraine is the official state source of information on issues of foreign students training in Ukraine. Its purpose is to assist foreign students to attain internationally recognized quality education at Ukrainian universities, which will guarantee them ultimate professional success in any country of the globe. Attaining higher education by foreigners in Ukraine means recognition of Ukrainian higher education in the world, a possibility of achieving high standards in world ratings, improvement of Ukraine's image abroad, investments in the national economy [4, p. 2]. According to The Ukrainian State Center for International Training at the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv area is in the top-10 areas by the number of foreign students, and the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" is second largest higher education institution in the state, and training there is the most acclaimed among foreign applicants. Training attractiveness depends on professional competency of the university's teaching personnel, on their use of efficient training technologies in delivering quality knowledge to students, foreign students in particular. The fulfillment of this important mission is laid on facilitator pedagogues regardless of the subject they deliver.

Recent researches and publications analysis. Among national scientists, popularity gained research by T. Gura (highlights specifics of the history of introduction of personality-oriented approach to pedagogical practices as a pedagogy facilitation approach; special attention is paid to the role of a facilitator teacher for leadership potential development in students at technical higher education institution [8]; M. Yepikhina (discloses the problems of forming in a teacher-to-be the readiness for facilitative interaction with all

participants in the education process, analyzes the principal attitudes of a facilitator teacher along with the general methodological approaches that can be applied in various modifications) [6]; G. Trukhan (considers pedagogical facilitation as a specific type of activity that enhances a personality realizing its self-value, self-development, and self-perfection. It is established that a characteristic peculiarity of a pedagogue's facilitative skills are pedagogic directedness and a flexible approach to accomplishing their own activity) [23]; V. Zhelanova (studies facilitation phenomenon within realization of the competency approach, substantiates the notion of "facilitation competency", determines the structure of facilitation competency in a future pedagogue) [25].

Among foreign research, deserve for attention the works by: J.-F. Poupard "To become a facilitator", which is a guide for a person, describing precisely and in full detail what a facilitator should do to attain desirable and stable results. This is a methodological and at the same time a practical aid enabling a facilitator – either a beginner or an experienced practitioner, episodic, or a professional to understand the various aspects of the role of a facilitator, to improve their practices, to look at them from the heights of responsibility and present tasks of evolution and transformation faced by companies [17]; Sam Keyner: "A facilitator's manual. How to lead a group to adopting a joint decision", where more than 200 most valuable instruments and techniques for supporting the group thinking process are presented [19]; the book by Michel Wilkinson "The secrets of facilitation. A SMART-manual on work with groups" that may become a table-book both for beginner specialists who just start mastering the specifics of work with groups, and for experienced facilitators; the book gives answers to the questions: how to achieve a result from the group, how to put

down a negative behavior, how to plan and direct the work, how to operate and facilitate large groups [24], S. Sayidzhalalova (having defined social and pedagogical facilitation, the author describes their application in the educational process, provides the characteristics of facilitating environment, determines the teacher's role and their main tasks) [18], and others.

Highlighting the previously unresolved parts of the general problem. To the use of various methodologies, pedagogical technologies in the training process at higher education institutions attest scientific developments by researchers and scientists who are engaged in this area. Analysis of the latest International science-and-practical conferences alone (May-2022, section "Pedagogical sciences") enables to state that the issues of quality training of future specialists have a wide range: project management in pedagogical practice, using technology to motivate students [11], individual self-work organizing for higher education applicants under distance learning conditions [20], challenges faced by international students in adjusting to online learning problems, individual self-work as a means of professional competence formation in future foreign languages teachers [3], imitation games in the training-and-cognitive process [9], storytelling as an effective innovative pedagogical technology, foundations of stem education in the contemporary context, the communicative approach to teaching a foreign language, integration processes in training teachers for work in stem-education [12], work on students' training activity motivation, academic mobility as a means of education internationalization [14]. Nevertheless, the scientists didn't raise the issues concerning the facilitation competence of a pedagogue at a higher education institution in teaching foreign students, his or her role in forming a persistent interest in foreign students to their future professional activity.

Paper objective. To disclose the role of facilitation competence of a higher educa-

tion pedagogue in foreign students training as one of conditions of forming their persistent interest to future professional activity.

Paper main body. This research requires considering the notions of "competence", "professional interests", "facilitation", "facilitator teacher", and "facilitation competence". Paragraph 13 of Article 1 of the revised Law of Ukraine "On Higher Education" defines the notion of "competence" as "a person's ability to successfully socialize, study, and carry out professional activity which develops on the basis of a dynamic combination of knowledge, skills, abilities, ways of thinking, views, values, and other personality traits [15]. In scientists' opinion, competence is a "harmonious, integrated, systematic combination of knowledge, skills and abilities, norms, emotion-and-value attitude and reflection, which make up a personality's minimal readiness for solving practical tasks" [2].

Professional competence is the ability to effectively solve the practical tasks related to the evolving personality's socialization, enhances forming the inner conditions, a personality's activity integration in society on account of developing the value orientations concerning nature, society, people's spiritual experience, and self; forming practical skills of activity-related socially desirable or acceptable self-fulfillment [2].

Researchers think that "professional interests are emotionally colored systems of relations, persistent traits that reflect a person's attitude to the professional activity area, the need in mastering it, a desire to self-fulfill in it" [21, p. 47]. A young person's interest to a profession is formed as early as during the school training period, and a facilitator pedagogue's assistance plays a significant role in this process. It stands to reason to agree with S. Sayidzhalalova's opinion that "the key goal of an utterly new educational system goes down to attaining students' persistent interest to the studied subject, to self-education from the first years of training, and to involvement in scientific search... A student as a future specialist is to understand how on having obtained social and

professional skills he or she will be able to use them in practical activity" [18, p. 484].

The authors support the scientists' idea that "facilitation is the pedagogue's influence on self-development and self-education of the trainee by means of encouragement, stimulation, and is used in the studies of interpersonal interaction between the pedagogue and the trainee in the course of the education process" [1, 23].

"Facilitation competence of a future pedagogue" on the basis of analyzing its semantic components ("facilitation" and "competence") is considered in the research by V. Zhelanova as an "integrated characteristic of a future pedagogue, which synthesizes their chief professional and personality traits that ensure readiness for facilitating the subjects of the educational process" [25, p. 89], T. Sorochan sees it as a "component of managerial competence of educational institutions head staff" defined by the author as an "ability to be conductors of changes in education, to motivate education process participants for personality development, and to ensure the needed conditions for this process" [22], O. Foksha treats facilitation competency of a future humanities teacher as an "integrated dynamic complex of individually-personal and professional activity traits of a pedagogue who is characterized by the ability of building up facilitative interaction with all the subjects of the education process with taking into account the developmental potential of humanities [4, p. 8].

Patton M., Parker K. and Neutzling M., adhering to constructivist views on learning and facilitators, underscored the role of prior knowledge and the active and social nature of learning. Their remarkably similar views emphasized multiple aspects of teacher capacity building. The authors contend that "the main mechanism of upbringing is involvement of students in the purposefully organized activity and communication" [16].

In classes of the facilitation pedagogy course that took place during the 4th semester with the 2nd-year foreign students specializing in psychology (the Department of pedagogy

and psychology of social systems management after academician I. Ziazyun, the Institute of Social and Humanitarian Technologies at NTU KhPI), the teachers understanding that "the key role is given to a spontaneous cognitive activity of students, a teacher also acts as a "Facilitator" of his/her natural development in the socialization process", considered their main goal to provide the necessary materials that pose challenges and general pedagogical guidance.

As early as the French Renaissance, thinker M. Montaigne formulated the basic principles of upbringing of educational and social activities in a student: unity of training and upbringing, differentiation.

1. The principle of the right to choose. If a teacher influences and directs, (s)he does it very gently and unobtrusively.

2. The principle of "let the teacher ask a student not only the words of the lesson, but also the meaning and the essence, and judge about the benefits that it has brought not by memory indicators of the pupil, but on his/her life".

3. The principle of selectivity. A mentor must give the student the right to evaluate and to choose.

4. The principle of sensational penetration.

5. The principle of dialogue.

6. The principle of the unity of the spiritual and physical upbringing.

A facilitator teacher, explaining to students the importance of being able to facilitate in their future professional activity, demonstrates that it is impossible to be simultaneously a good psychologist and a bad teacher and vice versa, hence the attributes of a good professional development facilitator who:

- utilizes good listening skills;
- values the opinions and input of others;
- encourages and models active participation and engagement;
- facilitates collegial experiences and builds community through the design and content of the work and the process of

working together;

- seeks knowledge about the background of the participants and the context of their work;

- includes relevant content;

- holds self and others accountable;

- allows sufficient time for professional understandings to unfold yet honors physical time limits;

- models a level of respect for everyone in the professional community.

Foreign students, in the authors' opinion, need more attention on the part of a facilitator pedagogue: attention to their mood, readiness to study, interpersonal interaction, and they need assistance in solving any issues. Being in a different country, they get acquainted with its history, culture, traditions and customs, so the goal of a facilitator pedagogue is not exhausted by assisting them to adapt to new conditions of life and learning. Foreign students should feel manifestations of empathy, trust, readiness to render them help. A facilitator pedagogue should organize the training process in such a way that students would attend his/her classes with great pleasure, would be interested in the delivered subject, a feel need in communication with the teacher and the academic group, the desire for self-development and self-perfection. This requires from the facilitator pedagogue, first, quality knowledge of the subject they deliver (professional competence); second, a perfect knowledge of a foreign language; third, to love their profession.

Ethical foundations of a facilitator pedagogue's professional activity also take one of the central places in his/her facilitation competence. During the lectures or seminar classes, "a facilitator pedagogue organizes efficient discussion where every participant can express their view and share experience; does not allow the participants to meander from the topic of discussion; plans all the stages of discussion, coordination and decision-making; forms a creative, free, and tensionless environment [18, p. 486]. Traditional training is characterized as a unity of a training program imposed from outside,

frontal communication, standard academic achievements tests, outer evaluation of progress that inevitably decrease students' inquisitiveness, their cognitive motivation and cause decrease in interest in learning. [8, p. 38].

Having experience of conducting classes with foreign students, the authors can state that the most useful and interesting for them are presentation lectures, and lectures with elements of discussion during which the facilitator pedagogue addresses to the listeners by name, listens to their replies with esteem, guides the exchange in a positive direction, provides for a student an opportunity to express their personal opinion, involves all the academic group in cooperation. "Important methods and technique of facilitative communication is esteem and positive perceiving of the listener as a personality capable of self-changing and self-development; expression of pedagogic tactfulness based on trust without indulgence, simplicity in communication without familiarity, without suppression of independence, on humor; forming a situation of success, advancement of praise, turning to a listener by name, optimistic prognoses on students' abilities and skills in learning" [8, p. 40].

From the authors' experience, it is desirable to conduct most seminar and practical classes in facilitation pedagogy with the application of interactive methods of teaching, and one of these methods is training. Training is not only an efficient form of obtaining new knowledge and a useful tool in forming aptitudes and skills, but also an interesting means of communication and broadening one's experience. Unlike traditional forms of teaching, training supposes a deeper involvement of participants in the process, their active participation in search for ways of solving the set problem, which makes the education process itself considerably more interesting and un-burdensome to perceive.

Self-development is a targeted multifaceted personality self-transformation, which serves the purpose of its highest spiritual and ethical and practical activity - self-enrichment and self-disclosure, it is

independent formation of it, aimed at a successful self-realization in society [7].

Training sessions will be useful not only for foreign students, but also for the facilitator pedagogue themselves if (s)he aspires for personality growth and self-improvement – in this case training sessions

may serve as a program for development of efficient skills in key competencies, facilitation competence in particular.

A facilitator pedagogue must demonstrate to foreign students, future psychologists, that there are distinctions between trainers and facilitators.

Table 1

Distinctions between trainers and facilitators

<i>Trainers</i>	<i>Facilitators</i>
1. Give information	1. Provide nurturance
2. Incorporate direct learning	2. Guide interaction
3. Operate from specified outcomes	3. Operate from an overarching goal and vision of possibilities
4. Have an established timeframe	4. Have a flexible timeframe
5. Plan the sequence to achieve the outcomes.	5. Have a repertoire to draw from; flexible plan that meets the needs of the group
6. Think cognitively	6. Incorporate cognitive and intuitive thinking
7. Use an <i>a priori</i> (beforehand) design	7. Use an <i>in media res</i> (during the process) design
8. Move from known to known	8. Move from unknown to known
9. Assume s/he has the knowledge	9. Assume participants also have knowledge

The source: [16].

The authors deem it expedient to advice the topics to be viewed and the questions to be discussed at training classes in facilitation pedagogy as shown in Table 2.

Interest in future professional activity can also be inspired by pedagogical workshops:

- Image formation technique of a future professional;
- Methods of forming adequate self-esteem in a future professional;
- Methods of formation of communicative competence in a future professional, etc.

Pedagogic activity, especially that of a facilitator pedagogue is a process of continual creativity, the product of which is always personality development. The highest aim for any pedagogue is exactly forming a creative personality, development in pupils, students the aspiration for everything novel, their all-sided development, self-development, and self-improvement. The key condition of this approach is creativity of the facilitator

pedagogue themselves, his or her facilitative competence. A facilitator pedagogue as a creative personality, as a wholesome human individuality that manifests developed artistic abilities, creative motivation, and creative skills, directs them at development of students' personality traits, causes them to think independently, to apply creative approach to future professional activity, brings up humanism, esteem of a personality, which change our lives for the better. A genuine facilitator pedagogue perceives themselves as a creator of the education process because (s)he comprehends the essence, the meaning, and the goal of his/her pedagogic activity, its aim; perceives a disciple as a personality in the education process (as an object and a subject of education); realizes his/her own creative individuality.

Conclusions of the research. Therefore, on the grounds of the aforesaid, the following conclusions can be made:

- first, conducting classes with foreign

Table 2

An example of possible topics and questions to be discussed at training classes in facilitation pedagogy

<i>Topics</i>	<i>Questions for discussing</i>
1. The notion on the pedagogy of facilitation as a specific kind of pedagogic activity.	1. The notion on pedagogy as a science on upbringing, training, and education of a personality. 2. The essence of the notion of facilitation, its kinds. Pedagogic facilitation. 3. The role of a facilitating pedagogue in the education environment. 4. Facilitation competency of a pedagogue. 5. The groups of the main activity attributes of a facilitating pedagogue.
2. Pedagogy of success as an integral personal-oriented approach to forming successful students.	1. Pedagogy of success: the content and the main directions of its study. 2. The role of self-evaluation of personality in the formation of its success. 3. Technologies and teaching methods necessary for a personality success formation.
3. All-round development of the student's personality as a necessary condition of his establishment as a professional.	1. The problem of formation and development of personality and its study 2. The impact of education on the personal development of students. 3. The structure of the process of teaching and learning.
4. The role of higher education institution in self-development and self-education of the student's personality.	Training session 1. 1. Personal self-development and main directions of its study. 2. The role of higher education institution in self-development and self-education of the student's personality. 3. Independent work of the students and its stimulation.
	Training session 2. 1. Personal self-development and main directions of its study. 2. The role of higher education institution in self-development and self-education of the student's personality. 3. Independent work of the students and its stimulation.

students requires from a facilitator pedagogue a broad mind, quality knowledge of the delivered subject, and a perfect mastery of the foreign language;

- second, the use of interactive teaching methods in classes with foreign students enables a facilitator pedagogue to form a creative, free environment, to attain mutual understanding and establish friendly relationships with the participants in the education process;

- third, a facilitator pedagogue is always engaged in searching for efficient methods of

teaching and educating; they organizes their activity in such a way that the students with the teacher's assistance and working unanimously to achieve the common goal would be able to disclose their best traits, abilities, inclinations in order to use them later on in their professional activity. Attainment of this goal will attest to the facilitator pedagogue possessing the facilitative competence.

The authors consider the perspectives for further research to be the role of the situations of success in the process of training foreign students.

Список літератури:

1. Адамська З. М. Культурологічна парадигма як методологічна основа розвитку факультативних здібностей майбутнього психолога [Електронний рерурс]. *Філософія особистості*. 2017. Т. 1. С. 51–59. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2017_1_9 (укр. мовою)

2. Антонова О. Є., Маслак Л. П. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. 81–109 с. (українською мовою)

3. Євразійські наукові дискусії : матеріали 4-ї Міжнародної науково-практичної конференції. Барселона, Іспанія : Видавництво Varca Academy, 2022. [Електронний рерурс]. – Режим доступу : <https://sci-conf.com.ua/iv-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-discussions-8-10-maya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/>

4. Стратегія розвитку ДП “Український державний центр міжнародної освіти”. Київ, 2020. 48 с.

5. Фокша О. М. Педагогічні умови формування фасилітаторської компетентності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей професійної підготовки [Текст] : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Державний замок “Південна Україна. нац. пед. університету К. Д. Ушинського”. Одеса, 2019. 21 с.

6. Єпіхіна М. А. Сутність феномену фасилітації в контексті реалізації ідей педагогіки партнерства в початковій школі [Електронний рерурс]. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2021. Педагогічні науки №1 (339). Ч. 2. С. 130–139. Режим доступу : [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1\(339\)-2-130-139](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-130-139)

7. Грень Л. М. Педагогічні умови формування у студентів вищих технічних навчальних закладів спрямованості на успішну професійну діяльність : авторська дисерт.... к. пед. н. : 13.00.04. Харків, 2010.

24 с. (українською мовою)

8. Гура Т. В. Педагогічна фасилітація – це механізм розвитку лідерського потенціалу студентів у технічному університеті. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. 2014. С. 32–44. (українською мовою)

9. Міжнародні наукові інновації в житті людини : матеріали 11-ї Міжнародної науково-практичної конференції. Манчестер, Великобританія : Видавництво Cognum, 2022. [Електронний рерурс]. – Режим доступу : <https://sci-conf.com.ua/xi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-international-scientific-innovations-in-human-life-11-13-maya-2022-goda-manchester-velikobritaniya-arhiv/>

10. Інновації та перспективи світової науки : матеріали 10-ї Міжнародної науково-практичної конференції. Ванкувер, Канада : Ідеальне видавництво, 2022. [Електронний рерурс]. – Режим доступу : <https://sci-conf.com.ua/x-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-innovations-and-prospects-of-world-science-25-27-maya-2022-goda-vankuver-kanada-arhiv/>

11. Сучасна наука : інновації та перспективи : матеріали 8-ї Міжнародної науково-практичної конференції. Швеція, Стокгольм : Публікація SSPG, 2022. [Електронний рерурс]. – Режим доступу : <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-science-innovations-and-prospects-1-3-maya-2022-goda-stokgolm-shvetsiya-arhiv/>

12. Сучасні дослідження світової науки : матеріали 2-ї Міжнародної науково-практичної конференції. Львів, Україна : НППЦ “Sci-conf.com.ua”, 2022. [Електронний рерурс]. – Режим доступу : <https://sci-conf.com.ua/ii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-research-in-world-science-15-17-maya-2022-goda-lvov-ukraina-arhiv/>

13. Сучасні наукові дослідження : досягнення, інновації та перспективи розвитку : матеріали 12-ї Міжнародної науково-практичної конференції. Берлін,

Німеччина : Видавництво MDPС, 2022. [Електронний рерурс]. – Режим доступу : <https://sci-conf.com.ua/xii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-scientific-research-achievements-innovations-and-development-prospects-22-24-maya-2022-goda-berlin-germaniya-arhiv/>

14. Сучасна наука : інновації та перспективи : матеріали 9-ї Міжнародної науково-практичної конференції. Швеція, Стокгольм : Публікація SSPG, 2022. [Електронний рерурс]. – Режим доступу : <https://sci-conf.com.ua/ix-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-science-innovations-and-prospects-29-31-maya-2022-goda-stokgolm-shvetsiya-arhiv/>

15. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145 VIII. Урядовий кур'єр від 04.10.2017. № 186.

16. Паттон М., Паркер К., Нойцлінг М. Потрібне тенісне взуття : роль фасилітатора в професійному розвитку. Щоквартальний дослідницький журнал для вправ і спорту. 2012. №83(4):5. С. 22–32

17. Пупар Ж.-Ф. “Стань фасилітатором”. 2019. 200 с.

18. Саїджалалова С. Інноваційна освіта: фасилітація як ефективний метод організації навчального процесу. Вісник науки і практики. 2020. №6 (5). С. 483–490

19. Кейнер Сем Як привести групу до спільного рішення : посібник для фасилітатора. 2013. 328 с.

20. Наука, інновації та освіта : проблеми та перспективи : матеріали 10-ї Міжнародної науково-практичної конференції. Токіо, Японія : Видавнична група CPN, 2022. [Електронний рерурс]. – Режим доступу : <https://sci-conf.com.ua/x-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-science-innovations-and-education-problems-and-prospects-4-6-maya-2022-goda-to-kyo-yaponiya-arhiv/>

21. Солдатенко В. М. Формування професійного інтересу у студентів технічних вузів [Електронний рерурс]. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. 2012. С. 45–50. Режим доступу : <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/D0%97.pdf>

[kpi.kharkov.ua/archive/D0%97.pdf](http://www.kpi.kharkov.ua/archive/D0%97.pdf)

22. Сорочан Т. М. Розвиток професіоналізму управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти [Текст] : дис. доктор пед. наук: 13.00.04 / Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2005. 478 с.

23. Трухан Г. В. Фасилітативний розум щасливого вчителя : сутність, структура, місце в системі педагогічної фасилітації [Електронний рерурс]. Теорія і методика навчання і виховання. 2019. С. 149–158. Режим доступу : <http://repository.khpa.edu.ua/jspui/handle/123456789/1984> [українською мовою]

24. Вілкінсон Майкл. Секрети сприяння : SMART-посібник по роботі з групами. 2019. 514 с.

25. Желанова В. В. Фасилітативна компетентність майбутнього вчителя : сутність і структура. Теорія та методика професійної освіти. 2021. Вип. 31. Т. 1 85–90 с.

References:

1. Adamska, Z. M. (2017). “The cultural paradigm as a methodological basis for the development of the facultative abilities of the future psychologist”, *Philosophy of personality*. Vol. 1. pp. 51–59. available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2017_1_9 (in Ukrainian)

2. Antonova, O. E., Maslak, L. P. (2011). “Professional pedagogical education: competence approach”, monograph, ed. Dubasenyuk, O. A. Zhytomyr : Publishing house of ZhSU named after I. Franko, pp. 81–109 (in Ukrainian)

3. “Eurasian scientific discussions”, *Proceedings of the 4th International scientific and practical conference*, Barcelona, Spain : Barca Academy Publishing, (2022). available at : <https://sci-conf.com.ua/iv-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-urasian-scientific-discussions-8-10-maya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/>

4. Development Strategy of the State

Enterprise “Ukrainian State Center for International Education” (2020). Kyiv, p. 48

5. Foksha O. M. (2019). “Pedagogical conditions of formation of facilitation competence of future teachers of humanitarian specialties in professional training” [Text] : author’s ref. dis. cand. ped. Science : 13.00.04. State lock “South Ukraine. nat. ped. Univ. K. D. Ushinsky”. Odesa, p. 21

6. Epikhina, M. A. (2021). “The essence of the phenomenon of facilitation in the context of the implementation of the ideas of partnership pedagogy in primary school”, Bulletin of Taras Shevchenko National University of Luhansk. Pedagogical Sciences, no. 1 (339), part 2, pp. available at : 130–139. [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1\(339\)-2-130-139](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-130-139)

7. Gren, L. M. (2010). “Pedagogical conditions of formation in students of higher technical educational institutions of orientation to successful professional activity”, author’s dissertation... candidate of pedagogical sciences : 13.00.04. Kharkiv, p. 24 (in Ukrainian)

8. Hura, T. V. (2014). “Pedagogical facilitation is a mechanism for developing students’ leadership potential in a technical university”, Theory and practice of social systems management : philosophy, psychology, pedagogy, sociology. pp. 32–44. (in Ukrainian)

9. “International scientific innovations in human life”, Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. Manchester. United Kingdom : Cognum Publishing House. (2022). available at : <https://sci-conf.com.ua/xi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-international-scientific-innovations-in-human-life-11-13-maya-2022-goda-manchester-velikobritaniya-arhiv/>

10. “Innovations and prospects of world science”, Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. Vancouver, Canada : Perfect Publishing (2022). available at : <https://sci-conf.com.ua/x-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-innovations-and-prospects-of-world-science-25-27-maya-2022-goda-vankuver-kanada-arhiv/>

2022-goda-vankuver-kanada-arhiv/

11. “Modern science : innovations and prospects”, Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. Stockholm, Sweden : SSPG Publish (2022). available at : <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-science-innovations-and-prospects-1-3-maya-2022-goda-stokgolm-shvetsiya-arhiv/>

12. “Modern research in world science”, Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference. Lviv, Ukraine : SPC “Sci-conf.com.ua”. (2022). available at : <https://sci-conf.com.ua/ii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-research-in-world-science-15-17-maya-2022-goda-lvov-ukraina-arhiv/>

13. “Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects”, Proceedings of the 12th International scientific and practical conference. Berlin, Germany : MDPC Publishing. (2022). available at : <https://sci-conf.com.ua/xii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-scientific-research-achievements-innovations-and-development-prospects-22-24-maya-2022-goda-berlin-germaniya-arhiv/>

14. “Modern science : innovations and prospects”, Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. Stockholm, Sweden : SSPG Publish. (2022). available at : <https://sci-conf.com.ua/ix-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-science-innovations-and-prospects-29-31-maya-2022-goda-stokgolm-shvetsiya-arhiv/>

15. Law of Ukraine dated 05.09.2017 no. 2145 VIII (2017) “On education”, Government Courier dated 04.10.2017. no. 186

16. Patton, M., Parker, K., and Neutzling, M. (2012). “Tennis Shoes Required : The Role of the Facilitator in Professional Development”, Research Quarterly for Exercise and Sport. no. 83(4):5, pp. 22–32

17. Pupar J.-F. (2019). “Become a facilitator”. p. 200

18. Saidjalalova, S. (2020). “Innova-

tive education: facilitation as an effective method of educational process organization”, *Bulletin of Science and Practice*, no. 6 (5), pp. 483–490

19. Keiner Sam (2013). “Facilitator’s Guide”, *How to lead a group to a joint decision*, p. 328

20. “Science, innovations and education: problems and prospects”, *Proceedings of the 10th International scientific and practical conference*. Tokyo, Japan : CPN Publishing Group. (2022). available at : <https://sci-conf.com.ua/x-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-science-innovations-and-education-problems-and-prospects-4-6-maya-2022-goda-tokio-yaponiya-arhiv/>

21. Soldatenko, V. M. (2012). “Formation of professional interest in students of technical universities”, *Problems and prospects of formation of the national humanitarian and technical elite*, pp. 45–50. available at : <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/D0%97.pdf>

22. Sorochan, T. M. (2005). “Development of professionalism of administrative activity of heads of general educational institutions in the system of postgraduate pedagogical education” [Text] : dis. dr. ped. Science : 13.00.04. Luhansk National Pedagogical University named after Taras Shevchenko. Luhansk, p. 478

23. Trukhan, H. V. (2019). “Facilitative mind of a happy teacher: essence, structure, place in the system of pedagogical facilitation”, *Theory and methods of teaching and education*, pp. 149–158. available at : <http://repository.khpa.edu.ua/jspui/handle/123456789/1984> [in Ukrainian]

24. Wilkinson Michael (2019). “Secrets of Facilitation”, *SMART-Guide to working with groups*, p. 514

25. Zhelanova, V. V. (2021). “Facilitative competence of a future teacher : essence and structure”, *Theory and methods of vocational education*, issue 31. Vol. 1, pp. 85–90

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2022

Оксана Гладченко

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій і систем Державного податкового університету; Ірпінь, Україна
ORCID: 0000-0002-1668-633X
E-mail: gov_2016-2017ns@ukr.net

Тетяна Ратушняк

кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій і систем Державного податкового університету; Ірпінь, Україна
ORCID: 0000-0002-9353-4268
E-mail: ratush_tanya@ukr.net

Олена Беспарточна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського; Кременчук, Україна
ORCID: 0000-0001-8210-314X
E-mail: bespartochnay@ukr.net

**СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДЛЯ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОГО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ**

Анотація: розглянуто основні питання в умовах світової пандемії та цифрової трансформації суспільства, із якими зіткнулась галузь освіти, зокрема посередній рівень використання технологій дистанційного навчання учасниками процесу, недостатній рівень цифрової грамотності та навичок володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, неструктурованість навчального матеріалу на освітніх платформах та відсутність якісного зворотного зв'язку із здобувачами освіти. Доведено, що становлення нових підходів до організації дистанційного навчання, запровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій дистанційної освіти та успішна адаптація до них є на сьогодні індикаторами якості надання освітніх послуг. У рамках модернізації галузі освіти українське суспільство і держава поступово опановують технології, орієнтовані на інтенсифікацію навчального процесу, вдосконалення форм і методів організації навчання та придатність до застосування у дистанційному навчанні. У статті висвітлено проблему вибору системи управління освітнім процесом, подано перелік сучасних та новітніх освітніх платформ, додаткових або альтернативних цифрових інструментів для забезпечення освітнього процесу в умовах дистанційного навчання, розглянуто їхні функціональні можливості, переваги та недоліки. Наведено найбільш популярні технології дистанційного навчання за даними опитувань Державної служби якості освіти України: месенджер Viber, платформа відео конференцій Zoom, соціальна мережа Facebook, спеціалізовані системи управління навчальним процесом Microsoft Teams, GoogleClassroom, Moodle. Зроблено короткий огляд менш відомих систем управління навчальним процесом таких, як платформи HUMAN, Нові знання, Єдина школа. У статті відзначено позитивну роль у розвитку неформальної освіти таких освітніх платформ,

як Prometheus, ED-ERA, iLEARN, LearningApps. Продемонстровано, що українська галузь освіти має достатню кількість інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення якісної організації дистанційного навчання і адаптації до нових умов епохи цифрової трансформації суспільства.

Ключові слова: дистанційне навчання; інформаційно-комунікаційні технології; система управління освітнім процесом; освітня платформа; цифрова трансформація освіти.

Oksana Hladchenko

PhD (pedagogical), associate professor of the department of computer and information technologies and systems of the State Tax University; Irpin, Ukraine

E-mail: gov_2016-2017ns@ukr.net

Tetiana Ratushnyak

PhD (physical and mathematical), associate professor of the department of computer and information technologies and systems of the State Tax University; Irpin, Ukraine

E-mail: ratush_tanya@ukr.net

Olena Bespartochna

PhD (pedagogical), associate professor of the department of psychology, pedagogy and philosophy Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University; Kremenchuk, Ukraine

E-mail: bespartochnay@ukr.net

**MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE
PROCESS OF PROVIDING QUALITY DISTANCE LEARNING**

Abstract: in the context of the global pandemic and the process of digitalization of society, the education sector has faced new problems, including the mediocre level of skills of participants in the process needed to use the distance learning technologies, insufficient digital literacy and ICT skills, unstructured educational material on educational platforms and lack of quality feedback. Therefore, the formation of new approaches to the organization of distance learning, the introduction of modern information and communication technologies for distance education and successful adaptation to them are currently the indicators of the quality of educational services. As part of the modernization of education, Ukrainian society and government are gradually mastering technologies aimed at intensifying the educational process, improving the forms and methods of training and suitability for use in distance learning. The article highlights the problem of choosing a management system of the educational process; lists the modern and latest educational platforms and additional or alternative digital tools to ensure the educational process in distance learning; discusses their functionality, advantages and disadvantages. The article considers the most popular distance learning technologies according to surveys of the State Education Quality Service of Ukraine: Viber messenger, Zoom video conferencing platform, social network Facebook, specialized learning management systems Microsoft Teams, GoogleClassroom, Moodle. There is also a brief overview of lesser-known learning management systems such as HUMAN platforms, New Knowledge and Unified School. The article notes the positive role in the development of non-formal education of such educational platforms as Prometheus, ED-ERA, iLEARN, LearningApps. It is demonstrated that the Ukrainian education sector has a sufficient number of information and

communication technologies to ensure the quality of distance learning and adaptation to the new conditions of the era of digital transformation of society.

Key words: distance learning; information and communication technologies; educational process management system; educational platform; digital transformation of education.

Оксана Гладченко, Татьяна Ратушняк, Елена Беспарточная

**СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ
ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВЕННОГО
ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ**

Аннотация: в условиях мировой пандемии и цифровой трансформации общества область образования столкнулась с новыми проблемами, к числу которых относятся посредственный уровень использования технологий дистанционного обучения участниками процесса, недостаточный уровень цифровой грамотности и навыков владения информационно-коммуникационными технологиями, неструктурированность учебного материала на образовательных платформах и отсутствие качественного обратного связи с соискателями образования. Поэтому становление новых подходов к организации дистанционного обучения, внедрение современных информационно-коммуникационных технологий дистанционного образования и успешная адаптация к ним являются на сегодняшний день индикаторами качества предоставления образовательных услуг. В рамках модернизации отрасли образования украинское общество и государство постепенно овладевают технологиями, ориентированными на интенсификацию учебного процесса, совершенствование форм и методов организации обучения и пригодность к применению в дистанционном обучении. В статье отражена проблема выбора системы управления образовательным процессом, представлен список современных и новейших образовательных платформ и дополнительных или альтернативных цифровых инструментов для обеспечения образовательного процесса в условиях дистанционного обучения, рассмотрены их функциональные возможности, преимущества и недостатки. В статье рассмотрены наиболее популярные технологии дистанционного обучения по данным опросов Государственной службы качества образования Украины: мессенджер Viber, платформа видео-конференций Zoom, социальная сеть Facebook, специализированные системы управления учебным процессом Microsoft Teams, GoogleClassroom, Moodle. Также приведен краткий обзор менее известных систем управления учебным процессом, таких как платформы HUMAN, Новые знания, Единая школа. В статье отмечена положительная роль в развитии неформального образования таких образовательных платформ, как Prometheus, ED-ERA, iLEARN, LearningApps. Продемонстрировано, что украинская область образования имеет достаточное количество информационно-коммуникационных технологий для обеспечения качественной организации дистанционного обучения и адаптации к новым условиям эпохи цифровой трансформации общества.

Ключевые слова: дистанционное обучение; информационно-коммуникационные технологии; система управления образовательным процессом; образовательная платформа; цифровая трансформация образования.

Oksana Hladchenko, Tetiana Ratushnyak, Olena Bespartochna

An extended abstract of a paper on the subject:

**“Modern information and communication technologies in the process
of providing quality distance learning”**

Problem setting. The pandemic was the reason that the participants of the educational process got into completely new working conditions, which were due to the transition to distance learning. To organize distance learning, Ukrainian research and teaching staff

used the capabilities of messengers, e-mail, social networks, but gradually expanded in their practice and mastered the tools of other modern information and communication technologies. The quality of the selected software of the educational process significantly affected the quality of educational services. The following main problems were identified: insufficient quality and availability of the Internet for participants in the educational process; mediocre level of use of distance learning technologies by all participants in the process, digital literacy and skills of information and communication technologies; lack of clearly structured educational material posted on educational platforms; lack of quality feedback from students. The solution of these problems largely depends on the optimal choice of distance education technologies and their active introduction into the educational process.

Resent research and publications analysis. Issues related to the challenges of distance learning are of concern to the entire scientific world. The scientific interest of researchers from different countries in the implementation of distance learning is quite large. In particular, the works [3–10] deserve attention. In Ukraine, the quality of distance learning is monitored by the State Service of Education Quality of Ukraine; the Service analyzes the factors that affect the quality and gives recommendations for the organization of the educational process [2, p. 6].

Paper objective. The purpose of the study is to highlight the functionality, advantages and disadvantages of the most common information and communication technologies in the organization of distance learning in our country. The article will consider the qualitative characteristics of modern information and communication technologies to ensure quality distance learning: functionality, reliability, ease of use, efficiency, compatibility, security, ease of maintenance and cross-platform.

Paper main body. The article considers the most popular distance learning technologies according to surveys of the State

Education Quality Service of Ukraine: Viber messenger, Zoom video conferencing platform, social network Facebook, specialized learning management systems Microsoft Teams, GoogleClassroom, Moodle. There is also a brief overview of lesser-known learning management systems such as HUMAN platforms, New Knowledge, Unified School. The article notes the positive role in the development of non-formal education of such educational platforms as Prometheus, ED-ERA, iLEARN, LearningApps.

The most powerful distance education technology is the Moodle educational process management system [17]. It is free and open. Most Ukrainian higher education institutions have long been implementing this tool in the educational process. There is a wide range of possibilities in the Moodle system, and it is sometimes quite difficult for an untrained teacher to develop a training course "from scratch". Usually, educational institutions conduct trainings for their employees to help them master all the tools of the system. The advantages of the Moodle system include: the use of one training course by individual groups or groups of groups; ability to control the current status of submitted and unverified works of students; formation of an electronic journal of assessments; monitoring and control of course attendance and activity of each participant. The implementation of BigBlueButton allowed webinars to be held in real time, and the teacher had the opportunity to demonstrate a prepared presentation or work with the necessary software applications by demonstrating their own desktop computer device.

Similar surveys of higher education applicants were systematically conducted at the University of the State Fiscal Service of Ukraine. And if in April 2020 16% of applicants considered the use of distance learning platforms (Moodle, sites in academic disciplines) inconvenient, then in December 2020, applicants had no doubts about the convenience and reliability of the Moodle system. Such changes in the quality assessment of the Moodle system indicate that

the adaptation to the new conditions of distance learning is successful.

Conclusions of the research. *Thus, the Ukrainian education sector has a sufficient number of high-quality information and*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах сучасної пандемії Україна знаходиться вже близько двох років. Більшість учасників освітнього процесу потрапили в абсолютно нові умови роботи. Для організації дистанційного навчання на початку карантину 2020 року українські науково-педагогічні працівники, вчителі скористались тими засобами комунікації, які були доступні на той момент для них та для закладу освіти, в якому вони працюють. Учасники освітнього процесу використовували можливості месенджерів, електронну пошту, соціальні мережі, але поступово розширювали у своїй практиці та опановували інструментарій інших сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Якість обраного програмного забезпечення освітнього процесу, яка, як відомо, визначається функціональністю, надійністю, зручністю використання, ефективністю роботи, сумісністю, безпекою, зручністю супроводу та крос-платформністю, суттєво вплинула на якість освітніх послуг. В аналітичній довідці “Щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти в умовах карантину у 2020/2021 навчальному році”, підготовленій Державною службою якості освіти України за результатами онлайн-анкетування учасників освітнього процесу, визначено основні проблеми, які потребують вирішення:

- недостатня якість та доступність інтернету для учасників освітнього процесу;
- посередній рівень використання технологій дистанційного навчання всіма учасниками процесу, цифрової грамотності та навичок володіння інформаційно-комунікаційними технологіями;

communication technologies, gradually solves the problems of distance learning and adapts to new requirements in the context of digital transformation of society and the pandemic.

- відсутність чітко структурованого навчального матеріалу, який розміщено на освітніх платформах;

- відсутність якісного зворотного зв'язку зі здобувачами освіти [1].

Вирішення останніх трьох проблем значною мірою залежить від оптимального вибору технологій дистанційної освіти та їх активного запровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спираються автори. Державна служба якості освіти України постійно моніторить якість організації дистанційного навчання і аналізує чинники, які на неї впливають. В аналітичній довідці “Щодо організації дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти у 2020–2021 навчальному році” було представлено результати моніторингу щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій і повідомлялось, що “Педагоги використовують декілька каналів для зв'язку з учнями. Переважна більшість спілкуються з учнями та їхніми батьками через месенджери (Viber, Whatsapp, Telegram, Messenger та ін.) – 83%, використовують Zoom, Skype чи подібні засоби відеоконференції – 75%, використовують спеціальні навчальні програми (Learning Apps, Microsoft Teams, GoogleClassroom, Moodle та ін.) – 71%, використовують телефонний зв'язок майже 63%, надсилають завдання та отримують роботи через електронну пошту – 39%” [2, с. 6].

Поступово учасники освітнього процесу опановували інші технології для організації дистанційного навчання, але не обмежувалися єдиним засобом, а поєднували декілька доступних інструментів, які взаємодоповнювали один одного. Серед таких інструментів є сервіси відеозв'язку,

такі, як: Skype, GoogleMeet, AppleFacetime, WhatsAppVideo, LogMeInGoToMeeting, Cisco Webex, BigBlueButton (BBB) та багато ін.

Звісно, питання, пов'язані з викликами дистанційного навчання, турбують весь науковий світ. Науковий інтерес дослідників різних країн до аспектів впровадження дистанційного навчання досить великий. Зокрема, заслуговують на увагу праці [3–10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. У наведених дослідженнях висвітлено лише окремі аспекти переходу на дистанційне навчання в умовах пандемії. Недостатньо вивченим залишається питання оптимального вибору інформаційно-комунікаційних технологій для організації дистанційного навчання.

Формування цілей статі (постановка завдання). При дослідженні даної проблематики нами ставилося за мету висвітлити функціональні можливості, переваги та недоліки найпоширеніших інформаційно-комунікаційних технологій в організації дистанційного навчання в нашій країні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отри-

маних наукових результатів. Аналітична довідка Державної служби якості освіти України за період з 8 по 15 квітня 2020 року свідчить про те, що на початку карантину основним каналом спілкування був месенджер Viber, ним користувалися 92,4% вчителів [11]. Viber [12] виявився зручним засобом для передачі текстових, графічних, аудіо, відеоповідомлень та файлів різних форматів. У Viber (Рисунок 1) також можна створити групу та проводити групові конференції або наради. Одним із недоліків Viber є зберігання даних у пам'яті пристрою, а не на віддалених серверах. Але основною вадою цього месенджера, як й інших месенджерів (Telegram, Messenger, WhatsApp), є непридатність до організації повноцінного навчального курсу, який має включати структурування навчальної дисципліни за темами та формами організації занять та забезпечувати зворотний зв'язок із учнем/студентом задля спілкування, оцінювання виконаних завдань та моніторингу успішності. Таким чином, месенджер Viber не вирішує проблеми, виявлені Державною службою якості освіти України [1].

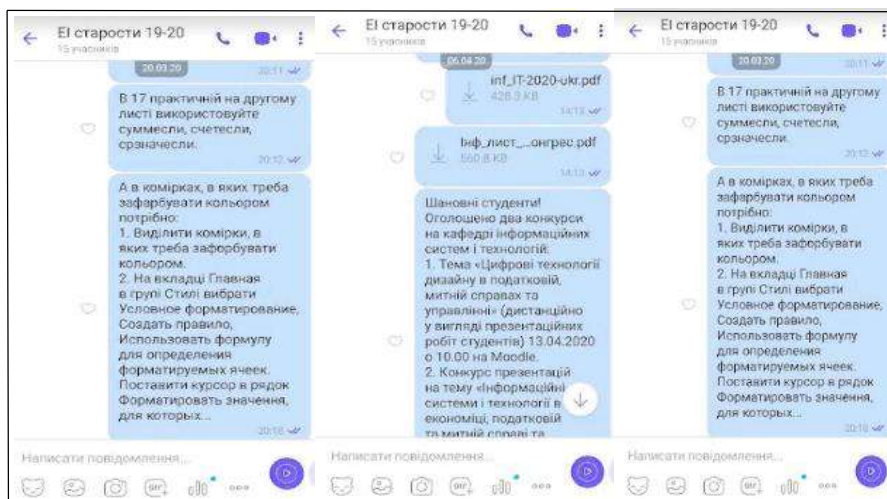

Рис. 1. Приклади співпраці зі студентами засобами месенджера Viber

Платформа відеоконференцій Zoom [13] зовсім не нова й існує з 2013 року, але саме під час карантину їй вдалось стати

лідером серед багатьох подібних сервісів, збільшивши кількість користувачів із 10 до 300 мільйонів. Для організації відео-

конференції потрібно мати: програму-клієнт Zoom, обліковий запис, вебкамеру, доступ до інтернету. До поточного дзвінка також можна приєднатися через браузер. Програма-клієнт Zoom існує для операційних систем Windows, Mac, Linux, iOS, Android. Спочатку сервіс Zoom мав суттєві недоліки, наприклад, проблеми безпеки: незапрошеним особам вдавалось вільно підключатися до конференції, і ця проблема отримала навіть власне ім'я – зум-бомбінг. Наразі проблему вирішено, і завдяки Zoom можна: організувати зустріч миттєво, спланувати одноразово у визначений час, скласти графік зустрічей або за створеним посиланням можна заходити у віртуальну кімнату багаторазово. Варті уваги користувача різні параметри налаштувань, серед яких – можливість приєднатися до конференції учням/студентам лише після організатора конференції. Найважливішою перевагою сервісу Zoom є можливість записувати відеофайл формату mp4 з демонстрацією власного екрана та звуковим супроводом: отже, записаний відеофайл викладеного на занятті навчального матеріалу можна пізніше надіслати поштою чи за допомогою месенджерів персонально або передати у різні навчальні групи, поширити в соціальних мережах тощо. Тобто викладач або вчитель має можливість один раз записати відео і надалі використовувати його в різних навчальних групах або класах, зберігаючи свої ресурси. При цьому студент або учень може переглянути дане відео у зручний для нього час. Недоліком сервісу Zoom є відсутність україномовного інтерфейсу та максимальна кількість учасників конференції – лише 100 осіб. Як висновок, технології Zoom не можуть забезпечити якісну організацію дистанційного навчання, але можуть бути важливим помічником у роботі педагогічного працівника.

Альтернативним засобом організації дистанційного навчання стала соціальна мережа Facebook [14], яка дозволяє створювати групи закритого типу. У таких

групах є можливість послідовно викладати навчальний матеріал (лекцію або завдання для практичної роботи) у формі окремих повідомлень (так званих дописів або постів), які можуть містити текстові, графічні та відеодані та доповнюватись файлами різних форматів; відеоповідомлення може бути підготовлено як заздалегідь, так і відбуватися наживо з одночасним записом відеофайлу для його подальшого використання та повторного відтермінованого перегляду. Надалі кожне таке повідомлення можна віднайти за датою або контекстним пошуком. Також адміністратор групи має можливість стежити, хто з учасників ознайомився з повідомленням; а учні/студенти мають можливість поставити питання та обговорити повідомлення за допомогою коментарів. Під час карантину для учасників групи соціальної мережі Facebook з'явилась можливість збиратись у віртуальній кімнаті, де можна проводити відео-конференції та демонструвати власний робочий стіл підключеного пристрою. Зворотний зв'язок викладача/вчителя зі студентами/учнями можна організувати через Facebook Messenger (Рисунок 2), в якому доцільно персонально передавати на перевірку виконані завдання. Звісно, використання такого підходу до організації освітнього процесу має ряд обмежень і недоліків, серед яких, наприклад: втрата хронологічного порядку повідомлень внаслідок додавання свіжих коментарів (більш давнє повідомлення піднімається на перше місце у стрічці повідомлень після публікації нового коментаря до нього); відсутність електронного журналу для фіксації оцінок та складність контролювати освітній процес і з боку адміністрації закладу освіти у повному обсязі. Як висновок, соціальна мережа Facebook може у перспективі стати якісним інструментом дистанційного навчання за умови усунення недоліків і розширення функціоналу.

До спеціалізованих систем організації дистанційного навчання належать Microsoft Teams, GoogleClassroom, Moodle

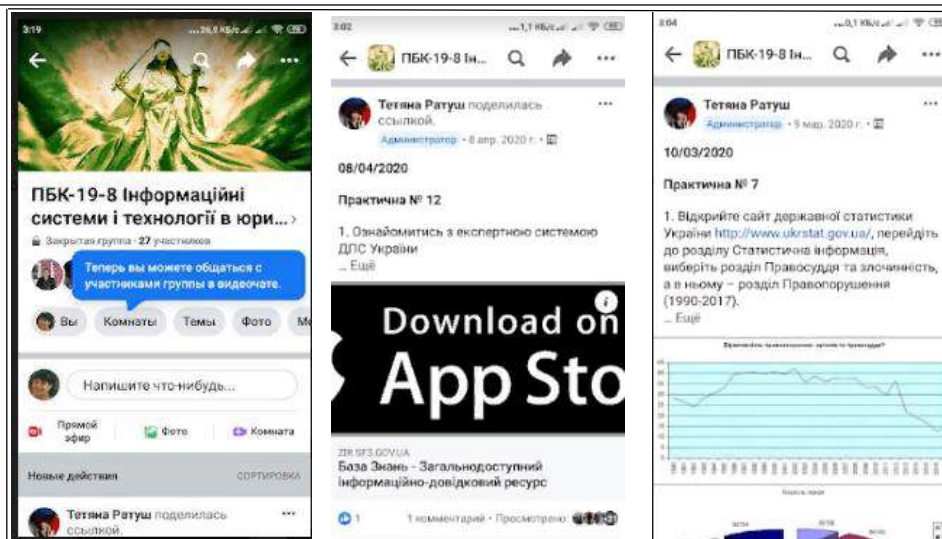

Рис. 2. Приклади співпраці зі студентами засобами соціальної мережі Facebook

та інші. Такі системи мають вищий функціонал для реалізації освітнього процесу.

Корпорація Microsoft пропонує використовувати систему Teams [15], в якій безкоштовно надаються послуги: організація наради тривалістю 60 хвилин для 100 учасників, 10 ГБ простору хмарного сховища, де можна зберігати навчальні матеріали, роботи учнів/студентів та створювати форми для проведення тестування й оцінювання знань. У системі Teams можна створювати так звані команди, тобто класи або групи. Для кожної команди пропонується побудова “каналів”, а саме: загальний канал та перелік інших каналів, які стануть окремими навчальними дисциплінами. Ці канали можна робити приватними, – і тоді стороння особа не зможе

бачити матеріали, які викладає вчитель. Усі канали (Рисунок 3) містять вкладки “Публікації” і “Файли”. У кожному з них можна створювати для учнів текстові повідомлення з гіперпосиланнями або малюнками. Також у системі Teams можна планувати та створювати онлайн наради на кшталт Skype, Zoom, GoogleMeet, WhatsAppVideo чи BBB. Перевагою MS Teams є можливість після закінчення наради переглянути, хто був присутнім і тривалість перебування учасника на нараді. Ще однією перевагою MS Teams є швидкий доступ до таких сервісів корпорації Microsoft: дошка AzureDevOps, книга Excel, записник OneNote, документ Word, презентація PowerPoint, інструмент аналізу даних Graph, а також Power BI, SharePoint.

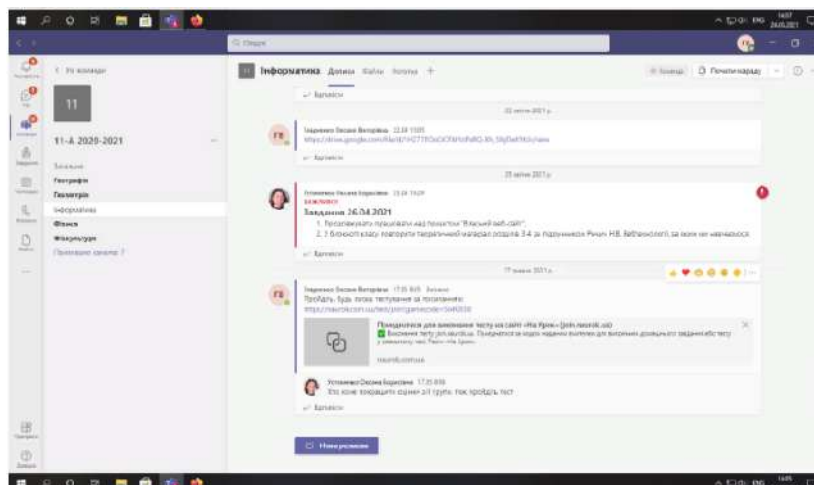

Рис. 3. Приклад співпраці з учнями засобами Microsoft Teams

Багато освітніх закладів України обрали для організації освітнього процесу платформу GoogleClassroom [16]. Функціонал платформи GoogleClassroom (Рисунок 4) дозволяє максимально наблизити дистанційне навчання до аудиторного. Створений на цій платформі навчальний курс має чотири вкладки: “Стрічка” для повідомлень, які завжди розташовуються у хронологічному порядку і можуть містити не тільки текст, але і файли; “Завдання”, де можна розміщати завдання (у текстовому форматі, у формі питання чи тесту онлайн, або прикріпити файл), встановлювати терміни виконання, здійснювати у цій вкладці зворотний зв’язок із учнями/студентами, а також отримувати статистичну

інформацію про кількість зданих робіт та виставлених оцінок; “Користувачі”, у якій формується список учасників та контакти, через які можна надсилати листи; “Оцінки” – ця вкладка фактично виконує роль електронного журналу. Крім цього, ця платформа має ще ряд особливостей і переваг: можливість проводити вебінари через сервіс відеозв’язку GoogleMeet; готувати, проводити тестування за допомогою вбудованого сервісу GoogleForms і автоматично записувати результати тестування в журнал оцінок; планувати події освітнього процесу з допомогою сервісу GoogleCalendar; для матеріалів навчального курсу надається дисковий простір у хмарному сховищі GoogleDisk.

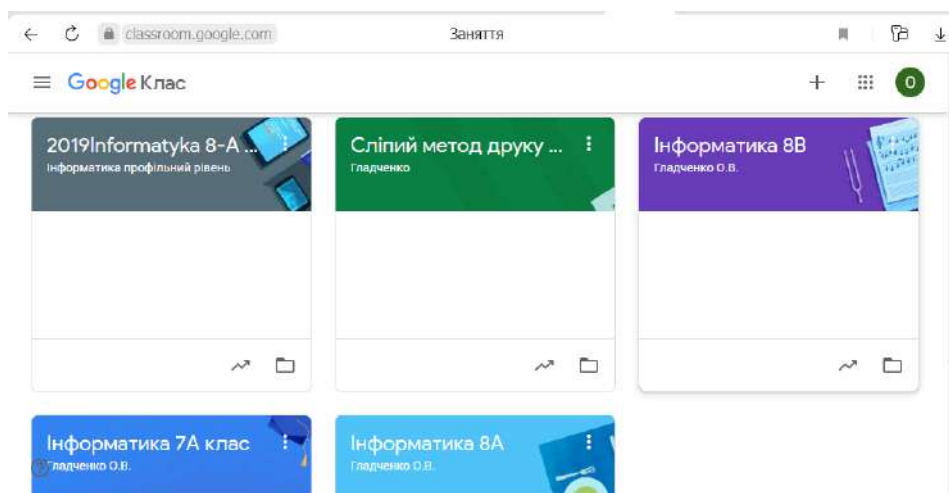

Рис. 4. Приклади співпраці з учнями засобами GoogleClassroom

Найбільш потужною технологією дистанційної освіти є система управління освітнім процесом Moodle [17]. Вона є безкоштовною та відкритою. Головним розробником системи є корпорація MoodlePtyLtd, а офіційним партнером Moodle в Україні є ТОВ “Техноматика”. Більшість українських закладів вищої освіти вже давно впроваджують цей засіб до освітнього процесу. В системі Moodle наявний широкий спектр можливостей, – і непідготовленому викладачу інколи досить важко розробити навчальний курс “з нуля”. Зазвичай, заклади освіти проводять тренінги для своїх працівників,

щоб допомогти їм опанувати весь інструментарій системи. Якщо заклад освіти великий, то з кожного структурного підрозділу, наприклад кафедри, призначають на роль адміністратора системи відповідальну особу, що є як плюсом, так і мінусом у роботі: з одного боку, на кожного викладача не покладають обов’язки налаштування складного програмного функціоналу; з іншого боку, викладач часто стає залежною від адміністратора системи особою. Наповнення курсу навчальними матеріалами виконує викладач (Рисунок 5), і навіть на цьому рівні потрібно знати

велику кількість особливостей системи Moodle. Зокрема для використання файлів у системі варто надавати перевагу формату pdf, оскільки файл такого формату є менш об'ємним: це стосується як трансляції презентації у реальному часі (краще використовувати pdf-файли замість ppt чи pptx), так і розміщення файлів у курсі на постійній основі (краще відмовитись від форматів doc чи docx на користь формату pdf). У системі Moodle процес створення комп'ютерних тестів є складним і трудомістким, – інколи простіше створити тестовий файл формату txt за певними правилами у текстовому редакторі та потім імпортувати у систему Moodle, ніж створити той самий тест

засобами системи. До переваг системи Moodle належать: використання одного навчального курсу окремими групами або потоками груп; можливість контролювати поточний стан надісланих та неперевічених робіт студентів; формування електронного журналу оцінок; моніторинг і контроль відвідування курсу та активності кожного учасника. Впровадження BigBlueButton дозволило проводити вебінари в режимі реального часу, а викладач отримав можливість демонструвати підготовлену презентацію або роботу з потрібними програмними додатками шляхом демонстрації власного робочого столу комп'ютерного пристрою.

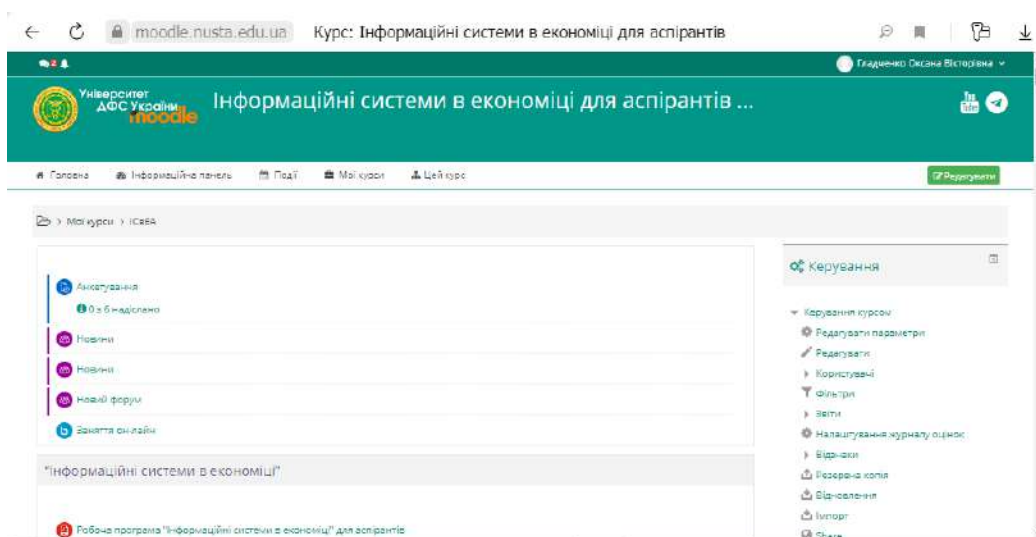

Рис. 5. Приклади співпраці зі студентами засобами системи Moodle

Хоча за останній рік педагогічні працівники серйозно вдосконалили власні цифрові компетентності в умовах дистанційної освіти, проте Державна служба якості освіти України констатує, що цього недостатньо: “За результатами опитування, проведеного цього року, 34 % вчителів зазначили, що у них недостатньо досвіду щодо використання спеціальних навчальних програм, електронних платформ; 16 % скаржаться на брак досвіду щодо ефективного використання комп'ютерної техніки. Серед проблем, які найбільш ускладнюють організацію дистанційного навчання, передусім керівники закладів освіти

вбачають брак досвіду щодо використання спеціальних навчальних програм та електронних платформ (71%), 25 % – щодо організації дистанційного навчання” [2, с. 7].

В Державному податковому Університеті систематично проводились аналогічні опитування серед здобувачів вищої освіти. І якщо у квітні 2020 року 16% здобувачів вважали користування платформами дистанційного навчання (Moodle, сайти з навчальних дисциплін) незручними, то уже у грудні 2020 року у здобувачів не виникало сумнівів щодо зручності і надійності системи Moodle. Такі зміни щодо оцінки якості системи Moodle говорять про

те, що адаптація до нових умов навчання у дистанційній формі проходить успішно.

Держава допомагає налагодити дистанційне навчання в Україні в умовах пандемії, пропонуючи до використання платформу для дистанційного та змішаного навчання учнів “Всеукраїнська школа онлайн” [18], шляхом запровадження державного сервісу електронних журналів (Модуль E-Journal) та інших заходів.

Окремо потрібно відзначити роль

громадськості у розвитку та підтримці дистанційної освіти. Так, успішно реалізовано Prometheus [19] – український громадський проєкт масових відкритих онлайн-курсів. Головною метою проєкту є безкоштовне надання онлайн-доступу до курсів університетського рівня всім охочим (Рисунок 6), а також надання можливості публікувати та розповсюджувати такі курси провідним викладачам, університетам та компаніям.

Рис. 6. Інтерфейс освітньої платформи Prometheus

Окрім зазначених платформ для дистанційної освіти, в Україні пропонують використовувати ще наступні платформи:

- HUMAN. Це українська ED-tech компанія, що розробляє та впроваджує продукти для комплексної цифровізації українського освітнього процесу в закладах освіти (середніх і вищих) шляхом консолідації інструментів для організації освітнього процесу, комунікації та аналітики в єдиній системі [20]. Компанія пропонує допомогу щодо встановлення їхньої платформи, навчання користувачів та технічної підтримки. В середовищі HUMAN є: конструктор уроків, видача та оцінка домашніх завдань, коментування оцінок і завдань, тести, розклад, електронний журнал, електронний щоденник, шкільні оголошення, чат, групи факультативів, внутрішньошкільна соціальна мере-

жа, відеозв'язок, аналіз рефлексії, аналіз результатів навчання.

- Нові знання – це безкоштовна платформа для дистанційного навчання, в якій є можливість подавати навчальний матеріал та його оцінювати, працювати з журналом, розкладом, створювати спільноти, блоги, внутрішню звітність, є бібліотека з електронними версіями підручників [21]. Проте лише на стадії розробки нині модуль онлайн-конференцій; відвідуваність занять; можливість створення власного блогу з додаванням фото/відео-файлів, посилання на ресурси та створення новин; SMS-сповіщення.

- Єдина школа. Це інформаційно-комунікативна автоматизована система, в якій є можливість проводити заняття в дистанційному режимі з підтримкою відео-конференцій, формувати зміст занять,

оцінювати роботи здобувачів освіти, вести електронний журнал, відмічати відсутніх, обирати тип заняття та вид оцінки, створювати домашні завдання з прикріпленням додаткових файлів, здійснювати інтерактивне спілкування не лише з учнями, а й з батьками, автоматично формувати звіти [22].

Разом з тим, останнім часом викладачі частіше почали впроваджувати в освітній процес розроблені курси на платформах PROMETHEUS, ED-ERA, iLEARN, LearningApps як елементи самостійної чи індивідуальної роботи.

Викладачі/вчителі з метою перевірки знань тих, хто навчається, реєструються на спеціалізованих платформах для створення власних тестів або для використання раніше розроблених тестів іншими викладачами/вчителями, наприклад, “На урок” [23]. Заходять у власний кабінет (Рисунок 8), в якому можуть налаштовувати параметри тестів, наприклад, до якого часу дозволено пройти тестування, скільки разів, скільки хвилин тощо. А потім переглядають результати тестування за різними класами та темами.

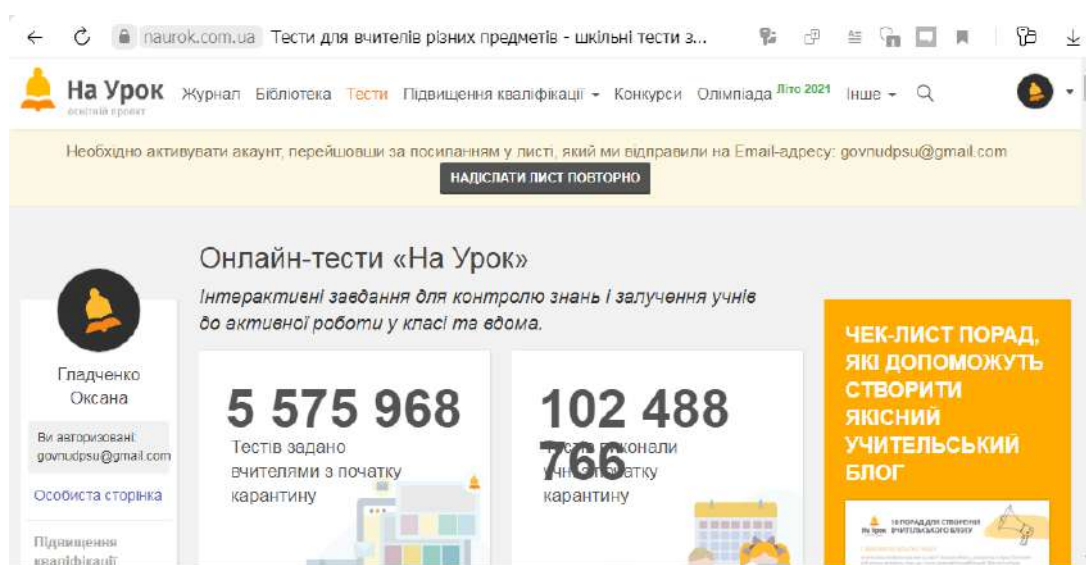

Рис. 8. Приклад співпраці з учнями засобами “На урок”

В Державному податковому університеті було проведено опитування серед здобувачів вищої освіти щодо ефективності організації освітнього процесу з використанням дистанційних технологій (станом на 09.04.2020), за результатами якого встановлено, що 99% викладачів використовували систему Moodle. В опитуванні взяли участь 2105 респондентів. Повторно таке опитування було проведено через вісім місяців (9 грудня 2020 року) і результати опитування загалом не змінились [24].

Дослідження виявило й непридатні способи подання навчального матеріалу: використання загальновідомого відеохостингу YouTube. Зокрема необхідно записати відео з навчальним матеріалом і

розмістити його на власному YouTube каналі (Рисунок 7), при цьому варто зазначити, що перегляд можливий лише за посиланням (щоб відео не потрапило до загальнодоступних); далі потрібно вказати, що це відео призначено для навчання. В такий спосіб відео розташовується в Бібліотеці на YouTube в розділі Ваші відео. На наступному етапі потрібно скопіювати посилання на відео та поділитися ним через електронну пошту, соціальні мережі, месенджери. Зворотній зв'язок можна забезпечити через відстежування кількості переглядів і коментарі до відео.

Варто відзначити, що перелік сучасних інструментів для реалізації дистанційного навчання постійно поповнюється

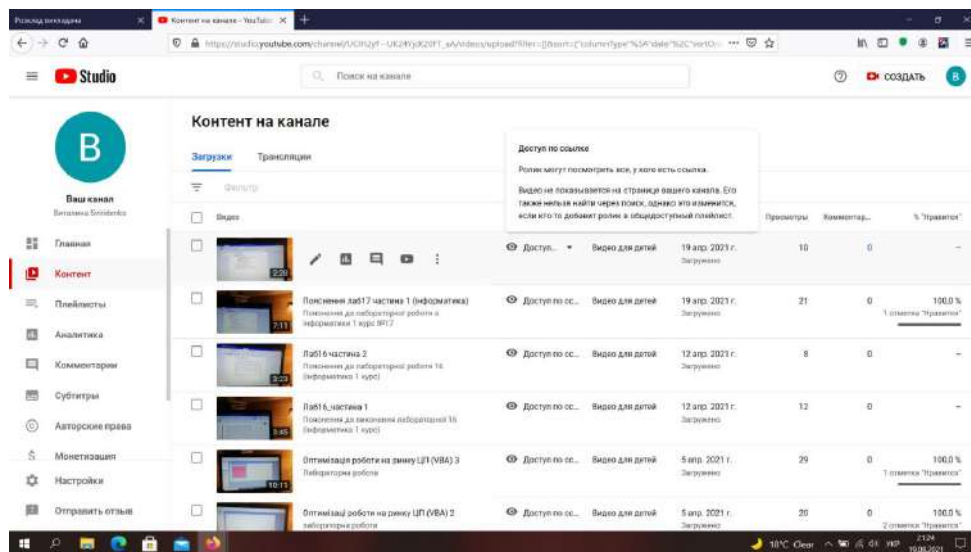

Рис. 7. Приклад співпраці зі студентами засобами YouTube

і дозволяє педагогічним працівникам підвищувати кваліфікацію і вдосконалювати свою майстерність [25].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, українська галузь освіти має достатню кількість якісних інформаційно-комунікаційних техноло-

гій, поступово вирішує проблеми організації дистанційного навчання і адаптується до нових вимог в умовах цифрової трансформації суспільства та пандемії. Перспективною подальших досліджень передбачається проаналізувати готовність до використання освітніх ресурсів дистанційного навчання серед здобувачів різних освітніх рівнів.

Список літератури:

1. Аналітична довідка щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти в умовах карантину у 2020/2021 навчальному році (за результатами онлайн-анкетування учасників освітнього процесу). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ru.osvita.ua/doc/files/news/825/82561/1_ANALITICHNA_DOVIDKA_Opituвання_FPO_ZVO_DS.pdf (дата звер-ня: 11.11.2021)

2. Аналітична довідка щодо організації дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти в 2020/2021 навчальному році (за результатами онлайн-анкетування учасників освітнього процесу). Нова українська школа. Веб-ресурс НУШ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/0/2/37776.pdf> (дата звернення: 17.03.2021)

3. Кастеллі Ф. Р., Сарварі М. А. Чому

студенти не вмикають свої відеорежими під час онлайн-занять і справедливий та інклюзивний план, щоб спонукати їх до цього [Електронний ресурс]. Екологія та еволюція. 2021. № 11 (8), 3565–3576 с. Режим доступу : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85099060449&doi=10.1002%2fcese3.7123&partnerID=40&md5=7128f886ff3814c5032dc203de875522> DOI: 10.1002/ece3.7123 (дата звернення: 02.11.2021)

4. Cicha K., Rizun M., Rutecka P., Strzelecki A. Covid-19 та вища освіта : очікування першокурсників щодо дистанційного навчання [Електронний ресурс]. Швейцарія : Сталий розвиток, 2021. № 13 (4), Ст. № 1889. 1–20 с. Режим доступу : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85100909027&doi=10.3390%2fsu13041889&partnerID=40&md5=e74db648f2551277f83a767b5b121317> DOI: 10.3390/su13041889 (дата звернення: 02.11.2021)

5. Hash P. M. Дистанційне навчання

в шкільних групах під час завершення COVID-19 [Електронний ресурс]. Журнал досліджень в музичній освіті. 2021. № 68 (4). С. 381–397. Режим доступу : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85097291572&doi=10.1177%2f0022429420967008&partnerID=40&md5=b28aa9b805c6030e8dec5558086> DOI: 10.1177/0022429420967008 (дата звернення: 02.11.2021)

6. Jacques S., Ouahabi A., Lequeu T. Дистанційне отримання та оцінка знань під час пандемії Covid-19 [Електронний ресурс]. Міжнародний журнал інженерної педагогіки. 2021. № 10 (6). С. 120–138. Режим доступу : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85099144315&doi=10.3991%2fIJEP.V10I6.16205&partnerID=40&md5=0443569789891827f979b96d1bd74415> DOI: 10.3991/IJEP.V10I6.16205 (дата звернення: 02.11.2021)

7. Marek M. W., Chew C. S., Wu W.-C. V. Досвід вчителя в перетворенні класів на дистанційне навчання в умовах пандемії COVID-19 [Електронний ресурс]. Міжнародний журнал технологій дистанційної освіти. 2021. № 19 (1). С. 89–109. Режим доступу : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85099654511&doi=10.4018%2fIJDET.20210101.0a3&partnerID=40&md5=aa696e6238fecf505ef04eb6506750f8> DOI: 10.4018/IJDET.20210101.0a3 (дата звернення: 02.11.2021)

8. Nikou S. A. Знімок сприйняття студентів університету про онлайн-навчання під час пандемії Covid-19 [Електронний ресурс]. Smart Innovation, Systems and Technologies. 2022. № 249. С. 123–134. Режим доступу : https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85115211310&doi=10.1007%2f978-981-16-3930-2_10&partnerID=40&md5=982192e52815e366fc028d490a4111b7 DOI: 10.1007/978-981-16-3930-2_10 (дата звернення: 02.11.2021)

9. Пахомова Т. О., Комова О. С., Белія В. В., Івженко Ю. В., Демидко Є. В. Трансформація педагогічного процесу у вищій освіті під час карантину [Електронний ресурс]. Огляд лінгвістики та культури. 2021. № 5. С. 215–230. Режим

доступу : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85116857650&doi=10.37028%2flingcure.v5nS2.1341&partnerID=40&md5=174aa4c124d3cd2704056e461efc4bf2> DOI: 10.37028/lingcure.v5nS2.1341 (дата звернення: 02.11.2021)

10. Томасік М. Я., Хелблінг Л. А., Мозер У. Освітні здобутки особистісного та дистанційного навчання в початкових та середніх школах : природний експеримент під час закриття школи пандемії COVID-19 у Швейцарії. [Електронний ресурс]. Міжнародний журнал психології. 2021. № 56 (4). С. 566–576. Режим доступу: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85096781773&doi=10.1002%2fijop.12728&partnerID=40&md5=814760aba3f142c0a0e1f4df47012271> DOI: 10.1002/ijop.12728 (дата звернення: 02.11.2021)

11. Аналітична довідка щодо організації дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти в умовах карантину (за результатами онлайн-анкетування учасників освітнього процесу) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bit.do/fPK96> (дата зв-ня: 17.03.2021)

12. Viber [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.viber.com> (дата звернення: 17.03.2021)

13. Відеоконференції, веб-конференції, вебінари, демонстрація екрана [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Zoom–<https://zoom.us/>(дата зве-ня: 17.03.21)

14. Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/> (дата звернення: 17.03.2021)

15. Відеоконференції, наради й виклики Microsoft Teams [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.microsoft.com/uk-ua/microsoft-teams/group-chat-software> (дата звернення: 17.03.2021)

16. Заняття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://classroom.google.com> (дата звернення: 17.03.2021)

17. Moodle–Open-sourcelearningplatform. Moodle.org. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://moodle.org/?lang=uk> (дата звернення: 17.03.2021)

18. Всеукраїнська школа онлайн

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://lms.e-school.net.ua/> (дата звернення: 17.03.2021)

19. Prometheus – Найкращі онлайн-курси України та світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://prometheus.org.ua/> (дата звернення: 17.03.2021)

20. HUMAN – Компанія освітніх технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.human.ua/> (дата звернення: 17.08.2021)

21. Нові знання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nz.ua/> (дата звернення: 17.08.2021)

22. Система “Єдина школа” для закладів освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eschool-ua.com/#/> (дата звернення: 17.08.2021)

23. На Урок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : naurok.com.ua (дата звернення: 17.08.2021)

24. Опитування щодо дистанційного навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/nudfsu/posts/3639264862823350> (дата звернення: 11.11.2021)

25. Платформи та інструменти для навчання онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aphd.ua/platformy-ta-instrumenty-dlia-navchannia-onlain/> (дата звернення: 11.11.2021)

References:

1. Analytical information on trends in the organization of distance learning in institutions of professional higher and higher education during quarantine in the 2020/2021 academic year (according to the results of online surveys of participants in the educational process). available at : https://ru.osvita.ua/doc/files/news/825/82561/1_ANALITICHNA_DOVIDKA_Opitivannya_FPO_ZVO_DS.pdf (дата звернення: 11.11.2021)

2. Analytical reference on the organization of distance learning in general secondary education institutions in the 2020/2021 academic year (according to the results of the online survey of participants in the educational

process). Nova ukrajinsjka shkola. Web-resurs NUSh. available at: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/37776.pdf>. (in Ukrainian)

3. Castelli, F. R., Sarvary, M. A. (2021). “Why students do not turn on their video cameras during online classes and an equitable and inclusive plan to encourage them to do so”, *Ecology and Evolution*. no. 11 (8). pp. 3565–3576. available at : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85099060449&doi=10.1002%2fECE3.7123&partnerID=40&md5=7128f886ff3814c5032dc203de875522> DOI: 10.1002/ece3.7123

4. Cicha, K., Rizun, M., Rutecka, P., Strzelecki, A. (2021). “Covid-19 and higher education: First-year students’ expectations toward distance learning”, *Sustainability (Switzerland)*. no. 13 (4), article no. 1889. pp. 1–20. available at : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85100909027&doi=10.3390%2fsu13041889&partnerID=40&md5=e74db648f2551277f83a767b5b121317> DOI: 10.3390/su13041889

5. Hash, P. M. (2021). “Remote Learning in School Bands During the COVID-19 Shutdown”, *Journal of Research in Music Education*. no. 68 (4). pp. 381–397. available at : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85097291572&doi=10.1177%2f0022429420967008&partnerID=40&md5=b28aa9b805c6030e8decb5fcac558086> DOI: 10.1177/0022429420967008

6. Jacques, S., Ouahabi, A., Lequeu, T. (2021). “Remote knowledge acquisition and assessment during the covid-19 pandemic”, *International Journal of Engineering Pedagogy*, no. 10 (6). pp. 120–138. available at : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85099144315&doi=10.3991%2fIJEPE.V10I6.16205&partnerID=40&md5=0443569789891827f979b96d1bd74415> DOI: 10.3991/IJEP.V10I6.16205

7. Marek, M. W., Chew, C. S., Wu, W.-C. V. (2021). “Teacher experiences in converting classes to distance learning in the covid-19 pandemic”, *International Journal of Distance Education Technologies*. no. 19(1). pp. 89–109. available at : <https://www.>

scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85099654511&doi=10.4018%2fIJDET.20210101.0a3&partnerID=40&md5=aa696e6238fecf505ef04eb6506750f8 DOI: 10.4018/IJDET.20210101.0a3

8. Nikou, S. A. (2022). "A Snapshot of University Students' Perceptions About Online Learning During the Covid-19 Pandemic". *Smart Innovation, Systems and Technologies*. no. 249. pp. 123–134. available at : https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85115211310&doi=10.1007%2f978-981-16-3930-2_10&partnerID=40&md5=982192e52815e366fc028d490a4111b7 DOI: 10.1007/978-981-16-3930-2_10

9. Pakhomova, T. O., Komova, O. S., Belia, V. V., Yivzhenko, Y. V., Demidko, E. V. (2021). "Transformation of the pedagogical process in higher education during the quarantine". *Linguistics and Culture Review*. no. 5, pp. 215–230. available at : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85116857650&doi=10.37028%2flingcure.v5nS2.1341&partnerID=40&md5=174aa4c124d3cd2704056e461efc4bf2> DOI: 10.37028/lingcure.v5nS2.1341

10. Tomasik, M. J., Helbling, L. A., Moser, U. (2021) Educational gains of in-person vs. distance learning in primary and secondary schools: A natural experiment during the COVID-19 pandemic school closures in Switzerland. *International Journal of Psychology*. no. 56 (4). pp. 566–576. available at : <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85096781773&doi=10.1002%2fijop.12728&partnerID=40&md5=814760aba3f142c0a0e1f4df47012271> DOI: 10.1002/ijop.12728

11. Analytical information on the organization of distance learning in general secondary education during quarantine (accor-

ding to the results of online questionnaires of participants in the educational process). available at : <http://bit.do/fPK96>. (in Ukrainian)

12. Viber. available at : <https://www.viber.com>. (in Ukrainian)

13. Video conferencing, web conferencing, webinars, screen demonstration. (in Ukrainian)

14. Facebook. available at : <https://www.facebook.com/> (in Ukrainian)

15. Video conferencing, meetings and challenges Microsoft Teams. available at : <https://www.microsoft.com/uk-ua/microsoft-teams/group-chat-software>. (in Ukrainian)

16. Classes. available at : <https://classroom.google.com> (in Ukrainian)

17. Moodle—Open-source learning platform Moodle.org. available at : <https://moodle.org/?lang=uk> (in Ukrainian)

18. All-Ukrainian school online. available at : <https://lms.e-school.net.ua/> (in Ukrainian)

19. Prometheus – The best online courses in Ukraine and the world. available at : <https://prometheus.org.ua/> (in Ukrainian)

20. HUMAN – Educational technology company. available at : <https://www.human.ua/> (in Ukrainian)

21. New knowledge. available at : <https://nz.ua/> (in Ukrainian)

22. The "Single School" system for educational institutions. available at : <https://eschool-ua.com/#/> (in Ukrainian)

23. On the Lesson. available at : naurok.com.ua (in Ukrainian)

24. Survey on distance learning. available at : <https://www.facebook.com/nudfsu/posts/3639264862823350> (in Ukrainian)

25. Online learning platforms and tools. available at : <http://aphd.ua/platformy-ta-instrumenty-dlia-navchannia-onlain/> (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редколегії 18.05.2022

Оксана Стельмах

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності;

Львів, Україна

ORCID: 0000-0002-4097-6388

E-mail: *stelmahoksana14@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА СТУДЕНТІВ

Анотація: висвітлено актуальність проблематики віртуальних соціальних мереж, що дедалі більше інтегрується в процеси та простір соціалізації людини. Здійснено теоретико-емпіричний аналіз впливу соціальних мереж на студентів. Проаналізовано особливості комунікації студентів в сучасному Інтернет-просторі. Виділено ознаки Інтернет-залежності юнаків. Обґрунтовано причини вибору інтерактивного способу спілкування. Встановлено, що більшість респондентів є активними користувачами соціальних мереж, мають емоційні труднощі у повсякденному спілкуванні та у студентів переважає середній рівень самотності.

Ключові слова: соціальні мережі; користувачі соціальних мереж; Інтернет-залежність; комунікація.

Oksana Stelmakh

Phd (psychology), senior lecturer at the department of practical psychology and pedagogy at Lviv State University of Life Safety; Lviv, Ukraine

E-mail: *stelmahoksana14@gmail.com*

PECULIARITIES OF SOCIAL NETWORKS INFLUENCE ON STUDENTS

Abstract: the urgency of the issue of virtual social networks is highlighted, which is increasingly integrated into the processes and space of human socialization. The article deals with the theoretical and empirical analysis of the social networks impact on students. Peculiarities of students' communication in the modern Internet space are analyzed. Signs of Internet addiction of young people are highlighted. The reasons for choosing an interactive way of communication are substantiated. It was found that the majority of respondents are active users of social networks. It was found that the majority of respondents are active users of social networks, have emotional difficulties in everyday communication and students have an average level of loneliness.

Key words: social networks; users of social networks; Internet addiction; communication.

Оксана Стельмах

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА СТУДЕНТОВ

Аннотация: освещена актуальность проблематики виртуальных социальных сетей, которая все больше интегрируется в процессы и пространство социализации человека. Осуществлен теоретико-эмпирический анализ влияния социальных сетей на студентов.

© Оксана Стельмах, 2022

Проаналізовані особливості комунікації студентів в сучасному Інтернет-просторі. Виділені ознаки Інтернет-залежності молоді. Обґрунтовані причини вибору інтерактивного способу спілкування. Встановлено, що більшість респондентів є активними користувачами соціальних мереж, відчувають емоційні труднощі в повсякденному спілкуванні і у студентів переважає середній рівень самотності.

Ключевые слова: соціальні мережі; користувачі соціальних мереж; Інтернет-залежність; комунікація.

Oksana Stelmakh

An extended abstract of a paper on the subject:
“Peculiarities of social networks influence on students”

Problem setting. *Problem statement in general terms and its connection with important scientific or practical tasks. Modern Internet technologies open up extraordinary perspectives for students, providing access to multi-vector information that allows them to acquire social knowledge, formulate life perspectives and tasks, accumulate social experience, and realize personal potential in the shortest possible time. At the same time, the information society brings numerous risks and dangers to human life.*

Recent research and publication analysis. *The analysis of recent research and publications that have addressed this issue and on which the author relies. The analysis of scientific sources shows that researchers' interest in issues related to the information lifestyle and the impact of virtual reality on the daily lives of modern individuals is growing. Thus, A. Zhyhkin considers the socio-psychological aspects of communication in the Internet space; M. Smulson investigates the intellectual development of the individual in the virtual educational space [4]. The issues of variability of an individual's socialization in the modern Internet space are considered in the works of N. Tokarev, A. Shamne, O. Khalik et al. [1]. M. Sidorov considers the Internet as a means of communication and social influence [5].*

Paper objective. *The aim of the article is to identify psychological features of social networks influence on the personality of adolescence on the basis of theoretical and*

empirical research.

Paper main body. *Presentation of the main research material with the full justification of the obtained scientific results. From a psychological point of view, scientists consider the social network as a special type of social communication aimed at the interaction of Internet users, in order to meet the needs of communication, dating, transmission and perception of information at any time, regardless of distance.*

As a rule, active users of social networks create “virtual personalities”, describing themselves in a certain way. A virtual person has a name, often a pseudonym or an alias. Aliases on the Internet are called “nick” (from “nickname”) or “label” – “tag”.

On the one hand, the creation of “virtual personalities” complicates the process of researching cyber-communications, but, on the other hand, contributes to additional opportunities to study identity.

Thus, Ukrainian scientist M. Smulson researches the Internet content that can be used for educational purposes, namely distance learning [4].

However, there are also disadvantages of social networks, the main of which are psychological dependence, overloaded or uninteresting sites, inanimate communication, constant advertising when opening any pages, insufficient time, etc.

The following criteria can be used to initially determine the degree of Internet dependence: the amount of time spent on the Internet;

decrease in the results of everyday activities; maladaptation of the young person [2].

35 students aged 19 to 21 years studying "Practical Psychology" at Lviv State University of Life Safety took part in the empirical study of social networks impact on adolescents.

Respondents were offered an author's questionnaire "Activity in social networks". The questionnaire consisted of 12 questions aimed at identifying the amount of time spent on social networks by young people and the purpose why respondents use them, as well as determining the impact of social networks on students. Summarizing the results of the questionnaire, it should be noted that most respondents are active users of social networks, have many virtual friends, but communicate with a limited number of people. They spend more than 3 hours a day on the Internet, and if they do not visit their site for two days, they feel discomfort. Most often, young people use such social networks as Facebook and Instagram. Young people spend a long time on the Internet considering both the possibility of change and the impact on changes in mood and self-esteem.

Also, a method of diagnosing the level of subjective feelings of loneliness (D. Russell and M. Ferguson) was conducted. This technique helped us determine how lonely young people feel.

Thus, the results show that among the respondents there are 51.4% of people with an average level of subjective feelings of

loneliness, 25.7% with an average level, and 22.9% with a low level of loneliness.

Using the "Diagnosis of emotional barriers in interpersonal communication" method (V. Boyko), we found out that 42.9% of young people have some emotional difficulties in everyday communication, 22.8% of people do not have any emotional difficulties in everyday communication, while for 28.6% of respondents the emotions complicate the interaction with their partners, and for 5.7% of young people the emotions prevent to establish contacts with people.

Conclusions of the research. Thus, the theoretical analysis of social networks impact on students showed that on the one hand, communication in the Internet provides great opportunities for activities and students' self-expression, which cannot be realized in real life. However, for a significant number of social networks users, it takes a lot of time and becomes dominant, and subsequently the decline of the ability to volitional control over their own activity in cyberspace is progressing.

The empirical study revealed that most respondents are active users of social networks, spending more than 3 hours a day on the Internet. Young people spending a long time on the Internet consider it as the possibility of change and as the impact on changes in mood and self-esteem.

The prospect of our study is to develop a correctional program for the prevention of Internet addiction among young people.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Із кожним роком у вимірах сучасного інформаційного суспільства зростають соціокультурні вимоги до людини, та ускладнюється сама соціальна структура сучасного суспільства. Буття людини знаходиться у стані постійної фрагментації та мінливості, з'являються модернові впливи на людину, які конфліктують та конкурують у системах світосприймання.

Сучасні Інтернет-технології відк-

ривають для студентів надзвичайні перспективи, надаючи можливості доступу до різновекторної інформації, що дозволяє набути соціальних знань, сформулювати життєві перспективи та завдання, накопичити соціальний досвід, реалізувати особистісний потенціал у найкоротші терміни. Водночас інформаційне суспільство привносить чисельні ризики і небезпеки у життя людини.

Отже, проблема вивчення психологічних особливостей впливу соціальних мереж на особистість юнацького віку є

актуальною як у теоретичному, так і практичному сенсі сучасних психологічних досліджень, спрямованих на пізнання та оптимізацію взаємодії людини із середовищем Інтернет.

Важливою проблемою сьогодення є побудова системи продуктивної роботи в соціальних мережах та інших інтернет-ресурсах, що сприяла б збереженню та розвитку суб'єктності дорослої людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Аналіз наукових джерел свідчить, що зростає інтерес дослідників до питань, пов'язаних із інформаційним способом життя і вплив віртуальної реальності на повсякденність сучасної особистості. Так, М. Смульсон досліджує інтелектуальний розвиток особистості у віртуальному освітньому просторі; А. Рубан вивчає вплив соціальних мереж на формування ідентичності підлітків та молоді [4]. Питання варіативності соціалізації особистості в умовах сучасного Інтернет-простору, досліджено у працях Н. Токарева, А. Шамне, О. Халік та ін [1]. Лазаренко Н. вивчає комунікацію в Інтернет-просторі [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. У наведених дослідженнях висвітлено лише окремі аспекти проблеми соціальних мереж. Недостатньо вивченим залишається питання впливу соціальних мереж на особистість юнацького віку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – на основі теоретичного та емпіричного дослідження виявити психологічні особливості впливу соціальних мереж на особистість юнацького віку. Завданнями даної роботи є: здійснити теоретичний аналіз впливу соціальних мереж на особистість юнацького віку; емпірично дослідити психологічні особливості впливу соціальних мереж на особистість юнацького віку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отрима-

них наукових результатів. Соціальна мережа (Інтернет) – інтерактивний багато-користувацький сайт, який являє собою автоматизоване соціальне середовище, що дозволяє спілкуватися групі користувачів, об'єднаних спільним інтересом [3]. Реальні учасники соціальних мереж пов'язані один із одним певними відносинами – від випадкових знайомств до тісних родинних і дружніх зв'язків.

Однією з форм віртуального спілкування є – соціальний сайт, що має певну структуру, спрямовану на представлення і підтримку стосунків із іншими користувачами Інтернету [3].

З психологічної точки зору соціальної мережі науковці розглядають як особливий вид соціальної комунікації, спрямовану на взаємодію користувачів Інтернету, з метою задоволення потреб у спілкуванні, знайомств, передачі та сприйняття інформації в будь-який час, незважаючи на відстань.

Чеботарьова Н. виділила наступні причини вибору інтерактивного способу спілкування студентів: [7]

- 1) недостатня реалізація спілкування в реальних контактах;
- 2) можливість реалізації якостей особистості, переживання емоцій, ролей, які фрустровані в реальному житті;
- 3) невдоволення реальною соціальною ідентичністю та бажання втекти від неї.

Слід зазначити, що важливою особливістю комунікації в мережі Інтернет є втрата вагомості невербальних засобів спілкування; стирання комунікативних бар'єрів, які пов'язані з зовнішнім обліком партнерів: їх вік, стать, зовнішність, соціальний статус. Інший важливий чинник фізичної відсутності людини в Інтернет-комунікації – можливість створювати чи корегувати враження про себе. Юнаки, створюючи сторінку в соціальній мережі, на свій розсуд наповнюють її інформацією про себе: місце проживання, навчання чи роботи, цитати про себе, власні інтереси, фото матеріали тощо. Весь цей комплекс інформації складається в один портрет соціальної само-

репрезентації особистості [2].

Зазвичай, активні користувачі соціальних мереж створюють “віртуальні особистості”, описуючи себе певним чином. Віртуальна особистість має ім’я, часто псевдонім. Псевдоніми в Інтернет-мережі називаються “nick” (від “nickname”-псевдонім) або “label”–“лейбл”, “ярлик”.

З однієї сторони створення “віртуальних особистостей” ускладнює процес дослідження кіберкомунікації, а з іншої – сприяє додатковим можливостям вивчення ідентичності.

Так, українська вчена М. Смульсон досліджує контент Інтернету, який може бути використаний із навчальною метою, а саме дистанційне навчання. Той зміст (тобто ті курси і сайти), з яким працює певний суб’єкт, є його власним віртуальним освітнім простором, створеним, побудованим із доступних йому в Інтернет-середовищі частинок. Кожен дорослий буде власний простір по-різному, відповідно до мети, готовності до саморозвитку та наявності проєкту саморозвитку, рівня мотивації і навіть рівня комп’ютерної грамотності [4].

Найпривабливіша сторона соціальних мереж для юнаків – це пошуки близького друга або коханої людини. Тому дуже популярними є сайти і клуби знайомств. А головною перевагою Інтернету називають великий обсяг інформації, в ньому можна знайти щось рідкісне.

Проте є недоліки соціальних мереж, основний із них – це психологічна залежність, перевантажені або нецікаві сайти, неживе спілкування, постійна реклама при відкритті будь-яких сторінок, недостатня кількість часу.

Для первинного визначення ступеня Інтернет-залежності можна використовувати наступні критерії: кількість часу, проведеного в Інтернеті; зниження результатів повсякденних форм діяльності; дезадаптація юнака [2].

Дослідниця Сюзан Грінфілт, вивчаючи вплив сучасних технологій на головний мозок людини, зазначає, що в

сучасного покоління, яке виростає, зникає емпатія – здатність співпереживати та розуміти інших. Дуже важко через соціальні мережі навчитись міжособистісному спілкуванню (підтримувати співрозмовника, дивитись у вічі, спонтанно емоційно реагувати), і практично не можливо одразу отримати відповідь співрозмовника. Адже наш мозок побудований так, що багато інформації про людину ми отримуємо невербально, тобто через соціальні мережі важко вести реальний діалог.

Поряд із цим, слід зазначити, що в сучасному світі багато роботодавців перевіряють потенційних працівників у соціальних мережах, аналізуючи їх контент на сторінці.

В соціальній мережі людина отримує змогу “спілкуватися” зі своїми кумирами, читати пости людей, яких вона поважає, або яким довіряє, що сприяє підвищенню її самооцінки, статусу, впевненості. Саме на задоволенні цих потреб ґрунтується зріст популярності соціальних мереж [6].

Дослідники також спробували з’ясувати, як соцмережі впливають на самооцінку юнаків. Встановлено, що перегляд чужих “селфі” занижує самооцінку, оскільки користувачі порівнюють себе з фотографіями людей у найщасливіший момент їхнього життя. Проте одне невелике дослідження виявило, що перегляд свого акаунта замість фотографій інших людей здатен підвищити почуття власної гідності.

З метою проведення емпіричного дослідження впливу соціальних мереж на особистість юнацького віку задіяно 35 студентів віком від 19 до 21 років спеціальності “Практична психологія” Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Дослідження проводилось за допомогою соціальних Інтернет-мереж у 2021 році. Участь була добровільною, вибірка репрезентативною. Респонденти були попереджені про мету дослідження і проінструктуровані відносно правил надання відповідей.

Здійснивши теоретичний аналіз психологічних особливостей впливу соціальних мереж на особистість у юнацькому віці

нами було обрано наступні психо-діагностичні методики: анкета “Активність у соціальних мережах”; методика діагностики рівня суб’єктивного відчуття самотності (Д. Расела і М. Фергюсона); методика “Діагностика емоційних бар’єрів у міжособистісному спілкуванні” (В. Бойко).

На першому етапі дослідження респондентам була запропонована авторська анкета “Активність у соціальних мережах”. Анкета складалася з 12 запитань закритого типу, спрямованих на виявлення: кількості часу, проведеного в соціальних мережах юнаками; мети, з якою опитувані перебувають там та визначення впливу соціальних мереж на студентів. Активність ми визначали за допомогою авторської анкети, яку створили, аналізуючи дослідження української вченої Т. Синельнікової, а також орієнтуючись на дослідження психолога Кімберлі Янг, яка зазначає, що людину можна вважати Інтернет-залежною,

якщо вона проводить за комп’ютером (в Інтернеті) більше, ніж 36 годин на тиждень, тобто більше 5 годин на добу. Таким чином, ми віднесли юнаків, які проводять у соціальних мережах 2-2,5 години щодня – до активних користувачів соціальних мереж.

Так, встановлено, що 82,9% юнаків проводять час в соціальних мережах більше 3-х годин щодня. Це свідчить про те, що такі респонденти є активними користувачами мережі Інтернет.

68,6% досліджуваних мають більше 500 друзів у соціальних мережах, проте 85,7% юнаків зазначили, що регулярно спілкуються менше, ніж з 20-ма друзями зі всього переліку контактів.

На питання “Як змінюється ваш настрій після тривалого проведення часу в Інтернеті?”, отримали наступні відповіді: 45,7% юнаків - мотивує до змін, у 25,7% погіршується настрій, 28,6% - відчують себе більш невпевнено (див. рис. 1).

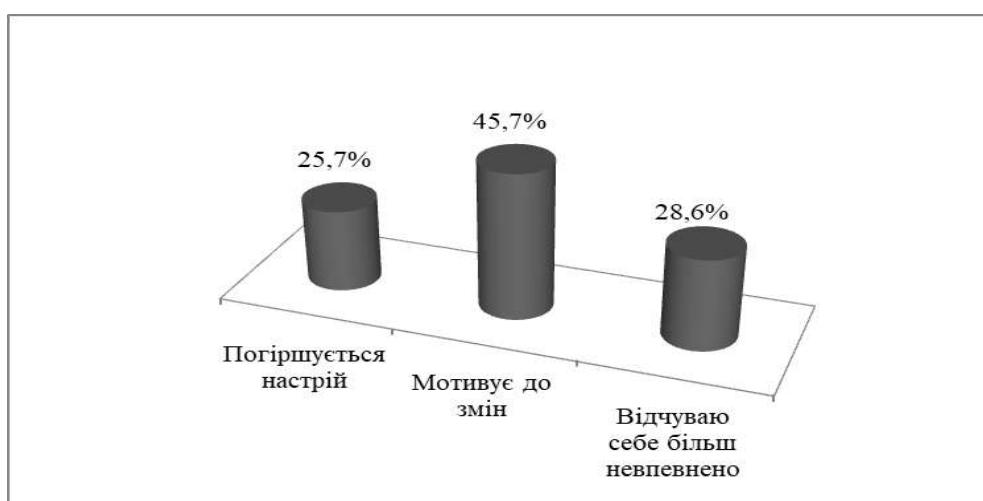

Рис. 1. Вплив Інтернету на юнаків

Також, виявлено, що 88,6% юнаків не зможуть без усякої причини, видалити свій профіль у соціальній мережі або просто стерти всю інформацію на ній і не заходити на свою сторінку.

Узагальнюючи результати анкети, потрібно зазначити, що більшість респондентів є активними користувачами соціальних мереж, мають багато віртуальних друзів, проте спілкуються з обме-

женим колом людей. Проводять більше 3-х годин на день в Інтернеті, а якщо не заходять на свою сторінку протягом двох днів, то відчують дискомфорт. Найчастіше юнаки користуються такими соціальними мережами, як “Facebook” та “Instagram”. Проведення тривалого часу в Інтернеті юнаки розглядають як можливість до змін, так і вплив на зміни настрою та самооцінку.

Наступною була проведена методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Расела і М. Фергюсона). Дана методика допомогла нам визначити, наскільки юнаки відчувають себе самотніми

людьми. Адже часто через те, що студенти, не маючи реальних друзів, можуть шукати їх у соціальних мережах. Результати представлені на діаграмі 2.

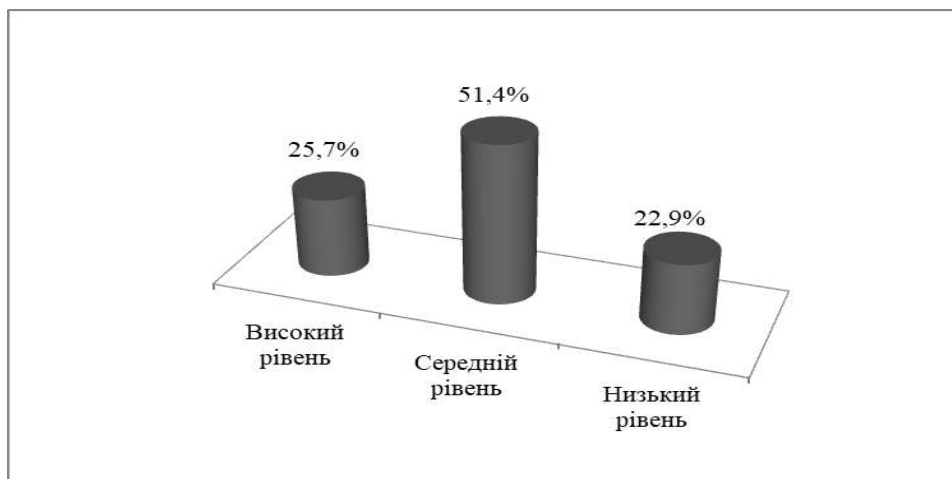

Рис. 2. Рівні суб'єктивного відчуття самотності юнаків

Отже, отримані результати свідчать про те, що серед респондентів 51,4% осіб із середнім рівнем суб'єктивного відчуття самотності. Таким людям властиво відчувати складнощі у налагодженні контактів, взаємин із іншими людьми. Людям із високим рівнем переживання почуття самотності властива негативна оцінка усамітнення. Вони бояться залишатися на самоті та в соціальних мережах можуть не критично ставитись до нових знайомств, можуть реєструватись на різних сайтах знайомств, щоб не бути на самоті, хоча б у віртуальному світі.

25,7% із середнім рівнем суб'єктивного відчуття самотності. Дані респонденти переживають самотність інколи, за певних життєвих ситуацій. Їм притаманне ставлення до самотності і як до позитивного, так і як до негативного почуття. Вони демонструють проміжні характеристики високого та низького рівнів переживання почуття самотності.

Також серед досліджуваних є юнаки із низьким рівнем самотності (22,9%). Вони мають оптимістичні уявлення про життя, ініціативні, незалежні в соціальних контактах, вирізняються високим самоконтролем. Вони здатні самостійно приймати рішення й

брати на себе відповідальність за їхню реалізацію. Їм властиве позитивне ставлення до власного "Я", до усамітнення. Вони є найбільш благополучними та характеризуються задоволеністю власною поведінкою, рівнем досягнень, особистісними якостями, впевненістю в собі, ставляться до самотності найчастіше як до позитивного переживання.

Наступною ми використали методу "Діагностика емоційних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні" (В. Бойко) (див. рис. 3.).

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином теоретичний аналіз впливу соціальних мереж на студентів показав, що з одного боку комунікація в Інтернет-мережі надає великі можливості для діяльності та самовираження студентів, які не можуть бути реалізовані у реальній дійсності. Проте у значної кількості користувачів соціальних мереж оперування їхніми ресурсами забирає багато часу та стає домінуючим, що згодом у них прогресує зниження здатності до вольового контролю над власною активністю у віртуальному просторі.

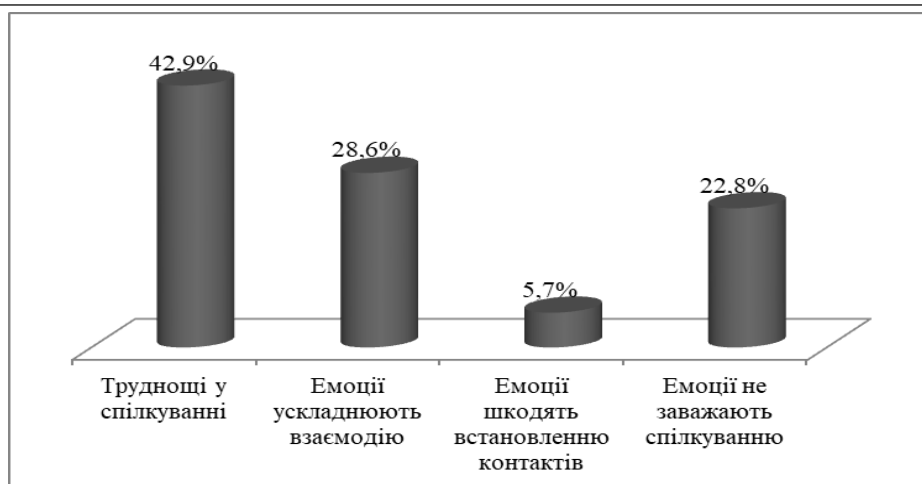

Рис. 3. Розподіл емоційних бар'єрів у спілкуванні юнаків

У результаті емпіричного дослідження встановлено, що більшість респондентів є активними користувачами соціальних мереж, мають багато віртуальних друзів, проте спілкуються з обмеженим колом людей. Проводять більше 3-х годин на день в Інтернеті, а якщо не заходять на свою сторінку протягом двох днів, то відчують дискомфорт. Найчастіше юнаки користуються такими соціальними мережами, як “Facebook” та “Instagram”.

Список літератури:

1. Варіативність соціалізації особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства : монографія / кол. авторів; ред. Н. М.Токаревої. Кривий Ріг : ТОВ НВП “Інтерсервіс”, 2017. – 219 с.
2. Лазаренко Н. І., Коломієць А. М., Паламарчук О. М. Комунікація в Інтернет-просторі : психологічний аспект. Інформаційні технології і засоби навчання. 2018. Т. 65, № 3. 249–261. с.
3. Немеш О. М. Вплив медіа на соціалізацію сучасної молоді. Професійний розвиток педагога. 2021. 88–92 с.
4. Рубан А. Вплив соціальних мереж на формування ідентичності підлітків та молоді. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія : “Педагогічні науки”. Ізмаїл : РВВ

Перебування тривалий час в Інтернеті юнаки розглядають як можливість до змін і вплив на зміни настрою та самооцінку.

Встановлено, що студенти мають емоційні труднощі у повсякденному спілкуванні та у них переважає середній рівень самотності.

Перспективою нашого дослідження є розроблення корекційної програми профілактики Інтернет залежності юнаків.

ІДГУ, 2021. Вип. 56. С. 213–220

5. Смутьсон М. Л., Мещеряков Д. С., Назар М. М. Психологічні засади проєктування інтернет-ресурсів для розвитку суб'єктності дорослих. Технології розвитку інтелекту. 2020. №3 (28). (ISSN 2223-0521)

6. Терешкун О. Ф, Ілюшкін О. С. Соціальні мережі у сучасному суспільстві : психологічний аналіз. Соціальна психологія. Український науковий журнал. 2011. № 5, С. 86–95

7. Чеботарева Н. Д. Интернет-форум как виртуальный аналог психодинамической группы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kazedu.kz/referat/63700>

References:

1. “Variability of socialization of personality in conditions of modern information society” : monograph (2017). / circle of

authors; ed. N. M. Tokarevoia. Kryvyi Rih : Interservice LLC. p. 219

2. Lazarenko, N. I., Kolomiets, A. M., Palamarchuk, O. M. (2018). "Communication in Internet space : psychological aspect", Information technologies and learning tools. Vol. 65, no. 3. pp. 249–261

3. Nemesh, O. M. (2021). "Influence of media on socialization of modern youth", Professional development of the teacher. pp. 88–92

4. Ruban, A. (2021). "The influence of social networks on the formation of the identity of adolescents and youth", Scientific Bulletin of Izmail State Humanitarian University : collection of scientific works.

Series : "Pedagogical Sciences". Izmail : RVV YDGU,. Vip. 56. pp. 213–220

5. Smulson, M. L., Mescheryakov, D.S., Nazar, M. M. (2020). "Psychological principles of designing Internet resources for the development of adult subjectivity", Technologies for the development of intelligence. no. 3 (28). (ISSN 2223-0521)

6. Tereshkun, O. F., Ilyushkin, O. S. (2011). "Social networks in modern society : psychological analysis", Social psychology. Ukrainian scientific journal. no. 5, pp. 86–95

7. Chebotareva, N. D. "The Internet Forum as a virtual analogue of the psychodynamic group". available at : <http://www.kazedu.kz/referat/63700>

Стаття надійшла до редколегії 08.05.2022

Тетяна Гура

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-2323-3440
E-mail: tatyana-gura@ukr.net

Олександр Пономарьов

кандидат технічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-4698-2620
E-mail: palex37@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІНТЕЛІГЕНТА

Анотація: обґрунтовано значення розвитку лідерських якостей представників різних верств інтелігенції як важливої передумови успішного виконання ними своєї суспільної місії. Показано, що належний лідерський потенціал у поєднанні з високою загальною і професійною культурою інтелігента та його багатим духовним світом істотно підвищує можливості і творчої діяльності інтелігента, і з його впливу на розвиток духовності й культури широких верств населення. Проаналізовано сенс понять “інтелігентність лідера” та “лідерство інтелігента”, розкрито їхню роль в процесах суспільного розвитку. Показано цілі, зміст і характер формування рис і якостей лідерства та інтелігентності майбутніх фахівців. Розглянуто можливість використання синергетичного ефекту, що виникає в результаті цільового розвитку якостей інтелігентності та лідерства студентів як майбутніх фахівців під час формування їхньої професійної та соціальної компетентності.

Ключові слова: інтелігент; лідер; лідерські якості; лідерський потенціал; загальна і професійна культура; духовність; суспільна місія; синергетичний ефект.

Tatyana Hura

Phd in philosophy, professor, professor of pedagogy and psychology of social systems management department by the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
E-mail: tatyana-gura@ukr.net

Olexandr Ponomaryov

professor (technical sciences) at the pedagogy and psychology of social systems management department by the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
E-mail: palex37@ukr.net

FORMATION OF LEADERSHIP POTENTIAL OF INTELLECTUAL

Abstract: the importance of the leadership qualities development of representatives of various strata of the intelligentsia as an important prerequisite for the successful implementation of their social mission is substantiated. It is shown that proper leadership potential in combination with high general and professional culture of an intellectual and his rich spiritual world significantly increases the opportunities and creative activity of an intellectual and his influence on the spirituality and culture of the general population. The meaning of the concepts of intelligence of a leader and leadership of an intellectual is analyzed, and their role in the processes of social development is revealed. The goals, content and nature of the formation of traits and qualities of leadership and intelligence of future professionals are revealed. The possibility of using the synergetic effect that arises as a result of targeted development of the qualities of intelligence and leadership of students as future professionals in the process of forming their professional and social competence is considered.

Key words: intellectual; leader; leadership qualities; leadership potential; general and professional culture; spirituality; social mission; synergetic effect.

Татьяна Гура, Александр Пономарев

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИДЕРСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ИНТЕЛЛИГЕНТА

Аннотация: обосновано значение развития лидерских качеств представителей разных слоев интеллигенции как важной предпосылки для успешного выполнения ими своей общественной миссии. Показано, что надлежащий лидерский потенциал в сочетании с высокой общей и профессиональной культурой интеллигента и его богатым духовным миром существенно повышает возможности и творческой деятельности интеллигента, и его влияния на развитие духовности и культуры широких слоев населения. Проанализирован смысл понятий “интеллигентность лидера” и “лидерство интеллигента”, раскрыта их роль в процессах общественного развития. Показаны цели, содержание и характер формирования черт и качеств лидерства и интеллигентности будущих специалистов. Рассмотрена возможность использования синергетического эффекта, возникающего в результате целевого развития качеств интеллигентности и лидерства студентов как будущих специалистов при формировании их профессиональной и социальной компетентности.

Ключевые слова: интеллигент; лидер; лидерские качества; всеобщая и профессиональная культура; лидерский потенциал; духовность; общественная миссия; синергетический эффект.

Tatyana Hura, Olexandr Ponomaryov

An extended abstract of the paper on subject of:
“Formation of leadership potential of intellectual”

Problem setting. The innovative nature of social development poses new, complex and responsible tasks to education. One of them is the formation of high professional and social competence and personal development of students, their general and professional culture. This culture and professionals as its carriers must be active. This activity means a clear humanistic orientation of culture and spiritual values that it professes. An important task of every specialist is the development and dissemination of culture.

The traditional task of education in the training of staffing of social production is transformed into a fundamentally new task: targeted training of professionals as professionals, intellectuals, creative individuals and active bearers of spirituality and culture. The condition of such training is the leadership qualities of a specialist as an intellectual. This leads to new nuances and tasks in the training of such a specialist.

Recent research and publication analysis. *Many studies and publications have been devoted to the problems of the leadership and intelligence phenomena. But the problems of the leaders' intelligence and the leadership of intellectuals are insufficiently covered. The combination of qualities of a leader and an intellectual in a person creates a synergistic effect that significantly increases the effectiveness of his activities and influence on other people.*

Leadership research is performed by V. Babayev, B. Bass, K. Blanchard, L. Hren, J. Carter, J. Cottetra, V. Mykhailychenko, B. McRae, T. Mitchell, O. Nestulya, S. Paznich, K. Pidgorny, O. Romanovsky, M. Chebotaryov, A. Cherkashin and others. Many authors emphasize the important role of education in shaping the leadership qualities of future professionals and instilling in them the qualities of intellectuals. Researchers-teachers are J. Bogdan, S. Kalashnikova, A. Kipensky, A. Knysh, I. Kostyrya, V. Kremen, N. Pidbutska, N. Radyna, S. Reznik, N. Sereda, T. Solodovnyk, Yu. Chebakova, V. Shapolova, and others.

Sokol E., Romanovsky O. and Ponomaryov O. analyze the peculiarities of training leaders in institutions of higher engineering education. B. Bass and R. Bass provide basic data on the theory of leadership, its research and application in management practice. The problems of emotional intelligence as an important feature of a leader and intellectual are studied by M. Brackett, S. Rivers and P. Salovey. Innovative aspects of critical leadership research, including dichotomies, dialectics, and dilemmas, are considered by D. Collezon.

The influence of emotional intelligence as a characteristic of the intellectual on the strengthening of leadership influence is studied by D. Goleman, R. Boyatsys and A. Maski. D. Krebs and K. Denton, based on a critical assessment of Kohlberg's model, develop a pragmatic approach to morality, which is also an important attribute of leadership and one of the defining features of an intellectual. J. Mayer, P. Salovey and D. Caruso analyze the meaning of emotional intelligence from the standpoint of the dichotomy "New abilities or eclectic traits?". The challenges, tools and ideas of moral leadership are explored by Susher. Summarizing the meaning of the leader's traits, S. Zaccaro, S. Kemp and R. Bader present its model. It can be considered a model of an intellectual leader. O. Romanovsky and his co-authors analyze an interesting aspect of the efficiency of managerial decision-making in the system of personal qualities of a leader.

Insufficiently researched aspects of the problem. The unresolved parts of the problem are, firstly, the definition of the meaning and significance of the concepts of leadership of an intellectual and the intelligence of a leader. Secondly, the issues of content and nature of purposeful formation and development of leadership and intelligence traits of future specialists in the education system are ignored. Third, the analysis of the processes of origin and use of the synergetic effect in the formation of traits and qualities of leadership and intelligence of students as future professionals is essential.

Paper objective. *In accordance with the state of the problem and its unresolved aspects, the objectives of the article are, firstly, to define and formulate the meaning of the concepts of intelligence of a leader and leadership of an intellectual; secondly, the attempt to reveal the goals, content and nature of the formation of traits and qualities of leadership and intelligence of future professionals; thirdly, analysis of the emergence and possibility of using the synergistic effect that arises as a result of targeted development of the qualities of*

intelligence and leadership of students as future professionals in the process of forming their professional and social competence.

Paper main body. *The purpose of an intellectual is the professional performance of certain mental activities of a creative nature and the spread of spirituality, culture and humanistic system of life values among people. Therefore, the task of education is the targeted development of leadership traits of future professionals, high professional competence, rich spiritual world, general and professional culture. A. Kipensky and O. Ponomarev write that “since the formation and development of human intelligence is carried out mainly in the education system, and the importance and urgency of this problem is significantly increasing, it can rightly be attributed to the tasks of pedagogy of the XXI century.”*

The intelligentsia is a powerful source of scientific, technological and social progress. V. Kremen's opinion that “the intelligentsia is the creator of meanings and ideas, the owner of a restless, always anxious consciousness that excites the people, the masses to creativity, movement, and activity” is quite fair. The scientist specifically emphasizes that “ideology is a way of its existence.” At the same time, we believe that the condition for the successful fulfillment of their mission by intellectuals is the presence and proper development of their leadership qualities. Their formation requires intelligence, leadership and pedagogical skills of a teacher.

We have already written that “the leadership potential of a leader must be combined with his high moral and legal responsibility. The defining condition for the formation and development in the educational process is developed and deeply aware of the moral and legal responsibility of the teacher at the level of the categorical imperative.” It is a manifestation of his intelligence and determines his desire to develop the culture, spirituality and intelligence of a leader as an essential factor in his effective influence on people and his successful fulfillment of his

truly leadership mission.

An interesting ontological manifestation of intelligence is close relationship between high culture and rich spiritual world of a teacher with the strength of his leadership and specific purely pedagogical influence on the personal development of a student, his development as a professional, leader and intellectual. Successful achievement of this goal becomes a powerful factor in the further development of the teacher, his professionalism, general and professional culture. The result of this development is to increase the effectiveness of its impact on the student. This conclusion is based on the understanding of many years of our experience in teaching in higher education and conversations with colleagues and graduates. The spread of spirituality and culture in society is an important task of the intellectual. His leadership potential increases the effectiveness of this task. The urgency of the spiritual leadership problem is not accidental. Analyzing it, O. Romanovsky and N. Sereda write that “generosity and humility, which are mainly the virtues of the heart, are the pillars of leadership. Generosity (Gr. Megalopsychia) is a habit of striving for great goals. Leaders are great in their dreams, visions and sense of mission; in their ability to challenge themselves and those around them.” A. Cherkashin emphasizes that “spiritual leadership is based on establishing a reliable relationship between the leader and subordinates, but this does not mean that the leader can not apply pressure on subordinates.” We consider it necessary to emphasize that an important source of success of management as an intellectual and leader is persistence and consistency in the development of adaptive corporate culture, its inculcation of staff and requirements for strict compliance with its norms and principles. At the same time, his activity in the field of corporate culture highly promotes the development of people's general culture, their spirituality and patriotism, and thus the improvement and humanization of the entire socio-cultural space.

A clear manifestation of the integral unity of these processes is the significant strengthening of the civic position of the population in peacetime and strong resistance to Russian aggressors during the war. The Armed Forces of Ukraine, territorial defense units and the volunteer movement have become important factors in our future victory and in the next revival of our dear Ukraine. The representatives of the intelligentsia, namely scientific and technical, educational, managerial, military, creative, sports and more have become a significant part of the leaders of these movements. We are convinced that such a truly national front is one of the results of the formation, development and realization of the leadership potential of intellectuals in the system of their educational and professional training and personal development in higher education institutions.

Successful solution of these tasks is determined primarily by developed leadership

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Інноваційний характер сучасного етапу суспільного розвитку висуває перед системою освіти принципово нові, складні й відповідальні завдання. Серед них надзвичайно важливе місце посідає належне формування не тільки високої професійної, але також не менш високої соціальної компетентності майбутніх фахівців та забезпечення їхнього належного особистісного розвитку. Обов'язковим його елементом, навіть його надійним підґрунтям має виступати формування й розвиток їхньої загальної і професійної культури. При цьому і сама культура, і фахівці, як її носії повинні бути активними, зокрема мати чітку гуманістичну спрямованість культури і тих духовних цінностей, які вона сповідує, пріоритетним завданням мати розвиток культури та її поширення в суспільстві.

Сьогодні завдання системи вищої освіти з підготовки якісного кадрового забезпечення суспільного виробництва

qualities and true intelligence of the scientific and pedagogical staff of higher education institutions, democracy of their representatives and sincere respect for students, recognition of their right to their opinion, worldviews, values and aesthetic tastes and ideals.

Conclusions of the research. 1. *The leadership of an intellectual as well as the intelligence of a leader significantly expands the possibilities of realizing their social mission and influencing other people.* 2. *The goals, content and nature of the formation of leadership and intelligence of future professionals are aimed at their professional and personal development, to improve social relations and socio-cultural space.* 3. *The synergetic effect as a result of targeted development of the qualities of intelligence and leadership of students intensifies the formation of their professional and social competence and role in social development.*

полягає у цільовій підготовці фахівців як професіоналів і справжніх інтелігентів, творчих особистостей та активних носіїв духовності й культури. Основною умовою прояву активності особистості виступають розвинені лідерські якості фахівця як інтелігента. Це зумовлює нові нюанси завдання з професійної підготовки такого фахівця, успішне здійснення якої як надзвичайно важливого і вкрай відповідального завдання постає актуальною проблемою педагогічної теорії та освітньої практики. Вона повною мірою відповідає інноваційному характеру сьогодення.

Зв'язок визначеної теми пов'язаний з важливими науковими та практичними завданнями з проблематики лідерства, розробленими в рамках Міжнародного наукового Проекту TEMPUS “Освіта для лідерства, інтелігентності та розвитку таланту” [2014–2017 pp.], Міжнародного гранту “Програма розвитку лідерського потенціалу університетів України” – Leadership Foundation for Higher Education, яка була організована Британською Радою

в Україні в партнерстві з Інститутом вищої освіти НАПН України. (січень 2018–березень 2019).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спираються автори, свідчить про цікаву ситуацію. Її сенс полягає в тому, що сьогодні проблемам і феноменам лідерства й інтелігентності присвячено безліч досліджень і публікацій, в той час як не менш важливі й цікаві проблеми інтелігентності лідерів та лідерства інтелігентів висвітлені ще вкрай недостатньо. Однак поєднання у однієї й тієї ж людини якостей лідера та інтелігента створює вагомий синергетичний ефект та істотно підвищує ефективність її діяльності та впливу на інших людей. Як приклад, можна навести дослідження, які виконують В. Бабаєв, Б. Басс, К. Бланшар, Л. Грень, Дж. Картер, Дж. Коттетр, Б. Макрей, В. Михайличенко, Т. Мітчелл, О. Нестуля, С. Пазиніч, О. Романовський, К. Підгорний, М. Чеботарьов, А. Черкашин та інші. Значна частина авторів підкреслює істотну роль освіти і педагогів у формуванні лідерських якостей майбутніх фахівців та прищеплення їм рис і якостей справжніх інтелігентів. Вважаємо за доцільне навести імена дослідників, які водночас є і педагогами Ж. Богдан, С. Калашнікова, О. Квасник, А. Кіпєнський, А. Книш, І. Костира, В. Кремень, Н. Підбуцька, Н. Радина, С. Рєзнік, Н. Серєда, Т. Солодовник, Ю. Чебакова, В. Шаполова та багато інших.

Особливості підготовки еліти і лідерів у закладах вищої інженерної освіти детально аналізують О. Романовський, Є. Сокол та О. Пономарьов [6]. У довіднику з лідерства Б. Басс та Р. Басс наводять основні дані з теорії цього феномену, його досліджень та застосування в управлінській практиці [9]. Проблеми емоційного інтелекту як важливої атрибутивної якості лідера та інтелігента досліджують М. Бракетт, С. Ріверс та П. Саловей [10]. Цікаві інноваційні аспекти критичних досліджень лідерства, в тому

числі дихотомії, діалектики та дилеми розглядає Д. Коллезон [11].

З системних позицій характер впливу емоційного інтелекту як однієї з характеристик інтелігента на посилення лідерського впливу досліджують А. МасКі, Д. Големан та Р. Бояцис [12]. У свою чергу, Д. Кребс і К. Дентон, виходячи з критичної оцінки моделі Кольберга, розвивають прагматичний підхід до моралі, яка також виступає важливим атрибутом лідерства і однією з визначальних рис і якостей справжнього інтелігента [13]. Дж. Майєр, П. Саловей та Д. Карузо критично аналізують сенс емоційного інтелекту з позицій дихотомії “нові здібності чи еклектичні риси?” [14]. Виклики, інструменти та ідеї морального лідерства досліджує С. Сушер [15]. Узагальнюючи сенс множини рис та атрибутів лідера, С. Заккаро, С. Кемп та Р. Бадер презентують його своєрідну модель [16]. В принципі вона цілком може вважатися моделлю лідера-інтелігента, оскільки містить відповідні якості. Цікавий аспект оперативності прийняття управлінських рішень у системі особистісних якостей лідера аналізують О. Романовський зі співавторами [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Вважаємо невирішеними частинами порушеної проблеми, по-перше, визначення сенсу і значення таких понять, як “лідерство інтелігента” та “інтелігентність лідера”. По-друге, поза увагою дослідників ще лишаються питання змісту й характеру цілеспрямованого формування та розвитку рис лідерства та інтелігентності майбутніх фахівців в системі освіти. По-третє, істотного значення набуває також аналіз процесів виникнення й наступного цільового використання синергетичного ефекту при формуванні рис і якостей лідерства та інтелігентності студентів як майбутніх фахівців.

Формування цілей статті (постановка завдання). У дослідженні буде визначено зміст понять “інтелігентності лідера” та “лідерства інтелігента”; цілі,

зміст і характер формування рис і якостей лідерства та інтелігентності майбутніх фахівців; прослідковано появу і можливість наступного використання синергетичного ефекту, що виникає в результаті цільового розвитку якостей інтелігентності та лідерства студентів як майбутніх фахівців під час формування їхньої професійної і соціокультурної компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На перший погляд, сенс понять лідерства інтелігента та інтелігентності лідера достатньо близький. Однак між ними існують істотні відмінності як у цільовому, так і в процесуально-діяльнісному аспектах. Основне призначення інтелігента полягає у професійному виконанні певної розумової діяльності творчого характеру й поширенні в широких масах населення духовності, культури та гуманістичної системи життєвих цінностей.

Ось чому перед системою освіти постає відносно нове і вкрай важливе завдання з цільового формування і розвитку лідерських якостей майбутніх фахівців і прищеплення їм не тільки високої професійної компетентності, але й багатого духовного світу, високої загальної і професійної культури та системи гуманістичних життєвих цінностей. А це робить лідерів справжніми інтелігентами. Тому ми не можемо погодитися з думкою А. Кіпенського та О. Пономарьова, що “оскільки формування і розвиток інтелігентності людини здійснюється переважно в системі освіти, а важливість і актуальність цієї проблеми істотно посилюється, її з повним правом можна віднести до завдань педагогіки ХХІ століття” [2, с. 197].

Інтелігенція виступає потужним джерелом соціумотворення і важливим чинником науково-технічного та соціального прогресу. Вважаємо цілком справедливою думку В. Кременя, який вказує, що “інтелігенція є творцем сенсів та ідей, володарем неспокійної, завжди тривожної свідомості, що збуджує народ, масу до творчості, до руху, до діяльності”. Вчений

спеціально підкреслює при цьому, що “ідейність – спосіб її існування” [3, с. 9]. В той же час ми вважаємо за необхідне зазначити, що умовою успішного виконання інтелігентами своєї місії виступає наявність у них лідерських рис і якостей та належний рівень їхнього розвитку. Іншими словами, інтелігентові потрібен певний лідерський потенціал. Для його ж формування і розвитку вкрай необхідні є інтелігентність та лідерство кожного педагога, його висока педагогічна майстерність.

Нам вже доводилося писати про те, що “лідерський потенціал керівника обов'язково повинен поєднуватися у нього з високою моральною і правовою відповідальністю. Визначальною умовою формування і розвитку в освітньому процесі виступає розвинена й глибоко усвідомлена на рівні категоричного імперативу морально-правова відповідальність педагога” [1, с. 93]. Ця відповідальність є одним із чітких проявів його інтелігентності, тому вона зумовлює прагнення педагога формувати і розвивати культуру, духовність та інтелігентність лідера як істотний чинник його ефективного впливу на людей і успішного виконання ним своєї справді лідерської місії.

Надзвичайно цікавим онтологічним проявом феномену інтелігентності виступає тісний взаємозв'язок високої культури й багатого духовного світу викладача з силою його лідерського і специфічного педагогічного впливу на особистісний розвиток студента. Йдеться передусім про його становлення як професіонала, лідера й інтелігента. Успішне ж досягнення педагогом цієї мети стає потужним чинником його подальшого власного розвитку, підвищення рівня його професіоналізму та педагогічної майстерності, його загальної і професійної культури. Результатом такого процесу стає посилення дієвості його впливу на студента. Цей висновок ґрунтується на усвідомленні й узагальненні багаторічного власного досвіду активної педагогічної діяльності авторів у вищій школі та на аналізі бесід із колегами і випускниками.

Формування і розвиток лідерського

потенціалу інтелігента як важливе завдання педагогіки вищої школи спрямоване не тільки на розширення його функціональних можливостей, а й на подальше посилення рівня його культури і збагачення духовного світу, подолання об'єктивації та глибоке усвідомлення своєї неповторної суб'єктності. Водночас лідерство інтелігента посилює його вплив на інших людей та забезпечує ефективність цього впливу. Воно активно сприяє розвитку їхньої суб'єктності. Як справедливо стверджує К. Ясперс, “об'єктивована, відірвана від своїх коренів людина втратила найістотніше. Для неї ні в чому не проявляється присутність справжнього буття. У задоволеності й незадоволеності, у напруженості й втомленості вона виражає себе тільки як певна функція” [9, с. 56].

Інтелігентність істотною мірою пов'язана з розвитком духовного світу людини. Сьогодні духовність виступає важливим атрибутом лідера та одним із дієвих інструментів його “м'якого” впливу на людей, на розвиток їхньої людяності й духовності. Поширення в суспільстві духовності й культури є й визначальним завданням інтелігента. Ось чому його лідерський потенціал відкриває можливість підвищення ефективності виконання цього важливого завдання. Ця теза має розглядатися і як прояв інтелігентності лідера. Не випадково достатньо актуально виглядає проблема духовного лідерства. Аналізуючи важливі його аспекти, О. Романовський і Н. Серєда стверджують, що “великодушність і смиренність, які є в основному чеснотами серця, – це стовпи лідерства. Великодушність (грец. *megalopsychia*) – це звичка прагнути до великих цілей. Лідери великі у своїх мріях, баченні і почутті місії; у своїй здатності кидати виклик самим собі і тим, хто поруч з ними” [5, с. 25].

У свою чергу, А. Черкашин акцентує увагу на тій обставині, що “духовне лідерство ґрунтується на основі налагодження надійних взаємин між керівником-лідером та підлеглими, але це не означає, що керівник не може застосовувати тиск на підлеглих” [8, с. 83]. Інтелігентність же

цього керівника вимагає від нього мінімізувати тиск, уникаючи силових методів впливу на підлеглих та шукаючи психологічні підходи. Однак такий характер взаємин можна ефективно використовувати тільки у разі беззаперечного особистісного та професійного авторитету керівника. А цей його авторитет істотною мірою ґрунтується на гармонійному поєднанні професіоналізму і культури, лідерства та інтелігентності керівника, його доброзичливого ставлення до людей. Його чітке бачення в кожній людині її особистості, розуміння її унікальності додає до формального авторитету керівника ще й щире повагу з боку підлеглих та їхню готовність належним чином виконувати його завдання, навіть якщо він формулює ці завдання у вигляді прохань чи порад. Такий характер взаємодії керівника й підлеглих виступає яскравим проявом інтелігентності його лідерства та її впливу на людей.

При цьому ми вважаємо за необхідне підкреслити, що надзвичайно важливим джерелом успіху управлінської діяльності керівника як інтелігента і лідера виступає його наполегливість і послідовність у формуванні адаптивної корпоративної культури, її прищеплення персоналу, вимог до підлеглих стосовно неухильного дотримання її норм і принципів. Водночас цей характер його діяльності у сфері розвитку корпоративної культури активно сприяє ще й розвитку загальної культури персоналу, його духовності й патріотизму, а відтак і вдосконалення та гуманізації всього соціокультурного простору.

Яскравим свідченням цілісної єдності цих процесів постають посилення громадянської позиції широких верств населення у мирний час та потужний опір російським агресорам під час війни. Збройні сили України, підрозділи територіальної оборони та волонтерський рух стали вагомими чинниками нашої майбутньої перемоги й наступного відродження рідної України. Досить показово, що значною частиною лідерів цих рухів стали саме представники інтелігенції – науково-технічної, освіт-

ньої, управлінської, військової, творчої, спортивної тощо. Не менш показовим є й широкий віковий спектр учасників і Збройних сил, і територіальної оборони. Ми впевнені, що такий справді народний фронт являє собою один із результатів формування, розвитку та реалізації лідерського потенціалу інтелігентів у системі їхньої освітньої та професійної підготовки й особистісного розвитку в закладах вищої освіти.

Тому формування лідерського потенціалу інтелігента в технічних закладах вищої освіти відіграє визначальну роль у їх підготовці, бо процес пов'язано з розвитком особистісних якостей людини та формуванням її ставлення до інших людей, зокрема до своїх потенційних колег і підлеглих. Серед основних завдань щодо формування лідерського потенціалу майбутніх інтелігентів-інженерів виділяємо такі:

- формування свідомості, нагромадження морального досвіду навичок морального поведіння;
- запровадження моральної освіти як обізнаності в питаннях моралі, етики, політики, (мораль – сукупність правил і норм поведіння людей, їхнього обов'язку стосовно самих себе та інших осіб, ставлення до суспільства, а також розуміння добра і зла, гарного і поганого, гідного і ганебного);
- виховання почуття особистої відповідальності за свої вчинки, своє поведіння та можливі результати своєї професійної діяльності;
- розвиток і закріплення дієвих механізмів морального самовиховання та саморегуляції поведіння [7, с. 269].

З огляду на зазначене вище, викладач ТЗВО з метою забезпечення плідних взаємин зі студентами повинен бути високопорядною, культурною, інтелігентною людиною. Це означає, що він повинен мати певну гаму особистісних якостей і постійно їх розвивати. До них, зокрема, слід віднести його прагнення:

- мати потребу у спілкуванні зі студентами, виявляти товариськість, високі

комунікабельні якості;

- бути порядною людиною, мати чіткі морально-етичні погляди і переконання, твердо дотримуватись їх;
- уміти розуміти тих, кого навчаємо і виховуємо; бути людиною творчою і самостійною, вести активну дослідницьку і консультативну діяльність;
- бути толерантним і стриманим, твердим і наполегливим, уміти керувати собою, своїми емоціями і психічним станом в цілому;
- уміти прогнозувати можливі педагогічні ситуації, системно оцінювати наслідки своїх дій і вчинків, свого впливу на студентів.

Таким чином, на студента мають вплив комунікативні веральні особливості мовлення, особистісні якості викладача, насамперед, людяність і порядність, професіоналізм, інтелект і загальна культура, індивідуальність і неповторність, прояв педагогічного такту. Успішне розв'язання цих завдань обумовлюють передусім розвинені лідерські якості та справжня інтелігентність науково-педагогічного складу закладів вищої освіти. Вкрай важливого значення набуває демократизм його представників і їхня щира повага до студентів як особистостей. Не менш важливим є визнання права студентів на свою думку і свої світоглядні позиції, життєві цінності та естетичні смаки й ідеали.

Під час професійної підготовки серед студентів технічного університету з метою належного формування лідерського потенціалу інтелігента автори вважають викладачам доцільно рекомендувати такі дидактичні методи як проведення інформаційних і проблемних лекцій, семінарів-диспутів, семінарів-прес-конференцій, організацію тематичних наукових конференцій, позааудиторне проведення індивідуальних консультацій студентів тощо. При цьому обов'язковою є активна участь студентів у політичному, громадському та культурному житті ЗВО, навчальних здобутків у студентів Національного техніч-

ного університету “Харківський політехнічний інститут” сформується і лідерський потенціал інтелігентного сучасного інженера, його чесність та порядність, непримирність до зла та насилля, висока відповідальність за своє навчання та дисципліну, культурна поведінка в освітньому закладі та за його межами, нетерпимість до шкідливих звичок у побуті, цивілізоване ставлення до представників іншої статі та старшого покоління, чітка громадянська позиція патріота України.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. По-перше, у сучасних умовах недостатня увага приділяється формуванню лідерського потенціалу, тоді як вона має бути домінуючим чинником інтелігентності майбутнього інженера. По-друге, сенс понять “інтелігентності лідера” та “лідерства інтелігента” свідчить про істотне розширення можливостей цілеспрямованого впливу і інтелігентів, і лідерів на інших людей та реалізацію їхньої суспільної місії. По-третє, цілі, зміст і характер процесу формування рис і якостей лідерства та інтелігентності май-

бутніх фахівців спрямовані як на їхній індивідуальний професійний та особистісний розвиток, так і на вдосконалення суспільних відносин та соціокультурного простору. По-четверте, поява і використання синергетичного ефекту як результату цільового розвитку якостей інтелігентності та лідерства студентів як майбутніх фахівців активізує процеси формування їхньої професійної і соціальної компетентності та їхню роль у суспільному розвитку. По-п'яте, під час професійної підготовки серед студентів технічного закладу вищої освіти з метою належного формування їхнього лідерського потенціалу інтелігента автори вважають доцільним використовувати такі активні методи як навчання з чіткою виховною спрямованістю, посилення індивідуальної роботи зі студентами, активізуючи їхню участь у політичному, громадському та культурному житті.

Перспективами подальших розвідок уявляються розробка і цільове використання ефективних педагогічних технологій, які б могли забезпечувати успішне виконання завдань з формування лідерських якостей інтелігентів.

Список літератури:

1. Гура Т. В., Пономарьов О. С., Романовський О. Г. Розвиток лідерського потенціалу майбутніх організаторів і керівників. Цільова підготовка лідерів і гуманітарно-технічної еліти. З досвіду роботи факультету соціально-гуманітарних технологій НТУ “ХПІ” : монографія / за загальною редакцією А. В. Кіпенського та О. С. Пономарьова. Харків : Друкарня Мадрид, 2021. С. 91–101
2. Кіпенський А. В., Пономарьов О. С. Розвиток інтелігентності майбутніх фахівців як завдання педагогіки XXI століття. Педагогіка XXI століття : сучасний стан та тенденції розвитку : колективна монографія. У 2 ч. Ч. 1. Львів-Торунь : Ліга-Прес, 2021. С. 195–224
3. Кремень В. Г. Освітня діяльність і інтелект: проблеми формування націо-

нальної інтелігенції. Теорія і практика управління соціальними системами. 2008. № 2. С. 3–11

4. Романовський О. Г., Пономарьов О. С., Гура Т. В. Оперативність прийняття управлінських рішень в системі особистісних якостей лідера. Теорія і практика управління соціальними системами. 2021. № 1. С. 71–79

5. Романовський О. Г., Середа Н. В. Особистість сучасного керівника в аспекті духовного лідерства. Теорія і практика управління соціальними системами. 2013. № 3. С. 20–27

6. Сокол Є. І., Романовський О. Г., Пономарьов О. С. Особливості підготовки еліти і лідерів в закладах вищої інженерної освіти. Лідер. Еліта. Суспільство. 2021. № 1. С. 5–19

7. Товажнянський Л. Л., Черваньова З. О. Романовський О. Г.,

Пономарьов О. С., Педагогіка управління: навч. посіб. Х. : НТУ „ХПІ”, 2003. 408 с.

8. Черкашин А. І. Феномен лідерства у закладах вищої освіти: теоретичний аналіз наукових досліджень. Теорія і практика управління соціальними системами. 2021. № 4. С. 76–85

9. Ясперс К. Духовная ситуация времени. Новая философия / пер. с нем. М. : АСТ, 2013. 285 с.

10. Басс Б., Басс Р. Довідник Басса з лідерства: теорія, дослідження та застосування управління. Н. Й. : Саймон і Шустер, 2009. 1465 с.

11. Бреккетт М. А., Ріверс С. Е. та Саловей П. Емоційний інтелект : наслідки для особистого, соціального, академічного та робочого успіху. Соціальна психологія та компас особистості, №5(1), 2011. С. 88–103

12. Коллісон Д. Дихотомії, діалектика та дилеми : нові напрямки критичних досліджень лідерства. Лідерство, 2014. №10 (1). С. 36–55

13. Гоулман Д., Боятсіс Р. Е., МакКі А. Основне лідерство : розкриття сили емоційного інтелекту. Harvard Business Press, 2013 Бізнес та економіка. С. 306

14. Кребс Д. Л. Дентон К. До більш прагматичного підходу до моралі : критична оцінка режиму Кольберга. Психологічний огляд. 2005. №112 (3). С. 629–649

15. Майер Дж. Д., Саловей П. та Карузо Д. Р. Емоційний інтелект : нові здібності чи еклектичні риси? Американський психолог. 2008. №63(6). С. 503–517

16. Сучер С. Дж. Моральне лідерство : виклики, інструменти та інсайти. 2007. 264 с.

17. Zaccaro S. J., Kemp C., Bader P., Antonakis In J., Cianciolo A. T. & Sternberg R. J. (ред.). Риси та атрибути лідера. Природа лідерства Thousand Oaks, CA : Sage, 2004. С. 101–124

References:

1. Hura, T. V., Ponomarev, O. S., Romanovsky, O. G. (2021). “Development of leadership potential of future organizers and

leaders”, Targeted training of leaders and humanitarian and technical elite. From the experience of the Faculty of Social and Humanitarian Technologies of NTU “KhPI” : monograph / edited by A. V. Kipensky and O. S. Ponomarev. Kharkiv : Madrid Printing House. pp. 91–101

2. Kipensky, A. V., Ponomarev, O. S. (2021). “Development of intelligence of future specialists as a task of pedagogy of the XXI century”, Pedagogy of the XXI century : current status and development trends : a collective monograph. At 2 p.m, part 1. Lviv-Torun : Liga-Press. pp. 195–224

3. Kremen, V. G. (2008). “Educational activity and intellect : problems of formation of national intelligentsia”, Theory and practice of social systems management. no. 2. pp. 3–11

4. Romanovsky, O. G., Hura, T. V., Ponomarev, O. S. (2021). “Efficiency of managerial decision-making in the system of personal qualities of a leader”, Theory and practice of social systems management. no. 1. pp. 71–79

5. Romanovsky, O. G., Sereda, N. V. (2013). “Personality of a modern leader in the aspect of spiritual leadership”, Theory and practice of social systems management. no. 3. pp. 20–27

6. Sokol, E. I., Romanovsky, O. G., Ponomarev, O. S. (2021). “Features of training of elite and leaders in institutions of higher engineering education”, Leader. Elite. Society. no. 1. pp. 5–19

7. Tovazhnyanskyi L.L., Ponomarev O.S. Romanovskyi O. G., Chervanyova Z. O. (2003). “Pedagogy of management” : study. Manual. Kh. : NTU “KhPI”. p. 408

8. Cherkashin, A. I. (2021). “The phenomenon of leadership in higher education : a theoretical analysis of research”, Theory and practice of social systems management. no. 4. pp. 76–85

9. Jaspers, K. (2013), “The spiritual situation of the time”, New philosophy / trans. with him. M. : AST. p. 285

10. Bass, B., Bass, R. (2009). “The Bass handbook of leadership : theory,

research and management application".
N.Y. : Simon & Schuster. p. 1465

11. Brackett, M. A., Rivers, S. E., & Salovey, P. (2011). "Emotional intelligence : Implications for personal, social, academic, and workplace success", *Social and Personality Psychology Compass*, no. 5(1). pp. 88–103

12. Collison, D. (2014). "Dichotomies, dialectics and dilemmas : New directions for critical leadership studies", *Leadership*. no. 10(1). pp. 36–55

13. Goleman, D., Boyatzis, R.E., McKee, A. (2013), "Primal Leadership : Unleashing the Power of Emotional Intelligence", *Harvard Business Press, Business & Economics*. p. 306

14. Krebs, D. L.; Denton, K. (2005). "Toward a More Pragmatic Approach to Morality : A Critical Evaluation of Kohlbergs Mode", *Psychological Review*. no. 112 (3). pp. 629–649

15. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2008). "Emotional intelligence : New ability or eclectic traits?", *American Psychologist*, no. 63(6). p. 503–517

16. Sucher, S. J. (2007). "The moral leadership : Challenges, tools and insights". p. 264

17. Zaccaro, S. J., Kemp, C., Bader, P., Antonakis, In J., Cianciolo, A. T. & Sternberg, R. J. (eds.) (2004). "Leader traits and attributes", *The nature of leadership* Thousand Oaks, CA : Sage. pp. 101–124

Стаття надійшла до редколегії 02.05.2022

Олександр Пономарьов

кандидат технічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна

ORCID: 0000-0003-4698-2620

E-mail: palex37@ukr.net

Микола Чеботарьов

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна

ORCID: 0000-0002-3915-7705

E-mail: chtbotarev322@gmail.com

Алла Харченко

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна

ORCID: 0000-0002-8865-7781

E-mail: alex2995@ukr.net

Марина Грінченко

кандидат технічних наук, доцент, завідувачка кафедри стратегічного управління Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна

ORCID: 0000-0002-8383-2675

E-mail: marinagrunchenko@gmail.com

ЛІДЕРСТВО В УПРАВЛІННІ ПРОЄКТАМИ

Анотація: обґрунтовано необхідність розвинених лідерських якостей керівників і всіх фахівців із управління проектами як важливої передумови ефективного використання цієї технології. Показано, що теорія і практика управління проектами напрацювали цілу гаму ефективних підходів до організації діяльності проектною командою й успішного виконання достатньо складних і відповідальних комплексів робіт. Доведено, що ці комплекси, звичайно спрямовані на отримання принципово нових, а часто й унікальних результатів, і являють у своїй системній цілісності проєкт. Виявлено, що основними вимогами до нього виступають чіткі часові рамки його виконання, дотримання заздалегідь узгодженого бюджету і показників якості. Встановлено, що забезпечення цих вимог істотною мірою визначають професіоналізм, управлінська компетентність та особистісні риси і якості керівника.

Ключові слова: проєкт; проєктна команда; спільна діяльність; організація; управління; лідерство; управлінська компетентність; взаємовідносини в команді.

Olexandr Ponomaryov

candidate of technical sciences, professor, professor of the pedagogy and psychology of social systems management department by the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: palex37@ukr.net

Mykola Chebotarev

candidate of pedagogical sciences, associate professor, associate professor of the pedagogy and psychology of social systems management department by the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: chtbotarev322@gmail.com

Alla Kharchenko

candidate of economical sciences, associate professor, associate professor of the marketing department, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: alex2995@ukr.net

Marina Grinchenko

candidate of technical sciences, associate professor, head of the strategical management department, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: marinagrunchenko@gmail.com

LEADERSHIP IN PROJECT MANAGEMENT

Abstract: the necessity of developed leadership qualities of managers and all specialists in project management as an important prerequisite for the effective use of this technology is substantiated. It is shown that the theory and practice of project management have developed a range of effective approaches to the organization of the project team and the successful implementation of complex and responsible sets of work. These complexes, usually aimed at obtaining fundamentally new and often unique results, are in their systemic integrity a project. The main requirements for it are a clear time frame for its implementation, compliance with a pre-agreed budget and quality indicators. Ensuring these requirements is largely determined by the professionalism, managerial competence and personal traits and qualities of the leader.

Key words: project; project team; joint activity; organization; management; leadership; managerial competence; relationships in the team.

**Александр Пономарев, Николай Чеботарев,
Алла Харченко, Марина Гринченко**

ЛИДЕРСТВО В УПРАВЛЕНИИ ПРОЕКТАМИ

Аннотация: обоснована необходимость наличия развитых лидерских качеств руководителей и всех специалистов по управлению проектами как важной предпосылки

ефективного использования этой технологии. Показано, что теория и практика управления проектами наработали гамму эффективных подходов к организации деятельности проектной команды и успешного выполнения достаточно сложных и ответственных комплексов работ. Эти комплексы, обычно направленные на получение принципиально новых, а часто и уникальных результатов, являются в своей системной целостности проектом. Основными требованиями к нему выступают четкие временные рамки его выполнения, соблюдения заранее согласованного бюджета и показателей качества. Обеспечение этих требований в существенной мере определяют профессионализм, управленческая компетентность и личностные качества руководителя.

Ключевые слова: проект; проектная команда; совместная деятельность; организация; управление; лидерство; управленческая компетентность; взаимоотношения в команде.

**Olexandr Ponomaryov, Mykola Chebotarev,
Alla Kharchenko, Marina Grinchenko**

An extended abstract of the paper on subject of:
“**Leadership in project management**”

Problem setting. *Active leadership of the project manager and managers of different levels, types and complexes of work contributes to ensuring the successful implementation of project tasks. Therefore, an extremely important problem is the formation and development of leadership qualities of managers and their purposeful use in the practice of project management.*

Recent research and publication analysis. *Widespread use of project management leads to an increase in the number of publications on various aspects of the problem. Thus, P. Martini and K. Tate analyze project management as an effective management technology. V. Morozov researchhhes the formation of the project team and its effective management. S. Bushuyev and N. Bushuyeva consider leadership as a basic competence of a project management specialist. Leadership in project management is analyzed by O. Ponomaryov, who emphasizes that “a new stage in the development of leadership theory and practice of proper use of this phenomenon is associated with the development and increasing use of ideology and technology of project management” [7, p. 15].*

Kohut I. and Luchko G. consider leadership styles in project management [4]. J. Willink analyzes the strategy and tactics of

leadership [3]. Sh.-E. Bue considers management and leadership in times of significant change [12]. L. Dovhan and others write that “modern project implementation practice involves uniting project executors into project teams. The project team is the most flexible element of the internal environment of the project-oriented organization” [11, p. 244]. The work of O. Romanovsky and others on leadership pedagogy is devoted to the training of leaders [9]. Leadership and the formation of a creative team are analyzed by R. Burke and S. Barron [13]. Key processes, models and methods in project management are analyzed by A. Orr, who believes that “project managers often do not understand the benefits of quality organizational management and believe that it is enough to make a management plan in accordance with the requirements set out in the life cycle guide” [6, p. 15].

Innovative Scrum method of flexible work construction and its quality in project management in business and in life was proposed by J. Sutherland [10]. The strength of leadership in project management is considered by L. Retfalvi, which helps to achieve outstanding results [16]. Dynamic leadership in project management is analyzed by S. Bushuyev and V. Morozov [2]. T. Galvin, M. Gibbs, J. Sullivan and

K. Williams explore the leadership competencies of a project manager in the emotional, intellectual and managerial dimensions [14]. A comparative comparison of the project manager and the project leader is given in [15]. These and many other works testify to the essential importance of the problem.

Insufficiently researched aspects of the problem. With the total number of publications on leadership issues in project management, the meaning and place of leadership in the system of behavioral competencies of project management professionals, the process of developing their leadership traits and qualities and criteria for its evaluation remain insufficiently covered. The peculiarities of the formation of leadership qualities in the process of personal development of future project management specialists in the system of their professional training in higher education institutions are not fully disclosed.

Paper objective. *The aim of the article is to present the results of theoretical research and generalize the practical experience of forming leadership traits and qualities of future professionals in the field of project management, highlighting the meaning and place of leadership in the system of their behavioral competencies. It is also planned to consider the peculiarities of becoming a leader in the process of purposeful influence of the teacher on the personal development of the student.*

Paper main body. *The role of leadership as a means of ensuring its effectiveness is essential in project management. The importance of leadership has to do with both the capabilities and the specifics of team technology. It requires the organization and coordination of the actions of the executors, the distribution between them of tasks and functions and the motivation of their participation in the project implementation activities. Effective management in accordance with the desired results of the project is also extremely important. The implementation of a set of tasks and functions can be provided only by a leader who enjoys authority among the*

project participants. However, developed leadership qualities are necessary for every manager and desirable for every project management specialist.

Leadership in project management plays an important role in the formation of the project team and its coordinated activities. It is a question both of high professionalism, and of psychological compatibility and tolerance of its participants. The ability of the project manager to form such a team and ensure its effective operation in accordance with the goals and objectives of the project and is one of the manifestations of the development of his leadership skills and professional managerial maturity. The condition for successful management is the proper mastery of the skills of self-management. According to Seneca, the strongest is the one who knows how to control himself. Developing this thesis, O. Ponomarev and T. Gura write that “self-control is that the performer himself controls his work and the results of control makes the necessary correction. The main task of this control is the timely detection of problems and finding ways and means to overcome them, rather than finding the culprits and their punishment” [8, p. 23].

A formal manager who is not a true leader usually does the opposite. For him, the main thing is the manifestation of his power, emphasized demonstration of his powers and dependence of subordinates on him and his attitude to them. This suppresses people's initiative, blocks the manifestation of creative potential and complicates project implementation. Such management activities are difficult to recognize as effective. Most likely, he does not enjoy the authority of the project team members and is not a leader. Leadership as an essential element of the system of behavioral competencies of the leader, is a necessary tool for his management and is especially important in case of unexpected situations and obstacles. They complicate the implementation of project tasks and their management, necessitate sometimes quite significant changes in the implementation of the project and in the meaning and nature of

the project team. In such cases, an effective manifestation of the leader's leadership is the mobilization of creative potential and intuition of project managers and team members and their competence.

Amid the turbulence of public life associated with the Russian invasion of Ukraine and the broad support for our struggle against the aggressor, the leaders of many statesmen and politicians have become prominent. Their determination in the development and implementation of projects to help our country is based on the ideas of project management. We are confident that after the victory, this technology will contribute to the rapid recovery of our country and the reconstruction of destroyed cities and enterprises, the mobilization of human, material and financial resources to perform these tasks. And the leading role will be played by leaders.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Застосування технології управління проектами, як і будь-якої іншої спільної діяльності людей, пов'язане з низкою проблем, зумовлених різними причинами. Основними з них виступає істотна відмінність прагнень, цілей та інтересів учасників цієї діяльності, а також притаманних їм психологічних характеристик. Ця відмінність у поєднанні ще й з інформаційною невизначеністю та ризиками ускладнює організацію діяльності проектною командою та управління нею. Забезпеченню ж успішного виконання проектних завдань сприяє активне лідерство керівника проекту та менеджерів різних рівнів та видів, комплексів робіт. Ось чому надзвичайно важливою проблемою постає формування і розвиток лідерських якостей керівників і їхнє цілеспрямоване використання в практиці управління проектами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спираються автори. Поширення сфер, в яких застосовується

Conclusions of the research. *First, the features of project management technology determine the content of professional competence of relevant professionals and the place of leadership in its overall structure. Secondly, theoretical research and generalization of practical experience indicate the need for targeted training of leaders in their training system as project management specialists. Third, the training of leaders should be carried out in the educational process of professional training and personal development of students through active teaching methods and innovative pedagogical technologies. Prospects for further exploration are to find effective ways and methods of forming and developing leadership qualities of project management professionals in the process of their formation as individuals and professionals.*

технологія управління проектами та прагнення підвищити її ефективність зумовлює постійне зростання кількості досліджень і публікацій, присвячених різним аспектам вказаної проблеми. Як приклад, можна назвати роботи Л. Тайкової і С. Тайкова, які розглядають лідерство як інструмент ефективного управління. П. Мартіні та К. Тейт аналізують проектний менеджмент як ефективну управлінську технологію. В. Морозов та його співавтори досліджують проблеми формування і розвитку проектною командою та ефективного управління її діяльністю.

Серед них передусім слід навести роботу С. Бушуєва та Н. Бушуєвої, в якій розглядаються на рівні Національної версії базових компетенцій управління проектами, в тому числі й проблеми лідерства. На їхнє глибоке переконання, "розвиток сучасних інформаційних систем і технологій", результати досліджень у галузі "м'яких компонент проектного менеджменту" (лідерства в проектах і побудови ефективних команд менеджерів) визначають як основні напрямки досліджень [1, с. 4]. Системний виклад сутності феноме-

ну лідерства та його особливості в управлінні проектами здійснює О. Пономарьов. Зокрема, автор підкреслює, що “новий етап у розвитку теорії лідерства і практики належного використання цього феномену пов’язаний із розробкою і розширеним використанням ідеології та технології управління проектами” [7, с. 15].

Найбільш близькою до аналізованої проблеми можна вважати роботу, яку виконали І. Когут та Г. Лучко, які саме і розглядають стилі лідерства в управлінні проектами [4]. На основі узагальнення багатого власного управлінського досвіду цікаво й переконливо аналізує стратегію і тактику лідерства Джозеф Віллінк [3]. Шарль-Едуар Буе розглядає метод управління так званним легким підходом, аналізуючи особливості лідерства в часи істотних змін, що є характерним для лідерства в управлінні проектами, особливо в складних і динамічних умовах сьогодення [12].

Довгань Л., Мохонько Г. та Малик І. пишуть, що “сучасна практика виконання проєктів передбачає об’єднання його виконавців у проєкті команди. Вона є найбільш гнучким елементом внутрішнього середовища проєктно-орієнтованої організації”. Автори підкреслюють, що “згідно методології управління командами після розподілу ролей і відповідальності, кожний член команди має взяти участь у плануванні проєкту і прийняття рішень” [11, с. 244]. З позицій підготовки фахівців із управління проектами як майбутніх лідерів важливою є робота Л. Грень, О. Романовського та В. Михайліченко, присвячена проблемі педагогіки лідерства. Автори, зокрема підкреслюють, що “в наш час нові задачі, які постають перед керівниками, викликали необхідність серйозного вдосконалення стилю управління. Це пов’язано з тим, що продуктивність праці значною мірою визначається конкретними формами і методами управління, які використовують різні керівники” [9, с. 43].

Серйозне дослідження феномену лідерства в управлінні проектами щодо формування креативної команди виконали

Р. Бурке та С. Баррон [13]. Детальне керівництво ключовими процесами, моделями і методами в управлінні проектами є основним сенсом роботи, яку підготував Алан Д. Орт. На його переконання, це вкрай необхідно, оскільки “керівники проєкту часто не розуміють переваг якісного організаційного управління і вважають, що достатньо лише скласти план управління відповідно до вимог, викладених у керівництві щодо життєвого циклу” [6, с. 15]. Революційну методіку Scrum, яка дозволяє гнучко будувати роботу і підвищує її якість, та справді інноваційний метод управління проектами не тільки в бізнесі, але й у житті запропонував відомий американський дослідник Дж. Сазерленд [10].

Важливі питання сили лідерства в управлінні проектами розглядає Ласло Ретфалві, підкреслюючи, що він презентує посібник про те, як досягти видатних результатів [16]. Сучасні підходи до аналізу динамічного лідерства в управлінні проектами використовують С. Бушуев та В. Морозов у своїй змістовній монографії [2]. Т. Галвін, М. Гіббс, Дж. Саллівен та К. Вільямс досліджують лідерські компетенції проєктного менеджера у контексті емпіричного вивчення в емоційному, інтелектуальному та управлінському вимірах [14]. Порівняльне зіставлення проєктного менеджера та проєктного лідера наводиться в роботі [15]. Аналіз наведених та багатьох інших джерел свідчить про істотну теоретичну і прикладну важливість порушеної проблеми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. На наш погляд, при загальній істотній кількості публікацій, присвячених низці проблем лідерства в управлінні проектами, недостатньо висвітленими ще лишаються такі їхні аспекти, як сенс і місце лідерства в системі поведінкових компетенцій в управлінні проектами, процес розвитку лідерських рис і якостей фахівців із управління проектами та критерії його оцінки. На жаль,

недостатньо повно розкриваються також і особливості формування лідерських якостей у процесі особистісного розвитку майбутніх фахівців із управління проектами в системі їхньої професійної підготовки в закладах вищої освіти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті постає виклад результатів цілеспрямованих теоретичних досліджень і узагальнення практичного досвіду формування в освітньому процесі лідерських рис і якостей майбутніх фахівців у сфері управління проектами, висвітлення сенсу і місця лідерства в системі поведінкових компетенцій цих фахівців. Передбачається також розглянути характерні особливості становлення лідера в процесі цілеспрямованого впливу педагога на особистісний розвиток студента.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для цільового використання технології управління проектами характерною є істотна роль лідерства як засобу та водночас умови забезпечення її ефективності. Важливість феномену лідерства пов'язана не тільки з ефектом широких її можливостей, але й із особливостями командних форм і методів діяльності, притаманних цій технології. Адже на характер спільної діяльності людей та їхніх організованих груп визначальною мірою впливає вкрай складна й суперечлива природа людини як істоти водночас біологічної, соціальної та мислячої.

Йдеться передусім про необхідність належної організації й координації дій виконавців, розподілу між ними завдань і функцій, активізації мотивації їхньої участі у спільній діяльності щодо виконання проекту. Вкрай важливою є й організація ефективного управління нею відповідно до цілей та очікуваних чи бажаних результатів виконання проекту. Успішне здійснення всієї сукупності специфічних функцій може забезпечити тільки керівник, якому притаманні розви-

нені лідерські якості та який користується повагою і авторитетом серед усіх учасників проекту та причетних до його виконання. Проте розвинені лідерські якості необхідні кожному менеджеру, вони бажані також і навіть кожному фахівцеві з управління проектами.

Складність і широке розмаїття операцій, завдань і функцій, які звичайно доводиться виконувати під час реалізації проектів, підвищують вимоги до професійної компетентності управлінського персоналу. Відомо, що і керівник проекту, і менеджери різних підпроектів чи комплексів робіт повинні бути справжніми лідерами, оскільки їхня професійна діяльність являє собою системну цілісність завдань і функцій щодо управління проектом. Вона охоплює компетенцію в управлінні стратегією, процесами, фінансами, роботами та їхніми виконавцями і взаємовідносинами між ними. До того ж, саме виконання управлінських функцій часто ускладнюється інформаційною невизначеністю та ризиками різної етимології. Це істотно підвищує відповідальність керівника за вибір та реалізацію ефективних управлінських рішень.

Лідерство в управлінні проектами відіграє надзвичайно важливу роль в ефективному формуванні кадрового складу проєктної команди і забезпеченні її злагодженої діяльності. Йдеться не тільки про належний професіоналізм, але також і про психологічну сумісність, толерантність і неконфліктність учасників команди. Здатність керівника проекту формувати таку команду й забезпечувати її ефективну діяльність згідно з цілями і завданнями проекту, є одним із показових проявів розвиненості його лідерських якостей та професійної управлінської зрілості.

Для керівника-лідера вкрай важливою умовою успішного здійснення управлінських завдань і функцій, спрямованих на успішне виконання проекту, виступає належне оволодіння ним навичками і принципами самоконтролю та самоуправління, системним застосуванням їх у

практиці своєї управлінської діяльності. Не випадково Сенека стверджував свого часу, що найсильнішим є той, хто вміє керувати собою. Розвиваючи цю тезу, О. Пономарьов та Т. Гура уточнюють, що “самоконтроль полягає в тому, що виконавець сам контролює свою роботу та за результатами контролю здійснює необхідну корекцію. Головним завданням цього контролю постає своєчасне виявлення проблем і пошук шляхів і засобів їхнього подолання, а не пошук винних та їх покарання” [8, с. 23].

Формальний же керівник, який не є справжнім лідером, частіш за все діє навпаки. Для нього головне – прояв своїх владних можливостей, підкреслена демонстрація своїх повноважень і залежності підлеглих від нього та від його ставлення до них. Це призводить до придушення ініціативи людей, блокування можливостей прояву їхнього творчого потенціалу, як наслідок – до ускладнення дій та робіт, спрямованих на успішне здійснення проектних завдань. Через це управлінську діяльність подібного керівника досить проблематично визнати ефективною. Тим більше, що він скоріш за все не користується професійним та особистим авторитетом серед учасників проектною команди та інших осіб, причетних до виконання даного проекту.

Відповідно до визначення феномену лідерства у стандарті Міжнародної асоціації управління проектами (International Project Management Association, IPMA), яке відображає його специфіку в управлінні проектами, лідерством називають здатність віддавати підлеглим слушні розпорядження та забезпечувати для них належну мотивацію у виконанні їхніх ролей, функцій і завдань, спрямованих на успішне виконання цілей і завдань проекту. Ось чому лідерство як одна з важливих поведінкових компетенцій фахівця з управління проектами, передусім керівника і менеджерів, є життєво необхідною для них і для самого проекту.

Більш того, саме лідерство, яке вис-

тупає істотним елементом цілісної системи поведінкових компетенцій керівника, постає надзвичайно важливим і вкрай необхідним інструментом його управлінської діяльності протягом всього життєвого циклу даного проекту. Тому лідерство як поведінкова компетенція набуває особливої важливості у тих випадках, коли процес реалізації завдань проекту стикається з неочікуваними і важкопрогнозованими ситуаціями та різного роду перешкодами. Нерідко виникають також ситуації інформаційної невизначеності й ризику. Вони звичайно ускладнюють процеси виконання проектних завдань та управління ними, викликають необхідність внесення певних, інколи доволі істотних змін до реалізації проекту та сенсу і характеру дій проектною командою та її учасників.

У подібних випадках одним із ефективних проявів лідерства керівника виступає мобілізація творчого потенціалу й інтуїції всіх менеджерів проекту і членів проектною команди та приведення в дію їхньої компетенції. Формування такої здатності майбутніх фахівців із управління проектами під час їхньої професійної підготовки ми забезпечуємо системним застосуванням активних методів навчання, насамперед кейсів, аналізу проблемних ситуацій, тренінгів, ділових та рольових ігор, в яких студенти за чергою виконують роль лідера. Критичне обговорення його рішень і дій учасниками стає одним із істотних джерел розвитку лідерського потенціалу кожного з них.

Для особистісного розвитку майбутніх фахівців з управління проектами, насамперед розвитку їхнього лідерського потенціалу, важливого значення набуває знайомство з діяльністю видатних керівників та підприємців та їхніми досягненнями. Одним з яскравих прикладів, може слугувати виконане Дж. П. Коттером дослідження життя й діяльності видатного японського підприємця-лідера Коносукі Мацусіти, який впевнено стверджував, що “до реалізації проекту необхідно підхо-

дити з впевненістю, що він може бути виконаний, і не витратити енергію на сумніви відносно складності його здійснення”. На його глибоке переконання, “справді талановиті люди не дозволяють сумнівам та складнощам виснажувати свої сили. Це одна з тих істин, про які завжди повинна пам’ятати людина, що посідає позицію лідера” [5, с. 90].

В умовах істотного посилення турбулентності суспільного життя, пов’язаним із вторгненням російських окупантів до України і широкою підтримкою нашої боротьби з загарбником, особливо яскраво проявилися лідерські якості цілої низки державних і політичних діячів. Їхня рішучість у розробці й реалізації проектів практичної допомоги нашій країні, які хоча й певною мірою відрізняються від класичного розуміння сутності проектного менеджменту, ґрунтуються на його провідних ідеях. Ми глибоко впевнені, що після перемоги застосування технології управління проектами буде активно сприяти швидкому відновленню нашої країни й відбудові зруйнованих міст і підприємств, мобілізації на розв’язання цих завдань необхідних людських, мате-

ріальних і фінансових ресурсів. При цьому справді визначальну роль відіграватимуть керівники-лідери.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. По-перше, особливості технології управління проектами позначаються на змісті професійної компетентності відповідних фахівців, чільне місце в загальній структурі якої посідає лідерство. По-друге, теоретичні дослідження та узагальнення практичного досвіду свідчать про необхідність цільової підготовки лідерів у системі їхнього професійного навчання як фахівців з управління проектами. По-третє, ефективна підготовка лідерів має здійснюватися в освітньому процесі під час професійної підготовки та особистісного розвитку студентів за допомогою активних методів навчання й інноваційних педагогічних технологій.

Перспективними є подальші розвідки, присвячені пошуку ефективних шляхів і методів формування й розвитку лідерських якостей фахівців із управління проектами в процесі їхнього становлення як особистостей та професіоналів.

Список літератури:

1. Бушуев С. Д., Бушуева Н. С. National Competence Baseline, NCB UA Version 3.1. Київ : ІРІДУМ, 2010. 208 с.
2. Бушуев С. Д., Морозов В. В. Динамическое лидерство в управлении проектами : монография. 2-е изд. Киев : Українська асоціація управління проектами, 2000. 312 с.
3. Віллінк Дж. Стратегія і тактика лідерства. К.: Book Chef, 2021. 368 с.
4. Когут І. В., Лучко Г. Й. Лідерство в управлінні проектами. Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка, 2018. Т. 23. Вип. 2. С. 51–55
5. Коттер Дж. П. Лідерство Мацуситы : уроки выдающегося предпринимателя XX века / пер. с англ.– 2-е изд. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 256с.
6. Опп А.Д. Управление проектами : керівництво з ключових процесів, моделей і методів / пер. з англ. Дніпропетровськ, 2006. 224 с.
7. Пономарьов О. С. Поведінкові компетенції в управлінні проектами : навчально-метод. посібник. Харків : Підручник НТУ “ХПІ”, 2016. 216 с.
8. Пономарьов О. С., Гура Т. В. Контроль в системі управлінських технологій: навчально-метод. посібник. Харків : НТУ “ХПІ”, 2014. 48 с.
9. Романовский А. Г., Грень Л. Н., Михайличенко В. Е. Педагогика лидерства : монография. Харьков : НТУ “ХПИ”, 2018. 496 с.
10. Сазерленд Дж. Scrum. Навчись робити вдвічі більше за менший час. Харків :Клуб сімейного дозвілля,2016. 280с.
11. Управління проектами:навчаль-

чальний посібник / уклад. : Л. Є. Довгань, Г. А. Мохонько, І. П. Малик. К. : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2017. 420 с.

12. Bouee С.-Е. Управління легким слідом : лідерство в часи змін. Блумсбері, 2013. 208 с.

13. Берк Р. та Баррон С. Керівництво проектним керівництвом : побудова творчих команд. Нью-Йорк : John Wiley & Sons Inc., 2014. 384 с.

14. Галвін Т., Гіббс М., Салліван Дж. та Вільямс К. Лідерські компетенції керівників проектів : емпіричне дослідження емоційного, інтелектуального та управлінського вимірів. Журнал економічного розвитку, менеджменту, ІТ, фінансів та маркетингу. 2014 № 6 (1). С. 35–60

15. Менеджери проектів проти керівників проектів – який з них найкращий? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.educba.com/project-managers-vs-project-leaders>

16. Ретфалві Ласло А. Сила лідерства з управління проектами : ваш посібник про те, як досягти видатних результатів. Незалежна видавнича платформа Createspace, 2014. 144 с.

References:

1. Bushuev, S. D., Bushueva, N. S. (2010). “National Competence Baseline”, NCB UA Version 3.1. – Kyiv : IRIDIUM. p. 208

2. Bushuev, S. D, Morozov, V. V. (2000). “Dynamic leadership in project management”: monograph. 2nd ed. Kyiv : Ukr. project management association. p. 312

3. Willink, J. (2021). “Leadership strategy and tactics”. К. : Book Chef. p. 368

4. Kohut, I. V., Luchko, G. Y. (2018). “Leadership in project management”, Bulletin of Odessa National University. Series : Economics. Vol. 23, Vip. 2. pp. 51–55

5. Cotter, J. P. (2005), “Leadership of Matsushita : Lessons of a prominent entrepreneur of the twentieth century”, trans. with english 2nd ed. Moscow : Alpina

Business Books. p. 256

6. Orr, A. D. (2006). “Project Management : a Guide to Key Processes Models and Methods”, trans. from English. Dnepropetrovsk. p. 224

7. Ponomarev, O. S. (2016). “Behavioral competencies in project management : teaching method. manual. Kharkiv : Textbook of NTU “KhPI”. p. 216

8. Ponomarev, O. S., Hura, T. V. (2014). “Control in the system of management technologies : educational method. manual”, Kharkiv : NTU “KhPI”. p. 48

9. Romanovsky, A. G., Gren, L. N., Mikhailichenko, V. E. (2018). “Leadership pedagogy” : a monograph. KharkivN: NTU “KhPI”. p. 496

10. Sutherland, J. Scrum. (2016). “Learn to do twice as much in less time”. Kharkiv : Family Leisure Club. p. 280

11. “Project management” : a textbook, (2017). compiled by : L. Ye. Dovgan, G. A. Mohonko, I. P. Malik. К. : KPI them. Igor Sikorsky. p. 420

12. Bouee, С.-Е. (2013), “Light Footprint Management : Leadership in Times of Change”. Bloomsbury. p. 208

13. Burke, R. & Barron, S. (2014). “Project Management Leadership : Building Creative Teams”. New York : John Wiley & Sons Inc. p. 384

14. Galvin, T., Gibbs, M., Sullivan, J. & Williams, C. (2014). “Leadership Competencies of Project Managers : An Empirical Study of Emotional, Intellectual, and Managerial Dimensions”, Journal of Economic Development, Management, IT, Finance and Marketing. no. 6 (1). pp. 35–60

15. “Project Managers vs Project Leaders – Which One is Best?”, available at : <https://www.educba.com/project-managers-vs-project-leaders>

16. Retfalvi, Laslo A. (2014). “The Power of Project Management Leadership : Your Guide on How to Achieve Outstanding Results”, Createspace Independent Publishing Platform. p. 144

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2022

Наукове видання

Щоквартальний науково-практичний журнал

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ
СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ**

2'2022

Редактор *О. В. Квасник*
Комп'ютерна верстка *І. С. Хряк*

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України: Серія КВ №5212 від 18.06.2001 р.

Підп. до друку 15.06.2022 р. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Riso-друк. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк 5,2. Наклад 300 прим. 1-й з-д 1-68.
Зам. № 68. Ціна договірна.

Видавець і видавництво
Видавничий центр НТУ "ХП",
вул. Кирпичова, 2, м. Харків-2, 61002

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5478 від 21.08.2017 р.